T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET SAİT ORDUBADİ'NİN ROMANLARINDA TOPLUMSAL SORUNLAR

NURAY A. İBRAHİM
2501170362

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. MEHMET TEKİN

İSTANBUL-2021

ÖZ

MEHMET SAİT ORDUBADİ'NİN ROMANLARINDA TOPLUMSAL SORUNLAR

NURAY A. İBRAHİM

Bilindiği üzere topumda yaşanılan sosyal ve siyasi olaylar edebî eserlere yansımış, gelecek nesillere aktarılması açısından önem arz etmiştir. Dönemle ilgili bilgi vermek açısından tarihi belgeler ve arşivlerin yanı sıra edebî eserler de birer belge niteliğindedir.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da oldukça hareketli, sosyal siyasi, kültürel olayların yaşandığı bilinmektedir. Mehmet Sait Ordubadi de çalkantılı dönemin canlı şahidi olmuş ve eserlerinde dönemin sosyal siyasi sorunlarını dile getirmiştir. Yazar, kendi hayat hikâyesinden de faydalanarak halkın sorunlarına değinmiş, oldukça zor geçen sürgün hayatına rağmen mücadelesinden vazgeçmemiştir. Maddi zorluklar sebebiyle iyi eğitim görememiş, buna rağmen edebî faaliyeti süresince toplumsal sorunlara kayıtsız kalmamış, halkın bilinçlenmesi için elinden geleni yapmıştır. Bu çalışmamızda da yazarın Azerbaycan edebiyatında önem arz eden romanlarında öne çıkan topumsal sorunlara; aile yapısı, kadın hakları, siyasi, dini, kültürel ve ekonomik sorunlara değinilmiş, dönemin ve halkın sıkıntıları dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Mehmet Sait Ordubadi, Sosyal Gerçekçilik, Toplumsal Sorunlar.

ABSTRACT

GENERAL PROBLEMS IN MAMMAD SAID ORDUBADI'S NOVELS.

NURAY A. IBRAHIM

As it is known, the social and political events that took place in the society were reflected in the literary works and were important in terms of transmission to future generations. Historical documents and archives, literary works are documents to provide information about the period.

It is known that very active social, political and cultural events took place in Azerbaijan at the end of the XIX century and the beginning of the XX century. Mammad Said Ordubadi was also a living witness of the turbulent period and expressed the social and political problems of the period in his works. Using his life story, the author touched on people's problems and did not give up his struggle, even though his life in exile was very difficult. Due to financial difficulties, he could not get a good education, despite the fact that he was not indifferent to social problems during his literary career and did his best to inform the public. In this work, social problems, family structure, women's rights, political, religious, cultural and economic problems, the problems of the time and people were discussed.

Keywords: Azerbaijani literature, Mammad Said Ordubadi, Social Realism, Social Problems.

ÖN SÖZ

Azerbaycan edebiyatı tarihinde önemli yeri olan Mehmet Sait Ordubadi, neredeyse tüm edebî türlerde eserler vermiştir. Büyük düşünür, sanat hayatına şiirle başlamıştır. Yazar, ilk eğitimini babası şair Hacıağa Fakir'den almıştır. Eğitim hayatının sonraki yıllarında karşılaştığı birtakım olumsuz olayların ve yaşadıklarının etkisiyle yazar, *Gaflet, Vatan ve Hürriyet* kitaplarında gericiliğe, cehalete, esarete karşı savaş açmış, şiirlerinin yanı sıra aynı duruşu Azerbaycan edebiyatı için ilk olan tarihi romanlarında da sergilemiştir. Geçmişi unutturmamak, yaşananlardan ders çıkarmak bakımından Ordubadi'nin romanları bugün de güncelliğini korumaktadır. Baskılara rağmen yazar, yolundan şaşmamış, özgürlük, hak, adaletle ilgili yüzlerce makale yazmış, sadece içteki düşmanların değil, dış devletlerin de zengin topraklar üzerindeki soyguncu siyasetini eleştirmiş, adeta kalemini kılıç gibi haksızlıklara karşı savurmuştur. Yazarın eserlerinde aynı zamanda aynı coğrafyada yaşayan etnik grupların kardeşlik ilişkileri de renkli boyalarla ele alınmıştır.

Ordubadi gericilik ve mevhumatı yayan din adamlarını eleştirmiş, işçilerin sorunlarını dile getirmiştir. Yazarın inkılaptan sonraki yıllarda kaleme aldığı eserlerinde ise İran ve özellikle Güney Azerbaycan'daki kahramanlık ve mücadele ruhu daha çok kendini göstermiştir.

İran inkılabında bizzat bulunan Sosyal Demokratlardan olan yazar, İran'daki olayları sıkı şekilde takip etmiş, daha sonra hayat tecrübesi, hayal gücü, sanatkârlık yeteneğine dayanarak şahit olduğu olayları eserlerine konu etmiş, kullandığı doğru teknik, üslup ve renkli sahnelerle okurun dikkatini olaylara çekmeyi başarmıştır.

Çalışmamızın ana konusu, Mehmet Sait Ordubadi'nin romanlarındaki toplumsal sorunları ortaya çıkarmak, XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da ve Güney Azerbaycan'daki Türk halkların sıkıntılarını göstermektir. Bolşevik bakış açısıyla değerlendirilen olaylar günümüzle de mukayese edilir, ilintili konular ortaya konulur.

Çalışmamız üç bölümden ibarettir. Birinci bölümde yazarın hayatı, gençlik yılları, sürgün hayatı ve aynı zamanda ilk gazetecilik faaliyetinden bahsedilmiştir. Bu

bölümde Mehmet Sait Ordubadi'nin nasıl sıkıntılı süreçlerden geçtiğini, hayat şartlarını ve mücadelesini gözler önüne serdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, özellikle yazarın şiirlerinden, felyetonlarından, hikâyelerinden bahsedilmemiş, sadece birkaç eserleri hakkında genel bilgi vermekle yetinilmiştir. Bu bölümde yazarın halkın bilinçlenmesi, hak adalet uğruna verdiği cesur mücadelesinden bahsedilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Mehmet Sait Ordubadi'nin romanlarında toplumsal sorunlar incelenmiştir. XX. yüzyılda Güney ve Kuzey Azerbaycan'da mevcut aile yapısından, siyasi, kültürel, dinî sorunlardan bahsedilmiştir. Bu bölümde yazarın tarihe olan büyük ilgisinin ve hayal gücünün ürünü olan romanlarının günümüzde de güncelliğini koruduğu söylenebilir.

Yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini esirgemeyen, bana yol gösteren tez danışmanım kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet TEKİN'e teşekkür ediyorum. Eğitimim süresince desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK'a müteşekkirim. Tez çalışmam boyunca bana uygun şartlar hazırlayan, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen değerli eşime ve yaşam kaynağım olan çocuklarıma da şükranlarımı sunuyorum.

NURAY A. İBRAHİM

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ……ii

ABSTRACT……....iii

ÖN SÖZ……...…iv

İÇİNDEKİLER...……..……..……vi

KISALTMALAR LİSTESİ……....x

GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET SAİT ORDUBADİ'NİN HAYATI

1.1. Ailesi, Çocukluğu ve Eğitimi……....9

1.2. Gençlik Yılları ve İlk Edebî Faaliyeti……..13

1.3. Muhaceret Yılları……..15

1.4. Astrahan Yılları……....26

1.5. Bakü'de İkinci Kez……..27

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET SAİT ORDUBADİ'NİN ESERLERİ VE SANATÇI KİMLİĞİ

2.1. Gaflet……33

2.2. Vatan ve Hürriyet……34

2.3. Kanlı Seneler……36

2.4. Endülüs'ün Son Günleri yahut Garnata'nın Teslimi.....40

2.5. İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati.....43

2.6. Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab.....49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEHMET SAİT ORDUBADİ'NIN ROMANLARINDA TOPLUMSAL SORUNLAR

3.1. Romanlar

3.1.1. Gizli Bakı.....51

3.1.2. Döyüşen Şeher.....55

3.1.3. Dumanlı Tebriz.....58

3.1.4. Kılıç ve Kalem.....64

3.2. Aile Sorunları

3.2.1. Sevgi ile Kurulan Aileler.....67

3.2.2. Çıkar Evliliği.....71

3.2.3. Aile Baskısı.....73

3.2.4. Aldatma.....75

3.2.5. Kıskançlık.....78

3.2.6. Gençlik Sorunu.....81

3.2.7. Eşçinsellik ve Çocuk İstismarı.....83

3.2.8. Anne-Baba İlişkisinin Çocuklar Üzerindeki Etkisi.....85

3.2.9. Suç ve Suçluluk Duygusu.....87

3.3. Kadın Haklarıyla İlgili Sorunlar

3.3.1. Kadın ve Eğitim Sorunu.....90

3.3.2. Kadın-Erkek Eşitsizliği.....96

3.3.3. Kadın ve İntihar Sorunu.....99

3.3.4. Kadının Cinsel Obje Olarak Görülmesi.....101

3.3.5. İhanete Uğrayan Kadınların Sorunu ve İntikam.....103

3.3.6. Kıyafetle İlgili Sorunlar: Başörtüsü Sorunu.....105

3.4. Siyasi Sorunlar

3.4.1.Yönetim Sorunu…….....107

3.4.2.Yönetim Sorunu ve Millî Olma İsteği.....108

3.4.3. Savaş.....111

3.4.4. İnkılap….....112

3.4.5. Çok Partililik.....116

3.4.6. Ermeni-Müslüman Çatışması.....119

3.4.7. Vatan Sevgisi Yoksunluğu.....122

3.4.8. Vergi Sistemi ve Adalet Meselesi.....126

3.5. Kültürel Sorunlar

3.5.1.Eğitim Meselesi.....127

3.5.2. Doğu-Batı Sorunu.....129

3.5.3. Dil Sorunu.....135

3.5.4. Yabancı Hayranlığı.....137

3.5.5. Mezhep ve Tarikat Meselesi.....139

3.6. Ekonomik Sorunlar

3.6.1. İşsizlik Sorunu.....144

3.6.2. Açlık-Yoksulluk Sorunu.....145

3.6.3.İşçilerin İfade Özgürlüğü.....147

3.6.4. Grevler.....148

SONUÇ…….....151
KAYNAKÇA………….....154

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	adı geçen eser
Bkz.	:	Bakınız
bs.	:	Basım
c.	:	Cilt
Haz	:	hazırlayan
No	**:**	numara
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
vb.	:	ve benzeri

GİRİŞ

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan ekonomik açıdan zor zamanlar geçirir. Köylerdeki feodal yapıların varlığı şehirlere göçün artışına sebep olur. Bakü'de ise yabancı kapitalin petrol sanayisine olan merakı şehrin hızlıca büyümesine neden olur. Köylerden şehre akın eden işçiler, şehirlerde temelli yerleşmeye başlarlar. Şeki, Gence, Gedebey, Nahçıvan gibi şehirler işçilerin meskenine çevrilir. İş saatlerinin kısaltılması, maaşların artırılması, ifade özgürlüğü, yılda bir kere tatil haklarının sağlanması işçilerin talepleri içerisindedir. 1905-1907 Rusya'daki Burjuva Demokrasi İnkılabı etkisini Bakü'de de gösterir. İşçi harekâtı İran ve Rusya Azerbaycan'ında da yayılmaya başlar. Bakü ise işçi sayısına göre ön sırada durur ve işçi harekâtının merkezi hâline gelir. İşçiler 1904 yılında hak ve hukuklarını savunmak için ayaklanırlar, kısmen de taleplerini hayata geçirmeyi başarırlar. Petrol sanayilerinde, demir yollarında, balık ve ipek fabrikalarında grevler hız kesmez. Büyüyen grevler hapislere, sürgünlere neden olur. Bunu gören Çar hükûmeti her zaman yaptığı gibi güç mekanizmasını yani orduyu devreye sokar, protesto yapan ahaliye ateş açar. Onlarca işçi katledilir. Buna rağmen ortalık durulmayınca ve amacına güç kullanarak da ulaşamayan Çarlık Rusyası işçilerin taleplerini yerine getirecekleri konusunda vaatlerde bulunarak uzlaşma yoluna girer.

> "Hükûmetin sert tedbirleri ve 'olağanüstü polis nezareti' müddetinin yeniden uzatılmasına rağmen, Azerbaycan'da grevler devam ediyordu. 1908 yılında şubat ayının sonuna kadar Bakü'nün 30'dan çok işçisi grev yapmıştır. Aynı sene İmparatorlukta grevcilerin sayısının azalmasına rağmen Bakü'de önceki yıllara oranla aynı kalmış ve grevcilerin sayısı 47 bine ulaşmıştır. Aynı dönemde inkılabın merkezi sayılan Petersburg'da 17 bin, Moskova'da 10 bin kişi greve başlamıştır. 1909 yılının 1 Mayıs gösterilerinde çok fazla kişi iştirak etmiştir."[1]

Çarlık Rusyası bu olayları yatıştıramayınca her zaman yaptığı gibi sadık tebaaları olan Ermenileri devreye sokar, Ermeni-Müslüman çatışmasını ateşleyerek ülkede

[1] T.T. Veliyev, v.d., **XX. Asır Azerbaycan Tarihi**, ed. T.T.Veliyev, C2., Bakı, Tehsil, 2009, s.49.

kaos ortamı oluşturur, halkın dikkatini farklı yöne çekmekle olayların mecrasını değiştirirler. 1905-1909 yıllarında Taşnaksütyun Partisi, Ermenistan devletini yaratmak hülyasına düşer. Azerbaycan Türklerinin komşularına olan güveni pahalıya mal olur. Bakü'de, Nahçıvan'da, Şuşa'da, Gence'de millî çatışmalar yaşanmış, bu çatışmalarda Türkler kadar Ermeniler de can kaybı vermiştir.

Çarlık Rusyası'nın XIX. yüzyıldan Kafkaslarda uygulamaya başladığı sömürü ve asimilasyon politikası, Azerbaycan Türkleri üzerinde büyük bir baskı oluşturdu. Bu zaman zarfında sadece Azerbaycan Türkleri değil, Rus işgali altında olan diğer halklar da Çarlık Rusyası'nın baskıcı ve adaletsiz siyasetinden şikâyetçiydi. Türk topluluklarıyla beraber sömürülen pek çok halkın Rus yönetiminden memnun olmaması, yönetime karşı hareket eden Bolşeviklerin ekmeğine yağ sürmekteydi. Devrimi gerçekleştirmek için Rus olmayan halkların da güvenini kazanıp onları da arkalarına almak amacıyla sömürülen halklara da vaatlerde bulunurlar. Lenin, Çarlık Rusyası'nı bir "halklar hapishanesi" olarak nitelendirir ve bu hapishaneden kurtulmanın yolunun devrimden geçtiğini söyler. Devrimin başarılı olacağı takdirde halklara kısmi özgürlükler vereceği vaadinde bulunur. İşte Azerbaycan'da XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başlarında oluşan millî edebiyat ve millî mefkûrenin Bolşeviklerin başlatmış olduğu toplumcu gerçekçilikle, Marksist propagandayla bu noktada ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.[2]

Devrimle beraber yönetimin uygulamaya başladığı yeni politika toplumcu gerçekçilik veya başka bir deyişle Marksist ideoloji idi. Daha sonra biraz daha değişerek "sosyalist gerçekçilik" oldu. Yönetimin yeni siyasetinin amacı, sosyalizmi yerleştirmek ve doğrudan sosyalist bir toplum yaratmaktı. Sanatçı da sosyalist topluma hizmet amacı doğrultusunda sanatını yerine getirirdi. Sosyalist gerçekçiliğin özünde kendine özgü bir "Sovyet gerçekçiliği" bulunur. Mesela, mekân olarak; uzak ve fantastik, hayalî ülkeleri değil; zaman olarak var olan yaşamakta olduğumuz zamanı anlatmak ve gerçeklik dediğimiz zamanda olanı değil, olması gerekeni yani ideal olanı anlatmaktır. Aslında görüldüğü gibi olması gereken yani güdümlü bir gerçekliktir. Yazarları gerçekte var olan ekonomik sıkıntıları, yoksulluğu, hürriyet

[2] Jale Babaşova Kastrati, **Repressiya Dönemi Azerbaycan Yazarı Hüseyin Cavid**, Ankara, Bengü Yayınları, 2019, s.16.

yoksunluğunu, sürgünleri, kampları anlatmaz. Onlar, gerçekleri değiştirerek "olması gereken gerçekleri" yazar.

Başka bir deyişle, yazardan, sanatsal faaliyet içerisindeyken kendini yönetimin bir parçası gibi hissedip öyle yazması beklenilir. Marksist ideolojiye hizmet eden yazar pasif değil, her şeyden önce aktiftir. Yazarın dünyayı sadece tanıması yeterli değildir, o dünyayı, gerçekliği değiştirebilme yeteneğine de sahip olmalıdır. Tagızade'ye göre, Sovyetler Birliği'nde edebiyat Sovyet rejimine hizmet etmek zorunda olduğu için ve yazarlar da birer hizmetli asker oldukları için bu amaç doğrultusunda yazarların şu beş prensibe sahip olmaları ve uygulamaları gerekiyordu:

1. Komünist Parti'ye bağlılık
2. Halkına bağlılık
3. Sınıfına bağlılık
4. Parti ülkülerine bağlılık
5. Kendi sınıfına karşı insanseverlik.[3]

Marksist ideolojide, edebiyat ideoloji hâline getirilmeli ya da ideoloji edebiyat şekline sokulmalıdır. Her iki durumda da sanatla ideoloji birleştiriliyor. Çarlık Rusyası'nda ve daha sonra Sovyetler Birliği'nde rejim hâkim ideolojiyi halka yaymak için edebiyatı araç olarak kullanmıştır. Genelde bütün baskın rejimlerde görülen bu durumun Sovyetler Birliği'ndeki farkı edebiyatla başlayan bu ideolojik dayatma sanatın ve hayatın bütün alanlarına hâkim olmasıydı. Bu ideolojiye uymayan kurumlar, bireyler "burjuva" adlandırılarak toplumdan soyutlanıyor, toplum tarafından dışlanıyordu. En sonunda da sürgün ediliyor veya öldürülüyordu. Yani, ideoloji tek seçenek, tek yoldu.

İnkılaplar, grevler, çatışmalar insanları ekonomik sıkıntılardan sıyrılarak millî değerlerinin, millî kimliklerinin farkına varmasına ve genel olarak millî şuurun uyanmasına sebep olmuştur. İçtimai siyasî olayların Azerbaycan kültürü üzerindeki etkisi de kendini değişimlerle göstermeye başlamıştır. Mesela, yeni usullü okulların açılması, ana dilinde eğitim verilmesi konuları gündeme gelir. Hacı Zeynalabidin

[3] Leyla Tagizade, "Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, 7-24.

Tağıyev, Musa Nağıyev gibi dönemin zengin hayırseverleri milletin millî değerlerle ve ana dilinde eğitim alabileceği okulların açılmasında, gazete yayımlanmasında ellerinden geleni esirgememiş, bu hususta her zaman aydınlara, halka gereken yardımı sağlamışlar.

> "Haci Zeynalabdin Tağıyev, bütün Rusya'da ve Türk dünyasında hayırseverliği ve hümanistliğiyle tanınmıştır. Onun eğitim konusundaki hassasiyeti ve bu alandaki ilk hizmetleri XX. yüzyılın ilk evresinde başlar. Bu da tesadüfi değildir. 1905 inkılabından sonra hükûmetin Ekim Beyannamesi ile tanınan kısmi özgürlükler ülkede kültürel hareketliliğe sebep olur. Ülkenin dört bir yanında hayır kurumları oluşturulur. Bu tür kurumların oluşturulması, gazete ve dergilerin basımı gibi birçok olaylar Tağıyev'in adıyla bağlıdır."[4]

Avrupa'ya eğitim için gönderilen gençler geri döndüklerinde eski eğitim sisteminin eksik olduğunun farkına vardıkları için millî şuurun ve bilincin oluşmasında anadilinde okullar açmanın elzemliğini bildikleri için ilk olarak mücadeleye de bu alanlardan başladılar. Rus dilli okullarda anadilinde ders vermenin önemi vurgulanır, millî değerler, ahlak ve dinî normlar unutturulmamak kaydıyla yeni tip okullar artmaya başlar. 1901 yılında Hacı Zeynalabdin Tağıyev kız okulu açtırır. H.Zerdabi, N.Nerimanov, H.Mahmudbeyov, S.M.Genizade, R.Efendiyev, Ü.Hacıbeyov, M. E. Sabir, M. Celil, M. Şahtahtinski, A.Şaik, S. S. Ahundov gericiliğin ortadan kalkması, halkın aydınlanması için eğitim alanında ellerinden geleni esirgemeden yapan dönemin önemli isimleridir.

> "1901-1917 yıllarında Azerbaycan matbaası ideoloji bakımından demokratik, millî burjuvazi, Bolşevik matbaası diye üç temayül göstermekteydi. İnkılabın ve millî bağımsızlık harekâtının etkisiyle sansür kısmen kaldırılmış, ifade özgürlüğü kazanılmıştı."[5]

[4] Eşir Beşiroğlu, **Hamının Sevimlisi** (H.Z.Tağıyev), Bakı, Teknur, 2012, s.11.
[5] T.T. Veliyev, **a.g.e.,** s. 147.

Devet, Hümmet, Tekâmül, Yoldaş dönemin siyasî görüşü olan Marksist ideolojiyi savunan gazetelerdi. M.Şahtahtinski'nin editörlüğünde *Şark-ı Rus* gazetesi Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan gazetelerden biriydi. Celil Mehmetkuluzade'nin yayımladığı, 25 yıl faaliyet gösteren *Molla Nasrettin* dergisinin de halkın hayatındaki önemi oldukça büyüktür. Dergi, 1906 yılının Nisan ayında yayıma başlamıştır. Birinci Cihan Savaşı yıllarında sosyal adaletsizliği, gericiliği, kadın konusunu eleştirel dille gündeme getiren dergiler de yayımlanmaktaydı. *Hayat, İrşad, Tereggi, Nicat, Işık, Gurtuluş, Füyuzat, Şelale, İgbal* gazeteleri burjuva yayın organı olarak lanse edilse de medeniyet, edebiyat, dil, eğitim konusunda, halkın bilinçlenmesi, aydınlanması için önemliydi. M. E. Resulzade'nin *Açık Söz* gazetesi de içtimai siyasî problemleri yansıtmak açısından çok büyük önem arz ediyordu.

Sosyalist gerçekçiliğin önemli temsilcilerinden biri olan Mehmet Sait Ordubadi de Azerbaycan edebiyatı ve medeniyeti tarihinde önemli rolü olan aydınlardandır. Mehmet Sait Ordubadi, Azerbaycan edebiyatının yanı sıra Rus ve Dünya edebiyatına da hâkim olan yazarlarımızdan biridir. Kalemini hemen hemen tüm edebî türlerde deneyen yazarın eserleri oldukça çoktur. Yazar, halkın gelenek göreneklerine vakıf olduğu için eserleri Azerbaycan Türklerinin sosyal yaşantısı ve yaşadığı tarihî olaylar açısından zengin bilgiler içermektedir. Eserleri, dönemin sosyal siyasî olaylarını yansıtması ve bilgi aktarımı açısından önem arz ediyor.

> "Vatanı sevmek yeterli değildir, onu gerektiği gibi tanımak gerekir. Halkı sevmek yetmez. Onun gelenek ve göreneklerini, âdetlerini gerektiği gibi öğrenmelisin… Biz ise halkı gereğince tanıyamamış, eserlerimizde onun kahramanlık tarihini verememişiz."[6]

Ordubadi, yaşamı boyunca Azerbaycan'ın tarihî geçmişini öğrenmeye çalışmış, ahlak normlarını, âdetlerini, zevklerini derinden kavramıştır. Kazandığı tecrübelerden de faydalanarak halkın özgeçmişine ayna tutmuştur. Çalkantılı dönemi, sosyal siyasi hayatı kapsamlı şekilde yansıtmak için en uygun edebî tür olan roman edebî türüne başvurmuştur.

[6] Yavuz Ahundlu, **Edebi Portreler**, 2. b., Bakı, ADPU Yayınları, 2008, s. 16.

> "Geç yaranmasına rağmen roman, başka edebî türleri sıkıştırıp çıkarmamış, tam tersi onlardan çok şey almış, onların bir sıra güzel geleneklerini daha da zenginleştirmiştir. Hiçbir edebî tür insanlığın tarihini, sosyal siyasi ve medeni hayatını, dönemin ihtiras ve coşkusunu roman kadar kapsamlı, derinden aksettirmek gücüne sahip olmamıştır."[7]

Mehmet Sait Ordubadi'nin romanları Azerbaycan edebiyatını, millî kültürünü, tarihî zenginliğini ortaya koymak açısından büyük önem arz etmektedir. Halkın tarihini, kültürünü, savaşçı ruhunu gün yüzüne çıkaran tarihî romanlar, aynı zamanda genç nesillere uzak geçmişle ilgili bilgi aktarmak görevini de üstlenmiş olur.

> "İçinde yaşanılan dönemde insan geçmişle hesaplaşır, onu geleceğe bağlayan olanakları araştırır. İnsanın geçmişini araştırma isteği, geleceğini daha iyi yaşayabilme inancının etkisiyle oluşur. Varlığına güven duyabilmek için, insanın geçmişini iyi tanıyabilmesi gerekir… Çünkü insanın içinde yaşadığı dönem, geçmiş birikimlerinin bir sonucudur. Bütün yaşantısını, kültür ve uygarlık çabalarını, sanatsal birikimini içinde yaşadığı dönemde en somut biçimiyle görür. Bu birikimleri değerlendirme, bunların çağdaşlığını saptama ve onları geleceğe hazırlama, bu dönemin niteliğidir."[8]

Edebiyatın topluma etkisi, toplumla edebiyat arasındaki ilişkiyi yani karşılıklı etkileşimi çalışmamızın ana konusu olan toplumsal sorunlarda bir kez daha görecek, yorumlamaya çalışacağız. Bu prensip doğrultusunda Mehmet Sait Ordubadi de geçmişte yaşanmış olayların estetik zevkle okunması ve yapılan hatalardan ders çıkarılması için hayli uğraş vermiştir. Bir nevi sanatın gücünü kullanarak toplumun sorunlarına çözüm aramıştır.

> "Yirminci yüzyılın başlarına dek, kişiyi yoğun duygusallık içine gömen, onu kendinden geçiren sanat yöntemi daha geçerli sayılmıştır. Yüzyılımızın tanık olduğu İkinci Dünya Savaşından sonra tüm sanat türlerine gerçekçi görüş egemen olmuştur. Bu bilinci yaratmayan bir sanat yöntemi yadsınmıştır. Çağımızın bilincini yaratmıştır bu gerçekçi sanat yöntemi, denebilir. Her yapıt çağının belgesidir. Ama bu belgeleri sergilemek, okura benimsetmek yönlerinden yöntem ayrılıklarını doğal karşılamak gerek. Nasıl, günlük

[7] Gulu Halilov, **Azerbaycan Romanının İnkişaf Tarihinden**, Bakı, Elm Neşriyatı, 1973, s. 5.
[8] Adnan Binyazar, **Toplum ve Edebiyat**, İstanbul, Sinan Yayınları, 1972, s. 29-30.

> yaşamımızdaki araçlarda bir sanatsal işleme söz konusu değilse, romanlarda, öykülerde de yazarın, kendi süsler dünyasını yansıtması söz konusu olmamalıdır. Bireysel bir iç bunalımdan çok, toplumsal bunalımın yansıtılması isteniyor yazardan."[9]

Dönemin talepleri, baskılar ve zamanın kabul görmüş doğruları Mehmet Sait Ordubadi'nin romanlarında da kendini göstermiş, tahriflere sebep olmuştur. "Azerbaycan'ın el atası" adını almış Hacı Zeynelabdin Tağıyev de dönemin şartları yani, sosyalist realizmin şartları doğrultusunda halkını seven, millî görüşlü önde gelen aydınlarımız ve vatanperver şahsiyetlerimizden biri olmasına rağmen sert eleştirilmiştir. Yazar bazı eserlerinde H. Z. Tağıyev'i ve onun gibi millî mefkûreyi savunan aydınlarımızı kendi çıkarları için halkı zor durumda bırakan burjuvazi sıralarına dâhil ederek, toplumda olumsuz algı oluşturmak zorunda kalmıştır. Yazarımız, eserlerinde Azerbaycan tarihinde ve edebiyatında önemli yere sahip M. E. Resulzade, N. Nerimanov'un faaliyetlerinden bahsetmemiştir. Yavuz Ahuntlu çalışmasında bu durumu şöyle özetlemiştir:

> "1920-1930'lu yıllarda Azerbaycan'da (genel olarak geçmiş SSCB mekânında) inkılap harekâtı, tarihi şahsiyeti idolleştirmenin sert kanunları, Marksist ideolojisi ve yanlış metodolojiye dayanarak öğrenilir, yazılır, aktarılırdı. Bu sebeptendir ki, her iki romanda, özellikle *Döyüşen Şeher'de* Azerbaycan Millî Özgürlük Harekâtı'nın adı geçmemiş, M. E. Resulzade, N. Nerimanov'un faaliyetlerinden tek kelime edilmemiş, H. Z. Tağıyev, E. Topçubaşov gibi önemli şahsiyetler olumsuz karakter gibi gösterilmiştir. Romanlarda Bolşevik harekâtı, Bolşevik inkılapçılarından bahsedilmiş, millî karakterlere yer verilmemiştir."[10]

Edebiyatla tarihin birbiriyle olan sıkı ilişkisi bellidir. Tarihî olayların eserlerde kendini göstermesi daha sonralar gelenek şeklini alır. Tarihe merak, tarihî eserlere ilgi zaman geçtikçe daha da artmaya başlar. Mehmet Sait Ordubadi'nin tarihe olan merakı onu tarihî romanlar yazmaya itmiştir. Yazar, eserlerine titizlikle yanaşmış, büyük çabalar sonucu eserlerini tamamlayabilmiştir. Sadece kendisini geliştirmemiş,

[9] **A.e.,** s. 16.
[10] Ahundlu, **a.g.e.**, s.18.

ondan sonra gelecek yazarlara da ön ayak olmuştur. Yazar, yazdığı eserlerin özenle yazmış, eğitici öğretici olmasına özen göstermiş, toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak kaleme almıştır.

Tarihî romanlar yazmak daha fazla sorumluluk isteyen, zorlu bir süreçtir. Yazar, hayal gücünün tarihî olayları ve dönemi tahrif etmeyecek şekilde kurgularken tarihî gerçekliği korumanın da oldukça önemli olduğunun bilincindeydi. Ordubadi, tarihi roman yazmanın zorluğunun, halkın tarihi geçmişini iyi bilmesi gerektiğinin bilincinde olan farkındalığı güçlü olan yazarlarımızdan biridir. Prof. Mir Celal: "Ordubadi tarihî romanlar yazdığı zaman Azerbaycan Edebiyatında tarihî romanlar ve izlenecek örnek yol yoktu. Doğu ve Azerbaycan inkılap harekâtı tarihî yazılmamıştı, hatta mühim tarihî olaylar, tarihçilerin kendilerine bile karanlık kalmıştı. Bu konuda bilimsel araştırma azdı. Gücüne inanan edip bu zorluklardan korkmamıştır." der.[11]

Doğu'nun yanı sıra Batı'yı da öğrenen yazar, Batılı edebiyatçıların da eserlerine yabancı değildi. Araştırmacı yazar M. Arif "Büyük edibin sanatındaki önemli hususlardan biri de Doğu kültürü, Doğu üslubuyla, Batı üslubunu bileştirmesiydi" der.[12]

Halkın sorunlarını dile getiren yazarın eserleri hala büyükten küçüğe herkes tarafından ilgiyle okunmaktadır. Yıllar önce yazılmasına rağmen eserleri toplumsal sorunlara değinmesi açısından hala günceldir, bu sebeple de sevilerek okunmaktadır.

[11] Mir Celal, "Büyük Edibin Yaratıcılık Yolu", **Edebiyat Gazetesi,** No:9, 27 Mart 1947.
[12] M.Arif, **Edebiyat Gazetes**i, 4 Kasım 1972.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET SAİT ORDUBADİ'NİN HAYATI

1.1. Ailesi, Çocukluğu ve Eğitimi

Hacıağa oğlu Mehmet Sait Ordubadi Azerbaycan edebiyatının ve medeniyetinin öncülerindendir. Yazar, Azerbaycan edebiyatında önemli eserlere, özellikle tarihî romanlara imza atmıştır. Mehmet Sait Ordubadi 1872 yılının Mart ayının 24'ünde Nahçıvan'ın[13] Ordubad şehrinde dünyaya gelmiştir. Yaşadığı Ordubad şehrinin o dönem zor zamanlardan geçtiğini yazar, şöyle anlatır:

> "Benim doğduğum zamanlarda İran'da olduğu üzere, İran'a yakın olan Ordubad şehrini de mezhep ve tarikat çatışmaları sarmıştı. Şehir kanlı olayların şahidine çevrilmişti."[14]

Babası, Şah Abbas'ın yanındaki şairlerden Mirze Hatem Ordubadi'nin torunudur. Annesi İran'ın Karadağ taraflarındandır. Hacıağa çocuklara ders vermekle ailesini geçindirir. Ama özel ders verenlerin çoğalmasıyla öğrenci sayısı azalır, geçim sıkıntısı ve sağlık sorunları daha da artmaya başlar.[15]

Hacıağa Fakir kendi devrine göre mükemmel bilgiye sahipti. İran'ı, Orta Asya'yı gezmiş, bu bölgelerin edebiyatlarıyla ilgilenmiştir. Arapçayı, Farsçayı ve ana dilini çok iyi bilen şair, üç dilde yazdığı şiirleriyle sadece Azerbaycan'da değil, Yakın Doğu'da da tanınmıştır.[16]

---

[13] Aras nehrinin sol kolu olan Nahcıvançay'ın sağ kıyısında deniz seviyesinden 910 m. yükseklikte kurulmuştur. Şehrin adının geçtiği ilk kaynak II. yüzyılda kaleme alınmış Batlamyus'un coğrafya kitabıdır. Bu kitapta şehrin adı Naksuana şeklinde geçer. XII. yüzyıldan itibaren şehrin adı bugünkü söylenişini kazanmış görünmektedir... Hamdullah El Müstevhi ve Evliya Çelebi şehrin adını Naks-i Cihân (dünyanın süsü) olarak açıklamışlardır. bkz. TDV İslâm Ansiklopedisi, C.32, İstanbul, 2006, s. 294.

[14] Mehmet Sait Ordubadi, **Hayatım ve Muhitim**, (1872 yılından 1920 yılına kadar), Bakı, Nurlan, 2000, s.7.

[15] Feride Vezirova, **Mehmet Sait Ordubadi**, (monografi), Bakı, Gençlik, 1970, s. 10.

[16] A**.e.**, s. 11.

Fakir'in evinde şiirden, edebiyattan her gün söz açılır. Fakir aynı zamanda "Encümen-i Şuara" meclisinin aktif üyelerindendi. Şair Nizami, Fuzuli, Hafız, Se'di, Hayyam etkisiyle yazdığı şiirleriyle okurların rağbetini kazanmıştı.[17] Dönemin önemli isimlerinde olan Fakir kısa ömründe değerli eserler miras bırakmıştır. Fakir Ordubadi'nin *Gülşen-i İrfan* isimli divanı vardır. Eserleri ilk defa 1989 yılında kitap halinde neşredilmiştir.[18] Şair şiirlerinde eleştirel dil kullanmış, bu sebepten de düşmanlarının sayısı çoğalmıştır.

Mehmet Sait Ordubadi'nin doğduğu zamanlarda Ordubad şehrinde mezhep ve tarikat münakaşaları artar. Halk, dini kullananların istismarına maruz kalır. Fakir, ruhanileri ve adaletsiz yönetimi eleştiren şiirler yazar. Bu, maddi sıkıntı yaşayan ailenin durumunu daha da kötüleştirir. Durumunun kötüleşmesine rağmen yine de şiir yazmaya devam eder. Yazar, hatıratının "Familyamız" bölümünde babasının durumundan şöyle bahseder:

> "Son zamanlar Fakir'in gözleri kör oldu. Daha okulda ders veremiyordu. Durumu daha da ağırlaştı. Beni ve ablamı amcam yanına aldı. Çünkü babamın hiçbir şeyi kalmamıştı. Hatta ölmeden önce şairin üst kıyafetlerini de satmışlardı. Ben dokuz yaşındaydım. Onun görüşüne gittim. Babam kibrit kutusunu bana verdi ve söyledi: 'Oğlum, bunu on beş kuruşa dahi olursa sat. Parasına ise şeker ve çay alıp gelirsin.'
> Ben kış günü saat 12'den akşama kadar dolaştım fakat kutuyu isteyen olmadı. Çünkü kartondan düzelmiş kutu rengini artık kaybetmişti. Kapağı da kapanmıyordu. Akşam eve döndüğümde amcama rastladım. Ona durumu anlattım, ağladı. Elimden tutup Çolak Nesrulla'nın yanına getirdi. Çay ile şeker alıp verdi."[19]

Hatıratının "Şiir ve Edebiyatın Değeri" bölümünde de babasının hayata tutunma çabalarını ve açlıkla savaşan şaire yapılan muameleleri anlatmaktadır:

> "Bir gün babam beni yanına çağırdı ve elime bir yazılı kâğıt tutuşturdu. 'Bu kâğıdı Mensur adlı bir gence ver ve cevabını da bana getir.' dedi. Pazarı dolaştıktan sonra Hacı Mirze Ağababa'nın dükkânının önünde mektubu kendisine verdim, o da aldı ve okudu. Dikkatle izliyordum, sonuna kadar okudu.

[17] A**.e.**, s. 11.
[18] İsa Hebibbeyli, **Celil Memmedguluzade, Muhiti ve Muasırları**, Nahçıvan, 2009, s. 213.
[19] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 9.

> Okuduktan sonra bana hiçbir şey demedi. Kâğıdı çamurun içine attı ve üzerine bastı. Kâğıdı yerden aldım ve ceketimin koluyla temizledim. Bu sırada babamın samimi arkadaşı Encümen üyelerinden Meşedi Hasan'a rastladım. Kâğıdı benden aldı. Ettar Ağaresul'un dükkânında yüksek sesle okudu, ikisi de ağladı. Daha sonra anladım ki, babam Mansur Ağa'ya açlığını bildirmek için şiir yazmış. Dabbağ Hasan bir mendilin ucuna para bağladı ve evimize kadar yolcu etti. Babam bu tür mektuplardan çok yolluyordu, lakin yardım alamıyordu."[20]

Fakir, açlık ve sefalet içerisinde ölür. Annesi çocuklarını geçindirmek için iş aramak zorunda kalır. Hanım Kız iş arar ama o zamanlar Azerbaycan'da Müslüman kadınların çalışması hiç de kolay değildi. Ordubad'da çok kadim bir geçmişi olan ipek ticareti o dönem Ermenilerin eline geçer. Daha sonra Müslümanlar bu bölgede bir ipek fabrikası kurarlar. Ekonomik bir rekabet başlar ve Müslüman ipek tüccarları birleşirler. Karapet Babayev'in durumu ağırlaşır ve fabrikasını çalıştırmakta zorlanır. Müslümanlar, az maaş verse de işçilerini istismar etmeyen Karapet Babayev'in fabrikasında çalışmaya rağbet gösterirler.

> "Mehmet Sait Ordubadi iş hayatına erken yaşlarında atılır. İpek fabrikalarında küçük çocuklar çalıştırılır. Küçükleri çalıştırmak fabrika sahiplerinin işine gelmektedir. Böylece Ordubadi işe başladığında 14 yaşında olduğunu, Karapet Babayev'in fabrikasında ayda manat yarıma çalıştığını kaydetmektedir."[21]

Mehmet Sait fabrikada çalışmanın yanı sıra eğitimini ihmal etmez. İlk eğitimini babasından alan Mehmet Sait'in eğitimiyle daha sonra amcası ilgilenir. Amcası onu Rus okuluna kaydettirmek istese de zengin çocuklarının okuduğu bu okula kayıt yaptıramaz. Eğitime önce Şehrebanı Hanım'ın daha sonra Mirze Bahış'ın okulunda başlar. Şehirde ilk Rus okulu 1839 yılında açılmıştır. Yazarın eğitim aldığı dönemlerde şehirde faaliyet gösteren okullar 1. Mirze Bahış, 2. Kerbelayi Ali, 3. Ahund Sara (kız), 4. Şehrebanu (kız), 5. Molla Lütfeli, 6. Molla Kazım okullarıydı. Medresede Arapça ders veren hocalar ise 1. Hacı Mirmahmud, 2. Hacı Molla Ali Kuhtami, 3. Molla Muhammed Hasan, 4.Hacı Muhammet Ağa'dır.[22]

---

[20] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 9.
[21] **A.e.**, s.12.
[22] **A.e.**, s. 12.

Mirze Bahış şiire olan merakından dolayı her perşembe akşamı yarışma yapar. Çocukların her birisi iki kuruş para getirir, kazanana verirlerdi. Çocuklar sıraya dizilir, alfabe sırasıyla şiirler söylerlerdi. Ordubadi başında "z", sonunda "t" harfi bulunan şiiri söyleyemeyince ilk kez kendisi doğaçlama olarak şiir söyler. Çocuklar kitapta olmayan şiire itiraz etseler de hocası onu destekler. Böylece Mirze Bahış onun yeteneğinin farkına varır, durumunun zayıf olması nedeniyle de okul parasını almaz. 15 yaşındayken Mirze Bahış ona dersleri zayıf olan çocuklara ders vermeyi önerir.[23]

> "Şiir yazmak ve yazar olmak gibi bir niyetim yoktu. Babamın yazdığı şiirlerin çamura atılması gözümün önünden gitmiyordu, böyle bir şeyi annem de istemezdi çünkü babamın şiirleri yüzünden çektiklerini unutamamıştı. Okul ve şiir yarışmaları istemsiz olarak beni şiir yazmaya alıştırdı. Önceden yazdığım şiirlerin birçoğu Farsçaydı. Türkçe şiirler yazmaya niyetim yoktu çünkü aldığımız dersler Farsçaydı. Şehirde Türkçe mektup yazan yoktu çünkü Türkçe kitap yoktu. İran'dan gelen kitaplar içerisinde Türkçe kitaplar da vardı ama bu kitaplar mersiye kitaplarıydı. Raci, Dehil, Pürgem, Dilsuz ve başkalarının Türkçe şiirleri de vardı. Bu kitaplardan başka Türkçe kitapların okunmasına izin verilmiyordu. Mollalardan Hacı Molla Ali Kuhtami ve başka büyük Mollalar Türkçe eserleri tekfir ederlerdi. Türkiye'den gelen bazı kitapları hem Türkçe olduğu için hem de Şii tarafında yazılmadığı için okumak olmazdı. Hacı Hüseyinkulu Hacı Ekber oğlunda Türk tarihçilerden Muhammet Murad'ın bazı eserleri vardı. Bu kitapları gizlice toplanıp okurlardı."[24]

1890 yılında Ordubad'da yeni bir okul açılır. Okulun esas öğretmeni ve müdürü Muhammed Tağı Sıdkı'dır. Muhammed Tağı Sıdkı, Ordubadi'nin babası Fakir'in en yakın arkadaşıydı. Sıdkı, Bikes ve Fakir'in şiirlerini toplar; divanını hazırlardı. Sıdkı'nın okulunda dersler yeni usulle geçilirdi. İlk kez çocuklar sandalyelerde oturur, dünyevi dersler alırlardı. Burada matematik, tarih, coğrafya, edebiyat derslerine önem verilirdi. Dinî dersler de okul programında vardı. İlk defa müzik dersi de bu okulda verildi. Mehmet Sait de aynı okulda Rus ve Dünya edebiyatlarıyla tanışır. Victor Hugo'nun, Puşkin'in, Lev Tolstoy'un eserlerini okur.

Yeni usulle eğitim veren okul gericilik taraftarlarının işine gelmez, bundan dolayı okulu kapatmak için uğraşırlar. Okul yöneticilerinden Hüseyin Soltan Kengerli ve

[23] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 13.
[24] **A.e.**, s. 13-14.

Ağa Muhammed Zeynalabdinov tüm bu zorluklara rağmen bir müddet okulu ayakta tutabilirler. 1892 yılında ise veba hastalığı her ikisini de aynı günde hayattan koparır. Sıdkı kendi çabalarıyla okulu iki sene ayakta tutabilir ve sonunda okulu kapatmak zorunda kalır. Muhammed Tağı Sıdkı, 1895 yılında Nahçıvana'a gitse de Ordubadi onunla iletişimi kesmez. Muhammed Tağı Sıdkı Nahçıvan'da "Mekteb-i Terbiye" isimli yeni bir okul açar. Muhammed Tağı Sıdkı'nın öğrencileri arasında Azerbaycan'ın önemli yazarları, şairleri, devlet adamları çoğunluk teşkil etmektedirler. Muhammed Tağı Sıdkı Ordubad'da "Encümen-i Şuara" meclisinin aktif üyelerindendi. Edibin şiirleri, hikâyeleri günümüzde de değerini kaybetmemiştir. 1903 yılının Aralık ayında Sıdkı Nahçıvan'da vefat eder. Sıdkı'nın "Ehter" isimli okulu Mehmet Sait'in şair gibi yetişmesinde önemli yer tutmuştur ve öğretmenin ölümü münasebetiyle de kederini *Şark-i Rus* gazetesine şiir yazmakla bildirmiştir.

1.2. Gençlik Yılları ve İlk Edebî Faaliyetleri

Mehmet Sait Ordubadi ailesini geçindirmek için Rzayev'in fabrikasında çalışmaya başlar. Çalışmanın yanı sıra edebî faaliyetlerine devam eden Ordubadi halk arasında yavaş yavaş tanınmaya başlar. O zamanlar Azerbaycan dilinde gazete ve dergiler yoktu. Nihayet 1903 yılında meşhur öğretmenlerden Muhammet Ağa Şahtahtlı *Şark-ı Rus* gazetesini yayımlamaya başlar. Tiflis'te Azerbaycan dilinde basılan gazete sevinçle karşılanır ve bu gazetenin halkın inkişafı için ehemmiyetli olacağı düşünülür. Azerbaycan'ın her yerinden gazeteye tebrik mektupları gelir. Şiirle yazılmış tebrik mektubunun altında matbuat âleminde tanınmayan birisinin imzası görülür: Mehmet Hacı Ağazade Sait Ordubadi.

Sait, gazetenin yayımlanmasından ötürü büyük sevinç duyduğunu, halkı gazete alıp okumaya, gaflet uykusundan uyanmaya çağırdığını söyler. İşbu mektup *Şark-i Rus* gazetesinin 1903 yılı 13 Haziran tarihli 31. sayısında yayımlanır.[25]

[25] Vezirova, **a.g.e.**, s. 24.

Ordubadi'nin şiirleri yayımlandıktan sonra şairin sevenleri kadar düşmanları da çoğalır. Rızayev'in fabrikasında çalıştığı sırada ondan tebrik mesajını alsa da bu onun işten atılmasına sebep olur. Siyasi görüşleri ve yazdığı şiirleri nedeniyle sürekli iş yeri değiştirmek zorunda kalır.

Şiirleri *Şark-i Rus* gazetesinde basıldıktan sonra şiir yazmaya merakı daha da artar. 1906 yılında Tiflis'e gider ve devrin önemli gazetecilerden Ömer Faik Nemanzade ile bizzat görüşür. Nemanzade, *Gaflet* adlı şiir kitabının basımını kendi üzerine alır. 1906 yılının Ocak ayında Tiflis'te Gayret Matbaasında *Gaflet* isimli şiir kitabı basılır.

Gaflet eserinde mollaları ve Müslümanları eleştirdiği, cehaletten söz ettiği için Ordubadi'nin Bahailiği tebliğ ettiğini düşünürler. Muharrem ayında camiye gitmediği için ailesi de onu eleştirir ve onun Bahai olduğu hakkında şüphe duymaya başlarlar. O gece mescide gitmek zorunda kalan Ordubadi'ye murdar olduğu gerekçesiyle çay verilmez, daha sonra Dânâ Kerim'in oğlu ona yaklaşarak bir daha mescide gelmemesini söyler.

O zamanlar Ordubad'da gizli bir cemiyet kurulur, Sait de o cemiyetin üyesi olur. Dernek üyeleri Ordubad'ın öncül eğitimcileri ve Terpelovski'dir. Terpelovski haftada bir inkılabın gidişinden ve sosyal demokratların edebiyatlarından söz açar. Dernek üyelerinden Terpelovski'den başka kimse sosyalist değildir. Terpelovski 1905 inkılabı, aynı zamanda Nahçıvan'da yaygınlaşmış Ermeni-Müslüman çatışmalarıyla ilgili bilgiler verir.[26]

Mehmet Sait Ordubadi *İngilab-i Perişan* adlı manzum bir eser yazar ve yayınlanması için Tiflis'e Faik Efendi'ye yollar. Sansür Komitesi eseri yakar. Bunun etkisiyle *Vatan ve Hürriyet* eseri yazılır. Eser, 1907 yılında Gayret matbaasında basılır. Sansür Komitesi ilk zamanlar sorun yaratmasa da daha sonra Ordubadi'nin yaşadığı evi aramaya başlar. İnkılapla ilgili intibahlar sandıkta bulunduğu için polis Terpelovski, evde arama sürene kadar sandığın üzerinde oturur. Hapis süresi arama

[26] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 29.

bitene kadar sürse de arama Aşure gününe denk geldiği için camiden çıkan halk arasında farklı fikirler ortaya çıkar.[27]

1906 yılında *Molla Nasrettin* dergisinin ilk sayısı Ordubad'a da ulaşır. Yazar, halkın dertlerini basit ve sade dille anlatan dergiyi oldukça beğenir, dergiye sürekli yazılar yazmaya karar verir. Birinci yazısını Sait, imzasız olarak "Nahçıvan'dan Yazıyorlar" başlığı altında gönderir ve yazı, 1906 yılının dördüncü sayısında basılır. Sait, buradaki yazılarının sade, açık ve halkın anlayacağı dilden olmasına özen gösterir. Aynı zamanda dergiyi hazırlayan Celil Mehmetkuluzade'yle daha önceden de tanışıyorlardı. Ayrıca *İrşat, Terakki, İttifak* gazetelerine yazılar yazan Sait, *Molla Nasrettin* dergisinde *"*Herdemhayal" imzasını kullanır.

Derginin başyazarı ile görüştüğü zaman Celil Mehmetkuluzade "Gerçekten de halkımız arasında her dem hayal insanlar az değil." diyerek ismi beğendiğini ifade etmiştir.[28] Daha sonralar *Molla Nasrettin* dergisi Mehmet Sait Ordubadi'nin hayatında önemli rol oynar, uzun yıllar dergide yazılar yazar, sesini halkına duyurur.

1.3. MUHACERET YILLARI

Yazar İran inkılabına önem verir. İnkılaptan çok şey beklemeyen Mehmet Sait toprak meselelerinin çözülmesini bekler; kadınların kıyafet sorunuyla, eğitimle ilgili gelişmelerin olacağına inanır. Bunun etkisiyle de *İslam Kadınları, Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab* başlıklı eserlerini yazar. *Molla Nasrettin* dergisindeki yazıları arttıkça düşmanları da çoğalır.

İran ve Türkiye'de gerçekleşen inkılabın etkisi Ordubad'da hissedilmedi, tam aksine Ordubad'da cehalet daha da artmaktaydı. Necef şehrinde eğitim alıp dönen Mirze Lütfullah geldikten sonra bölgede cehalet daha da artmaya başladı. Mirze Lütfullah, söz sahibi ve zengin biriyle evlenir. Müçtehit Ordubad'a gelir gelmez Hacı Ağababa ve Hacı Abbasağa kendi kızlarını müçtehite vermek için rekabete başlarlar. Hacı Abbasağa'nın kızıyla evlenen Lütfullah ileri görüşlü kişileri minberlerden kötüler, aydın kişilerin ölüm kararını açıktan açığa beyan eder. Bunun üzerine Keble

[27] **A.e.**, s. 29.
[28] Vezirova, **a.g.e.**, s. 33.

Zeynal, Ordubadi'yi öldürmek için tutulur. Mehmet Sait başından geçen olayı hatıratında şöyle anlatır:

> "(…) Bir gün arkadaşlarımdan Kulu Bey Alihanov, Hüseyin Hasanov, Abbas Mustafaoğlu'yla Keble Kazım'ın otelinde, akşam yemeği yerken Keble Zeynal'ın dolaştığını gördüm. Keble Zeynal parasızdı. Yanımda oturanlar onu hiç aldırmadılar ve sofraya çağırmadılar. Ben ayağa kalkıp onu sofraya çağırdım ve şarap sipariş ettim. O, içti ve hançerini belinden çıkarıp ayağının altında ezmeye çalıştı. Ben onu tuttum, hançeri elinden almak istedim. O, ağladı ve sözlerine şöyle başladı. 'Sait sen bilmiyorsun, bu hançer büyük bir belaya sebep olacaktı. Seni öldürmek görevi bana verildi. Bu konuda kardeşim Mehdihan, Oruçali Necefov v.d. iştirak ediyordu."[29]

Artık Ordubad'da yaşamak Sait için imkânsız hâle gelir. Yazar Culfa'ya gitmeye niyetlenir. Çünkü Culfa'da durumlar Ordubad'daki gibi değildi. Orada Sait'in Bahşeli Ağa Şahtahtlı, Ağa Muhammet Hüseyin İrevanlı, Nasrullah Şeyhov, Nağı İsmayılov gibi samimi arkadaşları vardı. Culfa yolculuğunda Sait'i geçirmeğe kimse gelmez. Sadece Kör Kasım'ın oğlu faytonu durdurur, Sait'e yaklaşır ve "Bir iki sene bundan önce defolup gitseydin şehirdeki dinsizlerin sayı azalırdı." der.[30]

Mehmet Sait Culfa'da birkaç kez bulunur. Hacı Yusifov'un ve Asker Nağıyev'in misafiri olur. Culfada bulunmak şairin arkadaşlarını da mutlu eder. Culfa'da Orucov Kardeşlere, *Seda, Seday-i Hak* vb. gazetelere yazılar yazar. Geri kalan ihtiyaçlarını ise İran inkılabının başlangıcından kurulmuş küçük bir kurum karşılar. Culfa polisini kuşkulandıran Sait, daha sonra İran inkılabı taraftarlarının aldığı otelde yaşamaya başlar. İran inkılapçıları ve İran aydınları bu otelde toplanır, aynı zamanda meşhur yazarlardan Mirze Cebrayıl Feteliyev ile de orada tanışır.

Sait, vaktinin çoğunu İran tarafında geçirmeye başlamış, orada önemli şahıslarla tanışmıştır. Yazar İran inkılapçılarıyla iletişime geçmiş, sık sık Tebriz'e gitmiştir. Aynı zamanda *Dumanlı Tebriz* romanı materyallerini de bu gidişlerinde toplamaya başlamış, *Sevgiler* isimli manzum eserini de Culfa'da yazmıştır. Culfa'ya geldikten sonra Mehmet Sait'in bakış açısı da değişmiştir. Eskiden bağnaz din adamları

[29] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 32- 33.
[30] **A.e.**, s.33

aleyhine karşı çıkarken daha sonra tamamen dine ve boş inançlara karşı çıkar. Mehmet Sait İran ihtilaliyle ilgili gördüklerini hatıratında şöyle anlatır:

> "1909 yılında Tebriz inkılabının Çarlık Rusyası tarafından yatırılması benim bu savaştaki rolümü daha da artırdı. Çarlık Rusyası'nın İran'daki serbest davranışları bizi çok düşündürüyordu. Özellikle Çarlık Rusyası taraftarları her yerde İran köylülerini istismar ediyor, evlerini, topraklarını ellerinden almağa başlıyorlardı."[31]

Yazar, Çar hükûmetinin planlarının hayata geçmesinde Ermenilerin rolünü de hatırlatır. Zarar gören Müslümanların şikâyetleri dinlenmez, yerli istismarcılar bu durumdan faydalanır; ihanetler ve hırsızlıklar başlar. Sait ve inkılap taraftarları; ciddi şekilde araştırılır, Polis Yeşşolt Sait'ten kuşkulanır, rüşvet aldıktan sonra ise peşini bırakır.

1912 yılı Haziran ayında elit misafirlerin bulunduğu Fransa Otelinde önemli birinin kaldığı anlaşılır ve kimliğinin araştırılması gerekir. Bu görev Sait'e verilir. Otelde bulunan Sonya, on sekiz yaşlarında Grigor Ağa'nın baktığı ve 1902 yılında Gürcistan'dan Culfa'ya iş için gelmiş bir köylü kızıdır. Kundaklanmış köylerden Rusya ve İran sınırlarına gelen kızlar, o dönemde sayıca çoktur. Sonya da bu kızlardan biridir. Çok güzel olduğu için misafir, gözünü Sonya'dan ayıramaz. Sait, hatıratında misafirle aralarında geçen diyaloğu şöyle anlatır:

> "—Affedersiniz, siz Türk müsünüz?
> —Türküm! Siz de Türk müsünüz? diye sorduğumda cevabında,
> —Türkiyeliyim, fakat Türk değilim.
> —Konuşmanızdan Türk olmadığınızı anladım. Ama hangi milletten olduğunuzu bilmiyorum.
> —Ben Kürdüm.
> —Hiç fark etmez dedim."[32]

[31] **A.e.**, s. 34.
[32] **A.e.,** s. 40-41.

Bitlis Barazilerinden olan Hayrettin Bey, Sonya Hanım'ın ısrarıyla Culfa'da kaldığını belirtir. Sonya'yla hiç konuşma imkânı bulamayan Hayrettin Bey İran'a gitmek ister. Her gün polis merkezine gidip gelir. Sait ve arkadaşları Hayrettin Bey'i gizlice araştırmış, Türkiye'de binbaşı ve Sabahettin fırkasından "Adem-i Merkeziyetçi"ymiş.

Sait'le Hayrettin İran'a beraber giderler. Hoy şehri İran Azerbaycan'ının en güzel şehirlerindendir. Hayrettin Bey'le Sait şehirde dolaşırken ilginç olaylara rastlarlar. Sait, Hayretin Bey'in gerçek simasını bu gezintiler sırasında tanır. Abdurrazak Bey'in Urmiya yolculuğundan döndüğü haberi gelir. Abdurrazzak Bey'in amacı Çar Rusyası'nın tahrikiyle Bitlis'te Kürt isyanını çıkarmak ve Rusların Anadolu'ya sokulmasını kolaylaştırmak işine hizmet etmekti. Hoy şehrinde gönüllü Kürt askerleri toplanıyordu. Abdulhamit'ten sonra "İttihat ve Terakki"den nefret etmeleri nedeniyle bölgede kanunsuzluklar yapan Kürdistan feodalleri, Rusların kurnazlığına aldanmışlar. Bitlis'te Molla Selim ve başka Kürt şeyhlerinin tahrikiyle isyan kaldırılmış, Hayrettin ise gönüllü orduya kumandanlık yapacakmış.[33]

Sait'in işi sadece İran'la ilgili olduğundan ve Hoy şehrine pasaportsuz geldiğinden geri dönmek zorunda kalır. Burada aynı zamanda hayırlı bir işe de vesile olur, iki âşık Behiyye ve Alekper'in kavuşmasına yardımcı olur, nikahlarına da şahitlik eder.

Hoy şehrinden Culfa'ya döndükten sonra Albay Ştrauben Sait'i yanına çağırır, Hoy gezisi ile ilgili sorular sorar. Sait her şeyden haberdar olduklarını anlayınca gerçekleri anlatmak zorunda kalır, daha sonra evinden getirilen ve İstanbul'da yayımlanan *Sabah* gazetesi kendine gösterilir, gazeteleri nerden elde ettiği sorulur. Bundan sonra onun İran'a geçme izni kaldırılır.

İran'la sınır arazilere gönüllü Ermeniler gönderilir. Rusya'nın Türkiye'ye açacağı savaşta, Müslümanların Türkiye lehine çalışacağı öngörülerek bölgede Ermeni-Müslüman ihtilafı çıkarılmak istenir. Dünya savaşının başlamasına az kala çete reisi Andranik Culfa'ya gelir. Misafir görülür görülmez eski Ermeni padişahlarının

[33] **A.e.,** s. 55.

bayrağı göndere çekilir, kendisine özel ilgi gösterilir. Sait'in Andranik'le görüştürülmesi, Ermeni-Müslüman ihtilafına yol verilmemesi ve fitnelere kanılmaması için tedbir amacı taşır. Önemli misafirlerle görüşmesi için Haşım Bey Vezirov, Sait'e muhbirlik vesikası da verir.

1905-1906 yıllarında baş gösteren faciaları kendi gözüyle gören Sait bu durumun bir daha yaşanacağından korkar. Osmanlı-Rusya ilişkilerinin bozulması sebebiyle yaşanacaklardan korkan Sait, Andranik'e olacaklardan korktuğunu, kötü olaylar yaşanmaması için tedbir alınması gerektiğini söyler. Bu isteğin karşılığında Andranik Sait'e şöyle cevap verir:

> "Yavrum! Benim saçlarım savaşta beyazlamıştır. Ben savaşmadan yaşayamam. Bu yolda birçok yanlışlar da yaptım. Birçok hadiselerde yanılmışım. Şimdi yaşlandım, yanlış yapmamaya çalışacağım. Bu mübareze İttihat ve Terakki Fırkasına karşı açtığım son savaştır. Bu mübarezenin son planı bir devletin ya da bir diplomatın planı değildir. Bu planı bizzat ben hazırladım. Bu yüzden de siz yerli Türkleri, belki de tanıdığınız olursa onu, akıllı bildiğiniz Ermenileri temin edebilirsiniz. Bu mübareze Türkler aleyhine değil, açıkçası Osmanlı devleti, daha da açarsak 'İttihat ve Terakki' aleyhinedir..."[34]

Bu işin zor olacağını beyan eden Andranik elinden geleni esirgemeyeceğini söyler. Sait'in düşüncelerinin tek bir kişinin değil, dernek üyeleriyle ortak olduğunu tahmin eder ve herkese selam söylemesini ister.

1913 yılında durum kötüleşir; gizli kurum üyelerinden bazıları kaçmış, sürgün edilmiş, öldürülmüştür. Sait, arandığının farkına varır, Ordubad'a evlerine gelmesine rağmen takipten kurtulamaz. Dünya Savaşı bitene kadar Kafkasya'dan uzaklaştırılacağı söylenir. İki günlük izinden sonra Sait işlerini düzeltir, önce Culfa'ya, oradan da Nahçıvan'a gider. Sait'i kurtarmak için araya girenler olsa da bu mümkün olmaz. Sait'in hatıratında söz ettiği polis memurunun sorusu çok ilginçtir:

[34] **A.e.,** s. 65.

> "—Pusuya düştün mü? İt balaları! İmparator size nasıl bir fenalık yapmıştır? Diğer milletlere verdiklerinin hangisini size vermemiştir?
>
> —Burada ben hiçbir tereddüt gösteremezdim, buna gerek de yoktu. Çünkü iş bitmişti, yalvarsam da fena sözler söylesem de beni göndereceklerdi. Bu sebepten de onun yüzüne gülerek:
>
> —Başka milletlere verdiğinizle işim yok da bize o kadar vermişsiniz ki, cebimiz tutmuyor."[35]

Polis memuru "Nereye isterse oraya gönderin." diye emir verir. En son Tatarların da sayıca çok olduğu Tsaritsın şehrine gitme kararı alınır.

1915 Ocak ayının 14'ünde (1913 ve 1914 yılı da yazılır.) Nahçıvan Hapishanesine götürülen Sait'i arkadaşları gözyaşları içerisinde yolcu ederler. Hapishaneye götüremediği eşyalar, Meşedi İsmayılov'un evine bırakılır. Raya, Meşedi Abbas İsmayılov ağlamaya başlarlar. Nahçıvan Hapishanesinde Sait'i zor günler bekler. Yazar, hapishanede mahkûmlara yapılan aşağılayıcı davranışlardan, hijyen problemlerinden, kadınlara olan münasebetten, Meleknise isimli kadının başına getirilen zulümlerden çok etkilenir. Hatıratında hapishanenin durumuyla ilgili bilgiler verir. Hapishane memurlarından Cungu Meşedi Ali Sait'le yakından ilgilenir, dışarıdaki arkadaşlarının Sait'e olan ilgisini kendi hayrına kullanır. Daha sonra Cungu Ali'nin iç yüzünü Gürcü Nikolay yardımıyla öğrenir. Gürcü Nikolay, Gürcü Tiyatroları yakıldıktan sonra tiyatroların yeniden yapılandırılması için Culfa'da para toplarken Taşnaklarla kavga eder ve tutuklanır. Gürcü Nikolay, Cungu Ali'yi Türk halkı içerisinde gördüğü en kötü birisi olarak nitelendirir, ondan içten içe nefret eder. Hapishanedeki kadınları ahlaksızlığa zorlayan, polislerin kucağına atan da Cungu Ali'nin kendisidir.

Hapishanede Sait kalem bulur, bulunduğu yerdeki duvarlara mahpuslar yazı yazarlar. Sait Raya'dan mektuplar alır ve ona cevap mektubu yazar. Raya'nın ona bağlanmasına üzülür.

---

[35] **A.e.**, s. 75.

Hapishanede dinsizlik hâkimdir. Çar hükûmeti dinsizliği ortadan kaldırmaya çalışır, bu sebepten de cuma günleri hapishaneye hocalar gelirdi.

Sait hapishanede arkadaşlarının ona yolladığı yemekleri yer. Hapishanede karın ağrısı şikâyeti artar, kadın mahkûmların ve inleyenlerin sesinden uyumak imkânsız olur. Hapishaneye savcı gelir ve Ordubadi'ye nasıl olduğunu sorar. Ordubadi, hapisaneden çıkarılması için yardım ister. Bunu yapamayacağını söyleyen savcıya, karın ağrısı çekenlerin ilaç yerine nasıl dayak yediklerini anlatır, savcıdan hapishaneye kuaför yerine hoca ve papazların gelmesinin ve kadınların geceleri ağlama sebebinin araştırılmasını ister.

Sait, kadın mahpuslarla görüşme imkânı kazanır. Ester isimli Ermeni kızıyla mektuplaşır. Mektupta Meleknise'nin çocuk doğurduğu ve çocuğu Cungu Ali'nin boğup attığı yazılır. Cungu Ali'ye nefreti daha da artar. Kuşkulanmasınlar diye hapishane hayatından yazdığını söyler. Ancak Meleknise'ye yardım elini uzatamadan kendisini astığı haberi yayılır. Mektupta Ester, Meleknise'nin ölmek istemediğini, intihar ettiğine inanmadığını belirtir. Kadınlara zorla "Meleknise delirmiş, o yüzden kendisini asmış." diye imza attırırlar. Gerçeğin böyle olmadığını ise herkes bilir.

> "(…) Meleknise'nin ölümü Sait'i kötü etkiler, sinirleri bozulur, koğuş arkadaşı Hekimyans, Taşnakları daima nefretle hatırlayıp "Bakınız adiler nasıl adi bir hükûmete güveniyorlar." der.[36]

Yeniden Raya'dan mektup gelir. Raya, Sait'in Culfa'daki evlerini ziyaret ettiğini ve yazılarının hâlâ durduğunu söyler. Raya, Rostov'a evlerine döneceği ve sonuna kadar Sait'i bekleyeceğini, nereye giderse gitsin, oraya geleceğini söyler. Evine döneceğine sevinen Sait, Raya'dan önüne çıkan fırsatları da değerlendirmesini, kendisine bağlanmamasını, ona karşı duyduğu arkadaşlık hislerinin ise ölmeyeceğine emin olmasını ister. Son cümle ise Raya'nın itirazına sebep olur.

[36] **A.e.,** s. 98.

Sait, Petros Hekimyans ve Alesker adlı genç Nahçıvan Hapishanesinden Uluhanlı'ya kadar giderler. Uluhanlı'da Raya onarlarla beraber yemek yer ve bu yemek Raya'yla olan son yemek olur. Tiflis Hapishanesine ise birkaç hapishanelerde kalındıktan sonra varılır. Sait, Tiflis Hapishanesinde de ahlaksızlıklara şahit olur. Erkek çocuklarının cinsel istismara maruz kaldığını görmek ise Sait'i kötü etkiler.

Sait, Mart ayının 26'sında Tiflis Hapishanesinden Bakü Hapishanesine getirilir. Burada Rus ve Yahudilerle aynı odayı paylaşır. Sait, Rus ve Yahudi ihtilafı ile ilgili konuşmalara yorgun olduğu için dâhil olmaz. Bazen kavga da çıkar. Dışarıdan birisi "İçeride kaç Müslüman var?" diye sorar. Sait "Bir kişi." deyince tepsi dolusu yemek önüne konulur. İstemediğini bildirince "Keble Ağakerim kırılır." diye memur cevap verir. Daha sonra Mehmet Sait, Ağakerim'in eşkıya olduğunu anlar. Hatıratında Ahmet Bey Ağayev, Haşım Bey Vezirov'un onu gazetede çalışmak için Bakü'ye çağırdığını, eşkıyalardan korktuğu için teklifi reddettiğini, ama kaderin onları aynı hücrede birleştirdiğini belirtmektedir.[37]

Sait Rostov Hapishanesine gideceğini düşünse de orada yer olmadığı için Bakü'nün Bayıl Hapishanesinde kalmaya devam eder. Eşkıyalardan Teymur Bey Aşurbeyov ve Keble Ağakerim'le aynı hücreye taşınan Sait, onların hizmetinden de mahrum kalmaz. Onun dışarıdan sipariş ettiği yemeği, yatak örtüleri, halıları, hatta diğer hücrelerde olmayan masası da vardı. Saat 9'da uyuma kuralı da eşkıyaların hücresinde geçersizdi. Cuma günleri ise eşkıyalarla görüş tayin edildiğinden büyük semaver kaynatılırdı. Bakü zenginleri eşkıyaları ziyarete gelir, onlardan hizmetlerini esirgemezlerdi. Hatıratında adı geçen Ağekerim'le Sait'in diyaloğu da eşkıyaları tanıma açısından dikkate değerdir:

> "—Ağakerim, herhalde sizin Bakü'de yaptığınız iş sizi yormuştur. Öyle değil mi?
> O benim yüzüme dikkatle baktı ve:
> —Mirze sen Bakü'yü tanımıyorsun, burada başka sınıf insanlar yaşayamaz. Çünkü zengin para verip yaşayabilir, eşkıya ise tabancası ve bileğinin gücüyle geçinir." dedi.[38]

[37] **A.e.,** s. 113.
[38] **A.e.,** s. 121

Teymur Bey'le Ağakerim arasında fark çoktu. Teymur Bey sabırsız, küfür eden, herkesi aşağılayan birisiydi. Teymur Bey'in aksine Ağakerim herkesin yüzüne gülerdi. Sabırlı olmasının yanı sıra sakinliğinin altında yatan planların olduğu da aşikârdı.

Birkaç gün sonra Mehmet Sait Bayıl Hapishanesinden Rostov'a gideceği haberini alır, bu haberi Raya'ya mektupla bildirir. Tren yolcuğu zor geçer, Rostov'da Raya'yla görüşür. Ailesiyle Sait'i görmeye gelen Raya, hapishanede çalışan dayısıyla ona süt, yağ, dört tane açma gönderir. Dayısı Raya'nın ailesi ile ilgili bilgi verir, inek ve -Raya geldikten sonra- at aldıklarını söyler. Ancak Raya'nın çalışmadığını, Sait'i beklediğini vurgular. Sait ise yakında kurtulacağını ve iyiliklerinin karşılıksız kalmayacağını bildirir.

Sait, hatıratında Rostov şehrinde kaldıkları yer hakkında bilgi verir. Susuzluk, hastalık mahkûmların hayatını zorlaştırır. İlk gün Sosyal Demokrat Fırkasından olduğunu söyleyen Pyotr'la tanışan Sait, odada yaşayanların hastalandıklarını ve hastaların hastanede ilaç verilerek öldürüldüklerini de anlatmaktadır. Raya hapishaneye yemekler yollar, hatta dışarı çıkarılınca Sait'le görüşme şansı da kazanır. Kendi hayatı hakkında Sait'e bilgi verir, ondan bilgi almaya çalışır. Bir gün Sait, dışarıda çalıştırılmak için seçilir. Sait, çalışacağı eve gelse de ona iş yaptırmazlar, tam tersi ona her gün eve gelip dinlenmesi söylenir. Bu durum Sait'i rahatsız eder ve başka yerde çalışmaya başlar. Otogardan merkezî hapishaneye taş kömürü taşıma işine başlar. Raya'yı günde en az dört kez görür, onunla konuşur ve Tsaritsın şehrinde evlenme kararını da alırlar. Ancak Raya bir daha gelmez, annesi kızının hapse atıldığı haberini getirir. Raya ona ne yapıldıysa polis memuru Ştrauben tarafından, sevgisi karşılıksız kaldığı için yapıldığını söyler. Sait, Çar polisinin yaptıklarına oldukça çok üzülür, gözleri her zaman Raya'yı arar. Artık Raya'nın hapishaneden çıkamayacağını tahmin eder. Çünkü Nahçıvan Hapishanesinde kızların başına gelen zulümlerin bizzat şahidi olmuştu.

Daha sonra hapishane müdür yardımcısı Aleksandr Vasilyeviç, Sait'i çalışmak için evine gönderir. Aile, anne, iki kız ve küçük oğlandan ibaretti. Sait aileden hoşnut

olmaz, ama evin kadınları Sait'le yakından ilgilenmeye başlarlar. Kızlardan Susanna'nın Sait'in şair ve yazar olduğunu bildikten sonra babasıyla konuşması hayli ilginçtir:

> "—Baba, bu mahkûm sıradan mahkûmlardan sayılmaz. Kibar bir adammış, hem de şair ve yazardır.
>
> —Hepsi doğru, bir şey diyemem, ama mahkûmdur, hem de siyasi mahkûmdur.
>
> Susanna babasına şaşkın şaşkın bakarak:
>
> —Öyle de ama katil, hırsız değil.
>
> Aleksandr Vasilyeviç güldü, elini Susanna'nın başına çekti:
>
> —Hırsız ve katil olsaydı, suçu da hafif olurdu. Buna rağmen ona saygı duyduğumu kendisi de bilir. Öyle olmasaydı evime yollamazdım."[39]

Sait ailenin güvenini kazanır, Rostov'da Raya'nın evine gitmek için izin alır, Raya'nın evine gider ve özgür kaldıktan sonra Raya'nın bırakılması için uğraşacağını söyler. Polis memurunun kızı ile Nahçıvan'a Sussanna'nın ölmüş Ermeni nişanlısının evine de giderler. Sussanna Sait'e Rostov'da kalma teklifini etse de Sait onların niyetini anlar ve teklifi reddeder.

Rostov'dan Raya'yla ilgili kötü haberler gelir ve Raya'nın hapishaneden sağ çıkmayacağı duyumunu alır. Sait, Rostov'dan Novoçerkassk Hapishanesine gönderilir, hapishanenin durumu Tiflis Hapishanesinden iyi değildir. Çocuklar burada da istismar edilirdi.

Novoçerkassk Hapishanesinden Tsaritsın'a gönderilen Sait, denetimli olmak üzere serbest bırakılır. Polis müdürü *"*Seni artık geri gönderiyorum, hükûmet hainleri sen olmadan da burada çok fazla." der.[40]

Hapishaneden ayrıldıktan sonra nereye gideceğini şaşıran Sait Tsaritsın'da Türklerin bulunduğu dükkânlarda zaman geçirir. İlk fırsatta Rostov şehrine, Raya'nın

[39] **A.e**., s. 130.
[40] A.e., s. 136.

annesinin yanına gelir. Annesi Raya'nın delirdiğini, durmadan güldüğünü söyler. Sait Raya'nın görüşüne gider, Raya onu tanır, ancak daha sonra unutur. "Bugün düğünümdü, elbisem hazır olmadığı için erteleddiler." der ve bayılır.[41]

Sait Tsaritsın'dayken Raya'nın görüşüne iki kez gider. Bir yıl sonra yazar, Raya'nın annesinden aldığı mektupla Raya'nın öldüğünü öğrenir. Mektubu aldıktan sonra Sait hastalanır.

1915 yılında Ordubadi Tsaritsın'da, Taisiya Vasilyevna'yla tanışır ve bir müddet sonra evlenir. Vasilyevna, *Edebiyat ve İncesenet* gazetesinde yayınlanan hatıratta Ordubadi'yle olan tanışlığından şöyle bahseder:

> "Mehmet Sait Ordubadi'yle 1915 yılında Tsaritsın'da tanıştım. Mehmet Sait o zaman bizim şehirde sürgündeydi. Troyski sokağındaki evimize sık sık geliyordu. Hızlı adımlarla gelir hızlıca evimizi terk ederdi. İnkılapçılar için silah getirdiğini sonradan öğrendim. Evimizi sardılar, eşyalarımıza el koydular, babamı da tutukladılar. Mehmet Sait beni daha güvenli yere götürdü."[42]

1916 yılının yarısına kadar hasta olan Sait zor zamanlar geçirir. Bakü'den mektuplar alır. Daha donra *Babayi-Emir, Tuti* dergilerine yazılar gönderir. Gazetelere yazılar yollayamaz çünkü açık imzayla makalelerini yayınlamazlardı. Sait'in maddi durumu daha da ağırlaşır. Elma satarak yaşamını devam ettirir. Günün birinde Teymur isimli İranlının taziyesinde Tatar din adamlarından Mürtezin'le tanışır. Onun aracılığıyla Tatar Hayriye Cemiyeti'nde çalışır.

Tsaritsın şehri işçi şehriydi ve orada yaşayan insanların durumu zordu, fakirlikle birlikte gelen ahlaksızlık da sürüp gitmekteydi. Yazar hatıratında işçilerin hayatını merak ettiğini ve sık sık Fransuzki fabrikasına gittiğini söyler. Otuz bin işçi ailesi ihtiyaçtan ahlaksızlık yapmaktaydı. Annıçka isimli hamur satan kadın bu kızları hizmetçi isteyenlere satar, bazen de aileler kendileri kızlarını teklif ederlerdi.

---

[41] **A.e.**, s. 141.
[42] Neriman Heseneliyev, "Unuda Bilmirem", **Edebiyat ve İncesenet**, 18 Kasım.1972, s. 4.

Şubat İnkılabı'nın gecesi Tsaritsın'a dönen askerler fahişe yuvalarına hücum etmiş, 950 kadını çırılçıplak sokaklara bırakmışlardı.

Bolşevik hükûmeti Tsaritsın'da işe erken başladı. Menşeviklere cevap olarak Bolşevikler tüm idareleri tuttular. Tatar Mürtezin Bolşevik harekâtına hizmet ederdi. Çar zamanı Cemiyet-i Hayriye'de tanışan Mürtezin Sait'i siyasi şubede çalışmaya davet eder. O zamanlar Bakü'de Mart Olayları başlamıştı. Bakü Kommunarları Heşterhan'a gelir ve Hümmet teşkilatı organı olan *Hümmet* gazetesi yayınlanıyordu. Edebiyatçı Tofig Rüstemov Ordubadi'yle ilgili önemli arşiv belgeleri ortaya çıkarmıştır. İşbu mektuplardan birinin içeriği şöyledir:

> "Komiserliğin yönetim kurulu sizin Azerbaycan dilinde yazan tecrübeli bir gazeteci olarak Komiserliğimizin yayın bölümünde çalışmanızı istemektedir. Azerbaycan dilinde yazan tecrübeli işçi olmaması sebebiyle yayını durdurulan gazetemiz yeniden yayınlanacağından bu mektubu alır almaz gazetemizin neşrine rehberlik etmek ve burada aktif çalışmak için hemen Astrahan şehrine gelmeniz rica edilmektedir." [43]

1919 yılında Astrahan'a gitmek için kimlik alır, ancak 4 gün bekledikten sonra oraya varabilir. Eşi tifo hastalığına tutulur.

1.4. Astrahan Yılları

Astrahan Köprüsü'nde eşyaları olanları denetlerler. Ordubadi de arananlar sırasındaydı. Tatarlar şiirlerini okuyup Rus denizcilerine anlatırlar. Oradan bırakıldıktan sonra Molla Zeynalabidin Seferov'un evine yerleşirler. İkinci gün *Hümmet* gazetesinde işe başlasa da devam edemez. Eşinin ve kendisinin hastalığının tedavisini Neriman Nerimanov üstlenir. Neriman Nerimanov mayıs ayında Moskova'ya gittiği için yazar, *Hümmet* gazetesinin müdür yardımcılığı görevini üstlenir. Birkaç hafta sonra *Hümmet* gazetesinin müdürü seçilir. Şehirde kıtlık hüküm sürer. Baharın ilk günlerinde Dağıstan'ın Kızıl Ordu tarafından alınması haberi Bolşevikler arasında sevinçle karşılanır. Yazar, Tsaritsın'da Hümmet gazetesinde çalışırken Bakü'de yayınlanan *Hümmet* gazetesine yolladığı makaleleri "Bolşevizm

[43] Tofig Rüstemov, **Alovlarda Berkiyen Gelem**, Bakı, Yazıçı, 1981, s. 72-73.

ve Alem-i İslam" başlıklı makalelerinin toplandığı kitabı tamamlar, çok beğenilen kitabı Tatar askerlerine dağıtır.

Dağıstan Kızıl Ordu tarafından alındıktan sonra Petrovski'ye gitme kararı alınır. Petrovski'de gemiler kızıl bayraklarla karşılanır. Ticaretle uğraşan Molla Zeynalabdin Seferov Bolşevikleri evinde misafir eder. Hümmet teşkilatının Komünist teşkilatıyla değiştirilmesi meselesi karara bağlanır. Dört gün sonra Teymurhanşura'ya taşınırlar. Orada birkaç görevi yerine getirir. Hatıratında oradaki göreviyle ilgili şunları anlatır:

> "Bana birkaç görev verildi. Ben önce matbaalar işine baktım. Büyük kitap depoları vardı. Bir Yahudinin de küçük matbaası vardı. Onu da bileştirdim. Teymurhanşura'da taşpoligraf teşkil ettim. Ülke komitesi beni *Kırmızı Dağıstan* gazetesinin müdürü de atadı." [44]

Nisan ayının 29'unda Teymurhanşura'da dalgalanan kızıl bayraklar Bakü'nün alınması haberini verir. Ordubadi Bakü'ye gitmek için izin ister. Samorski yazarı bırakmak istemese de Celal Korkmazov:

"Bizimle çalışmak istemiyorsa bırakın gitsin, orası da burası da aynıdır, der. Yol parasını vermelerini söyler. Trenin kalkmasına yarım saat kala eve geldim. Eşim öğle yemeği için pilav pişirmişti. Tencereyi poşete koyup trene getirdim."[45]

Yazar, eşiyle beraber Bakü'ye gider ve geri kalan yaşamını orada sürdürür.

1.5. Bakü'de İkinci Kez

Ordubad'dan Tsaritsın'a sürgün edildiği zaman Bakü Hapishanesinde bir buçuk ay kalan Sait, 1920 yılında ikinci kez Bakü'ye gelir. Yazar, Bakü'ye umut bağlar çünkü arkadaşları Bakü'de önemli görevlerde çalışmaktalardı. Ama Bakü'de bir haftadan fazla kalmak istemez, çok sevdiği Ordubad'a dönmeyi hayal eder. Ancak Bakü'de temelli kalan yazar, gazetecilik faaliyetini devam ettirir.

---

[44] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 148.
[45] Rüstemov, **a.g.e.**, s.99.

Büyük umutlarla geldiği Bakü'de ilk gün arkadaşı Dadaş Bünyadzade'den beklediği sıcaklığı görmez. Bir diğer hatıratında Bünyadzade'nin değersiz biri olduğunu söyler.[46]

1920 yılı Mayıs'ın 19'unda Kommunist gazetesinin okurları *Kırmızı Asker* şiiriyle tanışırlar. Bu şiir, şairin Azerbaycan Sovyet matbaasında çıkan ilk eseri olur."[47]

Güney Azerbaycan inkılapçılarından Cavadzade'ye rastlayan Ordubadi, *Besiret* gazetesi müdürü ve Hacı İbrahim Gasımov ve Bakü şairlerinden Samet Mensur'la tanışır. *Ehbar* gazetesinin 1920 yılının 28 Haziran tarihli sayısında editör yardımcısı gibi Ordubadi'nin imzası gözükür, aynı zamanda *Kommunist* gazetesinde de makaleleri yayımlanır. *Ehbar* gazetesinde makelelerinin yanı sıra felyetonları da yayınlanır, 1920 yılının sonlarında felyetonlarını "Herdemhayal" imzasıyla yayınlar. 1920 yılının sonlarında *Ehbar* gazetesiyle *Kommunist* bileşir ve Ordubadi *Kommunist* gazetesine geçer. 1925 yılının Ekim ayına kadar gazetede editör yardımcısı olarak çalışır ve önemli şahıslarla tanışır. *Kommunist* gazetesinde Ordubadi'nin sadece ülke dâhilindeki sorunlarla ilgili makaleleri değil, dünya gündemine dair makaleleri de yayımlanır. *Kommunist* gazetesi Sovyet matbaasında önemli yer kazanır. Yazar, gazetenin daha geniş kitleye ulaşmasını sağlamak için elinden geleni esirgemez, içteki ve dış ülkelerdeki olaylarla bağlı makaleler yayımlar. Yazıları "M.S. Ordubadi", "Mehmet Sait Ordubadi", "M.S." imzalarıyla yayımlanır. Ordubadi bazen farklı imzaları da kullanır, 1923 yılının Haziran ayının 10'unda "Molla Hırdavatçı" imzasıyla çıkan *Hırım Hırda'da* Bakü Bulvarı'ndaki bantlara, geç kuruyan yeşil boyanın sürülmesinden dolayı herkesin yeşile boyanmasını ve işteki sorumlu kişileri eleştirir.[48]

Ordubadi 1925 Ekim ayının 6'sında *Yeni Yol* gazetesinde editörlük faaliyetine başlar. Gazete Latin alfabesinin tebliğinde önemli yere sahipti. Gazeteye ilgi gün geçtikçe artar. Dil bakımından ağır olan gazetenin dilini sadeleştirmek konusu,

[46] A**.e.,** s.99.
[47] **A.e.**, s. 99.
[48] **A.e**., s. 108-109.

Ordubadi'nin önünde duran önemli meselelerden biri hâline gelir. Gazetenin dilinin sadeleştirilmesi için tedbirler alınır.

> "O, 1926 yılı Mart'ın 11'inde *Yeni Yol* gazetesinde çıkan 'Dil Belası' makalesinde tek terminoloji kullanarak dil karışıklığını düzeltmek, yabancı kelimelerin yerli yersiz kullanımına son vermek, Azerbaycan dilinin çağdaş durumunu aksettiren yeni sözlükler hazırlamak, edebî dil normlarını belirleyen ilmî teşkilat yaratmak gereğini vurgulayarak yazar: Dilimizi ıslah etmek onu bir Türk dli şekline sokmak, yabancı kelimelerden kurtarmak için şimdiye kadar hiçbir teşkilat yoktu… Böyle bir bilimsel teşkilatın olmaması tüm ağırlığı gazete ve matbaanın üzerine düşürmüştür."[49]

1925 yılının sonlarında Yeni Türk Alfabe Komitesi'nin on dört aylık faaliyeti hakkında raporda gazetenin faydalı işi tahlil edilir. *Yeni Yol* Komitenin iş hızını gösteren barometre gibidir. YTA komitesinin Türk-Tatar kitleler arasında yayılmasını ve yeni alfabe taraftarlarının artmasını sayfalarında izlemek mümkündür. [50]

Yazar tercüme konusuna da değinmiş, dili sadeleştirmenin, cümleleri kısaltmanın tercümelerde mümkün olmadığından bahsetmiştir. Ordubadi, daha sonra *Yeni Yol* gazetesinin format değişikliği yapılması ve büyütülmesi talebinde bulunur. Gazete böylece köylüler, sanayi ve fabrika işçileri arasında rağbet görerek daha fazla okur sayısına ulaşır. 1924 yılındaki gazetenin tirajı 1800 nüshadan 1926 yılında 6000 nüshaya ulaşır. Gazete, Fransa, Almanya, İran, Türkiye gibi komşu ülkelerde de okunmaya başlar. Konu bakımından da zengin olan gazete, önemli bir nüfuza sahip olur. Gazetenin faaliyet alanı genişler; sağlık, eğitim, kadınlarla ilgili konulara da yer verilir. Yeni alfabe için mücadele eden gazete, cehalete karşı önemli adımlar atar. Diğer gazeteler de *Yeni Yol*'un başarısını alkışlar, Türk dilinin ahenk ve kanununa yabancı olan imla ve istila ağırlıklarını defeden Azerbaycan Türk Proleter edebiyatının gelişmesindeki hizmetlerini takdir ederler.

[49] **A.e.,** s. 113.
[50] **A.e.**, s. 115.

> "Arapça öğrenemeyen işçi ve köylüler kısa müddete yeni alfabeyi öğrenmiş, hatta gazetecilere dönüşmüşlerdir. 1929 yılının Mart ayında gazeteyi Bakü Parti Komitesi'nin organı sayma kararı alınır."[51]

Mehmet Sait Ordubadi'nin işine olan sevgisi ve kaygısı işten uzakta da onu rahat bırakmaz. 1928 yılının Ağustos ayında tatildeyken bile gazetenin faaliyetini takip eden, yazarın arkadaşına yazdığı mektup, bu bağlamda dikkate değerdir:

> "İsrafil, Dilcan'da büyük rahatlık var. Ama ben buraya gelir gelmez hastalandım. Kendimi kötü hissediyorum, gezmeye gidemiyorum. *Yeni Yol* gazetesi buraya geliyor. (…) Konuları uzun geçiyor, söyle dikkat etsinler. Gazeteyi günlük hayata yaklaştıralım. Gazeteye materyal bulmak, gazeteyi iyileştirmek için paraya kanaat etmeyin."[52]

Edibi eleştirenler de az değildi. 1934 senesinde Ordubadi tedavi içi Yazarlar İttifakı'na gönderdiği dilekçeye "O bizden ne istiyor, altınlarını satıp tedaviye gitsin.*"* şeklinde cevap verilir.[53] Yazar, 16 Haziran 1940 tarihinde M.C. Bağırov'a yazdığı iki sayfalık dilekçede ona karşı olan münasebetin değiştiğini bildirir. Azerneşr'in onun *Beş Manatlık Gelin* adlı ilk Azerbaycan operattasını repertuarından çıkarıldığını söyler.[54]

1938 yılında Mehmet Sait Ordubadi Azerbaycan Ali Sovyet'ine milletvekili seçilmiştir. Ordubadi, 1 Mayıs 1950 senesinde vefat etmiştir. Bakü emekseverleri ve bütün Azerbaycan halkı sevimli yazarlarından olan Bolşevikler partisinin sevimli oğlu, miller vekili Mehmet Sait Ordubadi'yle vedalaşır. [55] Yazar Fahr-i Hıyaban'da defnedilmiştir.

---

[51] **A.e.**, s. 121.
[52] **A.e.,** s. 122.
[53] Ahundlu, **a.g.e.**, s. 63.
[54] **A.e.**, s. 64.
[55] Mehmet Sait Ordubadi'nin Defni**, Azerbaycan Gencleri**, 4 Mayıs 1950. s.1.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET SAİT ORDUBADİ'NİN ESERLERİ VE SANATÇI KİMLİĞİ

Mehmet Sait Ordubadi'inin şiire merakı küçüklüğünden başlar. Babasının da şair kimliği sanat dünyasında yetişmesine sebep olur. 13 Haziran 1903 yılında *Şark-i Rus* gazetesinin 31. Sayısında "Edebiyat" başlığı altında yayımlanan şiiri ilk matbu eseridir. Matbaanın gelecek için umut olacağı düşüncesine inanır. Yazarın 1964-1967 yıllarında eserlerinden ibaret sekiz ciltlik kitap yayımlansa da ışık yüzü görmeyen onlarca eserleri beklemededir. Mehmet Sait Ordubadi eleştirel realizmin inkişafında önemli iz bırakmıştır. 1906 yılında *Molla Nasrettin* dergisinin yayımlanmasından itibaren Ordubadi de derginin aktif üyesine çevrilir, dergide felyeton ve satirik şiirleriyle faaliyet gösterir. Şiirlerini açık imzalarının yanı sıra "Herdemhayal", "Behayi", "Mesa", "Divane", "Ruh-i Reyhan" imzalarıyla da yayımlar.

Yazar, *Molla Nasrettin* dergisindeki sıkı faaliyetini Faik Nemanzade'yle olan tanışlığına bağlar. Yazarın, Molla Nasrettin dergisindeki ilk yazısı *Politika Aleminden* adlı felyetondur. Yazı, 2 Haziran 1906 yıl tarihinde derginin 6. Sayısında, "Herdemhayal" imzasıyla yayımlanmıştır.[56] Yazar, satirik şiirlerinde Doğu'daki kadınların zor yaşam tarzlarından bahsetmiş, küçük yaştaki kızların evlendirilmesini eleştirmiştir.

Ordubadi'nin eserlerinde Mirze Elekber Sabir'in etkisi görülür. Buna örnek olarak Yavuz Ahundlu aşağıdaki parçaları göstermiştir.

"(…)
Avropalı öz milletin ehya edir etsin,
Şenü şerefi gövmünü ela edir, etsin,
İnsanlıg adın dehrde igba edir, etsin.
Gaflette yatıb, ad batırıb nam alırız biz.

[56] Ahundlu, **a.g.e.**, s. 90.

Başa yumruk zolladırız, kam alırız biz."

Ordubadi ise:

"Yok, zerrece fergi bize millet dala kalsa,
Bigâne karınca tek ayakaltına salsa,
Diksinmeriz hergiz yanımızda top atılsa,
Zira hepimiz birce kuru kurükarız biz,
Men anlamıram dehrde ahır neleriz biz?"[57]

Şiirin konusu ve üslup aynıdır. Hâkim sınıfın, halkı düşünmeyen, sömüren bigânelerin kötü amelleri ifşa edilir.[58] Ordubadi, *Sabir ve Molla Nasrettin* isimli tiyatro eseri de yazmıştır. [59]

Mehmet Sait Ordubadi'nin sanat hayatında İran ve Güney Azerbaycan önem arz etmekteydi. Mehmet Sait Ordubadi 30'a yakın dram eseri yazmıştır. *Guluş Bey Kazımiç, İntizar Çekenler, İstanbul sahnelerinde Dursunali Ballıbadı, Ağa Mehemmed Şah Gacar, Sedef, Teymurleng ve İldırım Bayazit, İslam kadınları, Kanlı Saat, Beş manatlık Gelin* v.d. bunlara örnek gösterebiliriz. Yazar, inkılaptan önce iki dram eseri yazmıştır. Onlardan birisi *Bağ-i Şah yahut Tehran Faciası ve Endülüs'ün Son Günleri yahut Garnata'nın Teslimi* facialarıdır. 1910 yılında *Seda* gazetesinde yayınlanan *Bağ-i Şah yahut Tehran Faciası* ilk dram eseridir.

Birinci Dünya Savaşı zamanı Ordubadi *Teymurleng ve İldırım Bayazit* piyesini yazmıştır. Yazarın kan döken, zulüm eden hükümdarlara olan münasebeti açıkça gözükür. Hükümdarların pişmanlıkları da dile getirilir. *İstanbul Sahnelerinde Dursunali ve Ballıbadı* piyesinde yazar, vatan, millet için hiçbir iş görmeyen, söyledikleri sadece lafta kalan memurlardan bahseder.

[57] **A.e**.,s. 80.
[58] **A.e.**, s. 80.
[59] **A.e.**, s. 81.

Ordubadi, Azerbaycan operası için önemli eserler yazmıştır. Yazarın *Demirci Gave, Şefa, Nergiz, Köroğlu, Nizami* librettoları da vardır. 1935 senesinde ise *Nergiz* operası M.F. Ahundov adına Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'nda sahnelenir.

Mehmet Sait Ordubadi, ömrünün son yıllarında daha iki eser üzerinde çalışır. Onlardan biri *Genç Çekistler*, diğeri ise *Sumgayıt* pyesidir, her ikisi de yarım kalmıştır.

Ordubadi *Tenkit Tebliğ* tiyatrosunun yaranmasında da elinden geleni esirgememiş, tiyatro için *Sabotajnikler, Ekim İnkılabı, Azerbaycan'da İnkılap, Cemiyet-i Egvam, Dinciler* vb. piyeslerini yazmıştır. A.S. Puşkin'in *Bahçesaray Fontanı* eserini Azerbaycan diline tercüme etmiş, sahnelemiştir. Efrasiyeb Bedelbeyli de Ordubadi'yi Azerbaycan'da opera sanatının inkişafında emeği geçen yazar olmanın yanı sıra Azerbaycan musiki tarihinde de önemli yere sahip sanatkâr olarak değerlendirmiştir.[60]

> "Şiir sanatını silaha benzeten şair etrafındaki olumsuzlukları eleştirmekle yetinmez, gün geçtikçe daha ciddi meselelere değinir. Ordubadi, önüne çıkan haksızlık ve çirkinlikler sebebiyle üzülür. Bu sebeptendir ki o devirlerde yazılmış şiirlerde pesimiz, hayal kırıklığı motifleri de gözükür."[61]

Şiirlerindeki üzüntünün yanı sıra halkını aydınlanmaya, mücadeleye sesleyen yazar, ömrünün sonuna kadar aynı kararlıkla faaliyetine devam eder.

2.1. Gaflet

Mehmet Sait Ordubadi'nin 1906 yılında *Gaflet* isimli şiirler kitabı yayımlanır. Kitabın kapağında Gaflet "Türkçe Manzum Eserdir" ibaresine rastlanır.[62] 32 sayfalık *Gaflet* isimli şiirler kitabına mukaddeme, Ömer Faik Nemanzade tarafından yazılmıştır. Mukaddemede kitabın önemi vurgulanır. Kitaptaki şiirlerin sade dilde ve

[60] Efrasiyab Bedelbeyli, "Musuki ile Döyünen Ürek", **Edebiyat ve İncesenet**, 18 Kasım 1972, s.6.
[61] Ekber Meftun, "Onun Poeziyası", **Edebiyat ve İncesenet,** 18 Kasım 1972, s. 11.
[62] Mehmet Sait Ordubadi, **Gaflet**, Tiflis, Geyret Matbaası, 1906.

eğitici olması bir daha kitabın önemine işaret eder. *Gaflet* isimli şiirler kitabında yazar, dönemin eksiklerini dil getirir, halkın gereksiz uğraşlarını eleştirir. Mukaddemede aşağıdaki ifadeye rastlarız:

> "Bu durumda halkı okumaya teşvik etmenin en iyi yolu, sade dilde yazılan küçük küçük faydalı kitaplardır. (…) Sanat aşkıyla halkımıza faydalı ve sade dilde yazılan küçük eserleri, son derece istekli kabul edip fakirliğimize ve çaresizliğimize rağmen kendi paramızla yayınlıyoruz. Nemanzade *Gaflet* bilgilendirmek amacıyla çıkardığımız eserlerin birincisidir. Aynı düşüncedeki yazarlarımızın ve tüccarlarımızın yardımıyla bu tür serlerin çok sayıda yayımlanmasını arzularız."[63]

Yazar, eskiye bağlı kalmanın zararlarını ve aynı zamanda yeniliğe olan ihtiyacı gözler önüne serer. Eskiye olan düşkünlüğü, dünyadaki gelişmelerden habersiz olmayı, zararlı davranışlara bağlılığı eleştirir. Yeniliğe, ilme, özgürlüğe çağırış ise şiirlerin ana konusunu teşkil eder. Tüm sorunların ana sebebi cehalet ve bilgisizliktir, çözüm anahtarı ise eğitimdedir düşüncesi hakimdir. Kitap, dönemin sosyal manzarasını gelecek nesle tanıtmak bakımından önemlidir. Kitapta Arapça, Farsça kelimeler görülür, klasik edebiyatın izlerine rastlanır.

2.2. Vatan ve Hürriyet

1907 yılında Tiflis'te Mehmet Sait Ordubadi'nin ikinci şiir kitabı yayımlanır. *Vatan ve Hürriyet* kitabı *Gaflet* isimli şiirler kitabının devamı olarak görülür. *Vatan ve Hürriyet* kitabında şair, vatanın ve halkın düştüğü duruma üzülür, zor durumlardan kurtulmanın yollarını arar. Halkın mutluluğunu hürriyette gören şair, eğitimin önemini de bir kez daha hatırlatmış olur. Şair, hürriyet, istikbal için candan geçmenin, kan akıtmanın gerekliliğini, özgürlük için savaşmanın zorunluluğunu dile getirir, uykudan uyanmanın zamanı geldiğini söyler. Şair ölüm pahasına hürriyeti mukaddes görev bilmenin, halkın, vatanın hürriyeti için candan geçmenin gerektiği mesajını verir. "İfadeyi Meram" bölümünde şair Kafkasya'da millî mücadele önderlerinden Şeyh Şamil'den söz eder. Onun bağımsızlık yolundan söz açar.

[63] Ahundlu, **a.g.e.**, s. 70.

Hürriyet ve özgürlük için savaşın önemini vurgular. "Şamil'in etvarına layık gerek ad eylemek, Hazreti indinde dilşad eylemek"[64] diyerek halkı mücadeleye sesler.

Eserde Gence Han'ı Cevat Han'ın kahramanlıklarından söz açılır:

> "Baş götürmek taki, insanlar tek olsun sayemiz,
> Kırmızı kan olsun hürriyet üçün pirayemiz.
> Ölmeyi lay-lay desin gehvare içre dayemiz,
> Gör ne icraatlar etmektedir hemsayemiz.
> Şu geçen eyyami-müzlim bes ki istibdadmış,
> Bizden eksendaz olan eflake boş feryadmış."[65]

Gaflet ve *Vatan ve Hürriyet* kitaplarından sonra şair takip edilir, evinde aramalar yapılır. Yavuz Ahuntlu'ya göre *Gaflet, Vatan ve Hürriyet* kitaplarındaki şiirlerde konuların uzatılması, klasik edebiyatın etkisi, geleneksel ifade vasıtaları, Arap ve Fars kelimelerin kullanılmasının yanı sıra yeniliğe açıklık, yeni yaratıcılık arayışları da kendini gösterir.[66]

Ekber Meftun, Mehmet Sait Ordubadi'nin *Vatan ve Hürriyet* kitabındaki şiirlerini Panislamizm ve milletçilik bakış açısıyla yazdığını, Müslümanların birleşmesi fikrini savunarak Panislamizmi desteklediğini, Azerbaycan'ı müstakil devlet olarak görmek istediğini, Rusya'yla bileşmenin önemini ise tam anlamıyla ayırt edemediğini eleştirir.[67] Yavuz Ahundlu buna cevap olarak "Maalesef ki, araştırmacılarımızın çoğu *Vatan ve Hürriyet* kitabındaki Cavat Han şiirini hatırlamamış, kitaba Pantürkizm, Panislamizm damgası vurmuşlar. Nitekim Ekber Meftun'un edibi, "Rusya'yla bileşmenin önemini" görmemekle suçlaması gerçeği yansıtmıyor. M.S. Ordubadi aslında bu bileşmede büyük bir şey görmemiştir" ifadelerini kullanır.[68]

---

[64] Mehmet Sait Ordubadi, **Hayatım ve Muhitim,** yay.Haz., İsa Hebibbeyli, ed., Yavuz Ahundlu**,** Ecemi Neşriyat Poligrafya Birliği, Nahçıvan, 2012, s.321.
[65] **A.e.**, s. 321.
[66] Ahundlu, **a.g.e.**, s. 76.
[67] Ekber Meftun, **Mehmet Sait Ordubadi**, Bakı, Yazıçı, 1987, s.31.
[68] Ahundlu, **a.g.e.**, s. 72-73.

Kitap, yazarın cesaretini bir kez daha ispatlamak, halkı için çırpınan şairin iç sesini duyurmak açısından ehemmiyetlidir.

2.3. Kanlı Seneler

Mehmet Sait Ordubadi'nin *Kanlı Seneler* kitabı 1905-1906 yıllarda Kafkasya'da baş vermiş Ermeni-Müslüman çatışmasının tarihinden bahseder. Giriş kısmında kitabın Ağa Murtuza Muhtarov'un yardımıyla yayınlanmasıyla ilgili bilgi verilir. Aynı zamanda Mehmet Sait Ordubadi Muhtarov'a kitabı neşrettiği için minnet duyar.

Eser, iki senede ortaya çıkmıştır. Yazar, millî garezden uzak, sadece vicdanının sesini dinleyerek hadiseleri olduğu gibi yazdığını söyler. 245 mektuba dayanarak, *İrşad, Taze Hayat* gazetelerinden doğru bilgiler verilmesini talep eder. Yazar, doğru, düzgün, taraf tutmadan bilgiler elde ettiği için muharrirlere teşekkürünü bildirir. Yazar, eseri yazmakta amacının Müslümanları vatansever, hümanist göstermek, Ermenileri de vahşi, insanlıktan uzak, suçlu göstermek olmadığını söyler Yazar, amacının Müslüman ve Ermenilerin iki yıl içerisinde yaptıkları yanlışları söylemek, hatalarından dolayı Ermenilerin ve Müslümanların ileride utanacaklarını hatırlatmak olduğunu söyler. Yazar, eseri yazmakta maksadının Müslümanlara cahilliklerini, Ermenilere de bazı yazarlarının hayallerine kurban olduklarını hatırlatmak olduğunu söyler. Yazar, eserin her iki millete faydalı olacağı düşüncesinde olmuştur. Aynı zamanda yeni cinayetlerin karşısının alınmasına vesile olacaktır. Yazar, aynı zamanda münakaşanın dört sebebini ortaya koymakla ileride yaşanacak olayları etkilemek, intikam duygularını az da olsa dindirmek niyetine düşer.

Münakaşanın birinci sebebi olarak Ermeni Taşnaksütyun partisinin Kafkasya'da bir sıra kanlı tiyatrolar türetmesini gösterir. Yazarın elde ettiği iki yüz kırk beş mektup Taşnaksütyun Partisinin faaliyetiyle bağlıdır. Tüm hadiselerin kitaba sığmayacağını bildiren yazar, sadece birkaçını yazmakla yetinir.

Buna örnek olarak yazar, 1905 yılı Kasım ayının 8'inde Taşnaksütyunların, Müslümanları kışkırtmak amacıyla günahsız Behmenli sakinlerini öldürmelerini, Gence'de bir İranlının öldürülmesini, yine Gence'de Ermeni mahellesi sayılan Koşa

Çınar'da Molla Celilli sakinlerinin kurşunlanmasını, Gence'de 12 Kasım'da yine bir Müslümanın, Taşnaksütyunlar tarafından öldürülmesini ve başka Taşnaksütyun cinayetlerini gösterir.

İkinci sebep olarak mahalli hükûmet memurlarının savaş anındaki itinasızlığı gösterilmiştir. Rusya inkılabı sebebiyle merkezi hükûmet küçük memurların yaptıklarını önemsememiş, Ermeni-Müslüman çatışmalarının sakinleşmesi için herhangi tedbir görmemiştir. Ermeni terörlerinden korkup bir tarafı elde tutup, diğer tarafa vicdansızlıklar etmektelerdi. Ezilen taraf ise teşebbüste bulunur, sonuçta şehirler dağıtılır, yandırılırdı. Nahçıvan arazisinin polis memuru Angil gibiler tam tersi ateşi körüklerdi. Müslüman dükkânları yakılır, halk mallarından mahrum edilirdi.

Üçüncü neden olarak Müslümanların bilgisizliği ve yeniliklerden habersizliği gösterilir. Ermenilerin tüm Kafkasya'yı işgal edecek kadar askerleri yoktu. Ermeniler, sadece hile ve siyasetle Müslümanları ezmek niyetine düşerler. Bakü'de sulh ilan edip, Nahçıvan'da, Gence'de savaşa başlarlar. İran'dan, Türkiye'den asker toplayıp Müslümanları ezmeye çalışırlardı.

Dördüncü neden olarak Ermenilerin otonomi, idari muhtariyet hevesinde olmaları gösterilir. Ermeniler London, Paris, Amerika'ya müracaat ettiler. İngiltere'nin verdiği programa dayanarak Türkiye'de muhtariyet idari hevesine düştüler. Nihayet Ermeni çatışması Sasun, Zeytun, Van faciaları düştükten sonra İngiltere'ye bir daha müracaat etmeye mecbur kalırlar. İngiltere ise son kez "Britanya'nın harp gemileri Türkiye'nin Anadolu dağlarında acizdir, ne yapayım" demekle Ermenileri Türkiye'de idari muhtariyet hevesinden bir nevi düşürdü.[69]

Yazar dört nedeni açıkladıktan sonra diğer bölgelerde gerçekleşen çatışmalar hakkında bilgiler verir. İlk olarak Bakü facialarıhakkında bilgilerde yazar, Ermenilerin Müslümanlar aleyhine kıyam düşüncelerinden, Müslümanların ise kendilerini savunmak amacıyla tetikte olduklarından bahseder:

[69] Mehmet Sait Ordubadi, **Kanlı Seneler,** Bakı, Karabağ'a Halk Yardımı Komitesi, 1991, s. 10.

> "Şubat ayının 2'de Ağa Rıza adlı Müslüman Ermeni komisyonu tarafından Guba meydanında öldürülür. Millî haysiyetlerini aşağılanmış gördükleri zaman Müslüman gönüllülerini tutmak mümkün müdür? Bu durumda bile Müslüman başçılardan intikam hükmü verilmedi. Nihayet, soruşturma ve başka bir iş için götürülen mahpus yolda Ermeni askeri tarafından öldürülür, Müslümanlar daha fazla isyan ederler. O gün şubat ayının altısıydı."[70]

O gece sabaha kadar çatışma sürer. Sabah sokakta on üç kişi öldürülmüş bulunur. Balahanı'da büyük çatışma ve yangın çıkar. Müslümanların dil bilenleri Ermenileri evlerinde saklarlar. Sokakta elliye yakın Ermeni ölüsü toplanır. Müslüman kadınları korkudan çocuklarını unutsa bile, bin yıl aynı topraklarda yaşadıkları Ermenileri korumaktan vaz geçmezler. Yazar, üç Müslüman kadınının elli Ermeni'yi dört gün boyunca saklamalarından, yiyecekle temin etmelerinden bahseder. Müslümanlar, Ermenileri korumaya almasalardı üç bine yakın Ermeni'nin ölebileceği söylenilir. Yazar, bu mağlubiyetin sebebini yine de Ermeniler de görür, çatışmadan önce yaptıklarıyla Müslümanlara az çok mesaj verenlerin de kendileri olduğunu söyler. Müslümanlar da kendi güvenlikleri için hazırlık görmüşlerdi.

Yazar, Bakü olaylarından sonra Nahçıvan olaylarından da bahsetmiştir. Mayıs ayının 7'de Tunbul isimli Ermeni Müslüman köyündeki Müslüman öldürülür. Yazar, sayıca az olmalarına rağmen zafer çalacaklarına inandıklarını, buna sebep ise donanımlı olmalarını gösterir. Halk mayıs ayının 8'de Nahçıvana'a gelen şehir yöneticilerine şikâyette bulunur. Ermeni elinde olan yolların, hükûmet korumasına alınmasını isterler. Şikâyetler ise cevapsız kalır. Mayıs ayının 11'de Kültepe isimli Ermeni köyünün zenginlerinden birisi Ermeni gönüllüleri tarafından ailesiyle beraber öldürülür. Aynı gece tüm şehri ateşe verirler. Müslümanlar karşılık vermelerine rağmen hiç kayıp vermezler. Ancak Ermenilerden ölenler olur. Halk korku içinde yaşar. Valiye şikâyete giden halka *"*Eğer onlar size ateş açıyorlarsa siz de onların tabancalarını alın." cevabı söylenir.[71] Ermeniler dükkânlarını kiliseye toplayıp Müslümanlara karşı zulme devam ederler.

[70] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 12.
[71] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 20.

Kasım ayının 26'sında Kazaklar sulh yaratmak için Çeşme Basar köyüne giderken Hacı Nesir Hacı Nağı oğlunun evini talan etmiş, oğlunu da öldürmüşler. Bu işlerin failleri ise Krılov, Angiller'di. Kazaklar ve Ermeniler Müslüman pazarlarını ateşe verirler. Bu durum halkı maddi açıdan zor duruma sokar, pazarda yemek şeyleri bulunmaz.

Yazar, 23 Mayıs 1905 tarihinde başlayan İrevan olaylarından bahseder. Nahçıvan'deki mağlubiyet İrevan Ermenilerini kızıştırır. 1905 yılının Mayıs ayının 23'de sarhoş Müslüman gencini Garsaçay bahçesinde döverler. Bu sesi duyan Müslümanlar ve Ermeniler arasında çatışma başlar. Yine de Müslümanlar Ermenileri korumaktan vazgeçmezler.

1905 yılının 24 Mayıs'ında Ermeniler, Müslümanlara ateş açarlar. Sesler, Müslüman ailelerini derinden rahatsız eder, korkuya düşürür. Ermenilerin yoğun olduğu tarafta evleri olan Müslümanların imdat sesleri duyulur. Silahsız olan Müslümanlar onları kurtarmakta aciz olurlar. Dört kadın, iki çocuk, beş erkek öldürülür. Etraftan gelen gönüllü askerlerin toplanmasıyla Müslümanlar, manevi bakımdan güçlenir. Eline silah geçen Kürt, İranlı ve başka milletten olanlar aynı gece Ermenilere hücum etmek isterler. Ermeniler bu çatışmalarda fazla kayıp verirler. Aslında Bakü dövüşlerinden, Nahçıvan mağlubiyetinden kaçan Ermeniler manen bozulmuşlardı. Buna, savaşlarda Ermeni askerlerinin rakı gibi alkollü içki içmeleri, ara sıra çıkıp bir kurşun boşaltıp "Bir Müslüman vurdum." deyip bir bardak viski talep etmelerinin sebep olduğu gösterilir. Bu sebeptendir ki Ermenilerin kurşunları boşa gider, Ermenileri seyirci milletler yanında komik duruma düşürür. İrevan savaşı buna örnek gösterilebilir.

İrevan'ın Doğu tarafında Kırkbulak mahallinde üç bölüm Ermeni, bir bölüm fakir, mazlum İslam tayfası bulunduğunda haziran ayının birinci günü Gözecik faciası baş verir. 1905 yılının Haziran ayının 31'inde Ermeniler Gözecik köyüne ateş ederler. Müslümanlar silahsız olduklarından Müslüman köyü olan Mengus adlı köye kaçarlar. Nevruz Kazım oğlu halka engel olmak için yüksek tepeden aşağıdaki sözleri söyler:

> "Oğlanlar, nereye kaçıyorsunuz? Kaçarak Kafkas Müslümanlarını diğer milletlerin yanında utandırmayın! Hayır! Hayır! Bunlardan kaçarak onları daha da cesaretlendireceksiniz, bunlar insanlığın reva bilmediği kötülükleri yapacaklar.
>
> Meğer bunlar parmağımı kıpırdattığımda korkusundan Kırkbulak mahallinden kaçacak olanlar değil mi? Şimdi size ne oldu ki, aciz kadınlarla birlikte koyun sürüsü gibi kaçıyorsunuz? Siz kaçıyorsanız, kaçın! Ben yalnız başıma bu Ermeni alaylarının önünde, savunma noktasında durup can vereceğim. Müslümanlar! Her millet, şanına layık bu dünyadan göçer."[72]

Nevruz Kişi birkaç Ermeni öldürdükten sonra esir alınır, Tijrabat isimli Ermeni köyünde bin bir eziyetle rahip Ayrapet tarafında kafası kesilir. Ayrapet Nevruz Kişi'nin öldürdüğü gencin babasıydı.

Eserin sonunda yazar, Ermenilerin daha fazla kayıp verdiğini, buna rağmen hükûmet güçlerinin Ermenilere destek verdiğini bildirmiştir.

2.4. Endülüs'ün Son Günleri yahut Garnata'nın Teslimi

Endülüs'ün Son Günleri yahut Garnata'nın Teslimi, 1914 yılında Bakü'de Orucov kardeşlerinin matbaasında yayımlanır**.** Kitabın kapağında "Dört perdeden ibaret tarihi bir tiyatro kitapçasıdır." ifadesinin altında ise "Üç yüz yıl kemal-i şöhret ve azametle Avrupa'da saltanat süren yahut bütün İspanya'da, Krit, Navar, Ovyedo, Leon, Aragonya ve Kastilya Beylerinin hükümdarı-zi iktidarı sayılan Endülüs Araplarının son zamanlarda ahlaklarında zuhur eden fesatlardan naşi öz vatanlarını Kastilya kralı Ferdinand'a teslim etmelerinden bahis dilfersa bir faciadır." yazılmıştır.[73]

Eserin esas kahramanları Halife ve onun fikirlerini destekleyen Şeyh, farklı düşüncelerde olan Gazi ve Musa'dır. Birinci perde, Kastilya Kralı Ferdinand'ın Halifeye yazdığı mektuptan, bunu duyan halkın itirazından bahseder. Halife teslim olmaktan yanadır, savaşın çözüm olmayacağı düşüncesindedir. Fakat halk itiraz seslerini yükseltir, teslim olmak yerine ölümü göze alır. Musa ise Osmanlı devletinin

[72] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 30.
[73] Mehmet Sait Ordubadi, **Endülüs'ün Son Günleri yahut Garnata'nın Teslimi,** Bakı, Orucov Gardaşları Metbeesi, 1914, s.7.

desteğini ister. Halife "Ey avam Araplar, sizi iğva ederler, şimdi teslim olmaktan başka bir çaremiz yoktur" der.[74]

Gazi ve aynı zamanda Musa teslim olunan Arap şehirlerindeki vahim durumdan bahsederler. Teslim olan şehirlerde medeniyetin yok edildiği hatırlatılır. Halk, Avrupa'da üç yüz yıl yaşayan hükûmetin teslimini, vatana ihanet sayar. Şeyh ve Halife ise tam tersi ahaliyi ölüme terk etmeyi alçaklıktan sayar.

İkinci perde Garnata (Granada) şehrinin teslimiyle ilgili yazılan ilana olan tepkilerden bahseder. Halk Elhamra Sarayı'nın önünde toplanır, Halifenin dışarıya çıkıp cevap vermesi istenir. Halife hainlikle suçlanır. Halife ise hain olmadığını, kimsenin vatanını isteyerek düşmana teslim etmeyeceğini savunur. Buna cevap olarak Osmanlı Devleti'nin yolladığı mektup halka duyurulur. Osmanlı devleti iç sorunları sebebiyle Araplara yardım edemeyeceğini bildirir. Vatanlarının, ecdatlarının şerefine sahip çıkılması ve vatanlarının teslim edilmemesi tavsiye olunur.

Daha sonra İspanya kralı Ferdinand'ın mektubu okunur. Ferdinand babalarının cahilliğinden istifade eden çıplak Arap askerlerinin topraklarını işgal ettiğini söyler. Artık teslim olmalarının, toprakların sahiplerine geri verilmesinin zamanı geldiği söylenir. Halife de kan dökmeyeceğini, teslim olacağını bildirir.

Üçüncü perdede İspanya askerleri şehre dahil olur. Ahali kaçmaya başlar. Musa cemaate kaçmaması, korkmaması için yalvarır. Musa yaralı halde esir düşer. Musa yine de mücadelesinden vaz geçmez, arkadaşlarını son damla kanına kadar savaşmaya teşvik eder.

> "Ah zavallı Vatan! Mukaddes yerlere son defa bakmak nasip oldu. Yazık oldu sana zavallı Vatan. Cemaat, size yazıklar olsun, kaçınız evlerinizde rahat oturunuz. Bırakın babalarınızın kabri düşmanlar tarafından yok edilsin."[75]

[74] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 7.
[75] Ordubadi, **a.g.e.**, s. 22

Dördüncü, sonuncu perdede Kral ile Halife arasında geçen konuşmadan, Musa'nın kahramanlığından bahsedilir. Halife Kral'a Arapların hukukunun korunması konusunda ricada bulunur. Ancak Kral, Arapların gururlu olduğunu, onları mahveden unsurun da gurur olduğunu bildirir. Halife Kralla olan konuşmasından sonra pişman olur. Araplar Endülüs'ü işgal etseler de kimsenin malını elinden almadılar. Halife yanlış yaptığını anlar, nasihatte bulunanlara inanmadığı için pişman olur. Teslim oldukları ilk gün haklarının korunmayacağına emin olur. Halife, Musa'nın yaralandığını görür ve zabıtların Musa hakkında kahramanlık konuşmalarının şahidi olur.

Musa, vatanı, milleti yolunda canından geçtiğini söyler. Vatanına, milletine hain çıkmadığı için mutlu olduğunu, hain Halifenin Kral önünde düştüğü durumdan rahatsız olduğunu söyler. Musa, sözlerini bitirdikten sonra düşerek ölür. Herkes ağlamaya başlar. Bu durum Halifeyi çok üzer. Musa'nın sözlerine itimat etmediği için esir olduğunu söyleyen Halife, Musa'nın ruhunun ise cennete ulaştığını söyler. Araplara hain çıkan Halife, vatan haini olduğunu itiraf eder**.**

Halife, sokakta İspanya bayrağının dalgalandığını gördüğü zaman gözyaşlarına boğulur. Halifenin annesi oğluna, "Ağla, ağla! Gözlerin çıkana kadar ağla, zira ağlamak hatunların işidir. Hükûmeti muhafıza edemeyip düşmana teslim edene, kızlarını düşman kucağına bırakana hatunlar gibi ağlamak yakışır."[76]

Eserle ilgili farklı fikirler söylenmiştir. Yazarın bu eserle Arapları, Panislamizmi desteklediğini söyleyenlerin yanı sıra sadece milli şerefine sahip çıkan halkı desteklediğini söyleyenler de az değildi.

> "(...) Yukarıda söylenen gerçekler, dramaturgun dinî, psikoloji bakımdan Azerbaycanlıların Araplarla yakınlığını ispatlamaya dayanmıştır. Farklı dönemlerde halkımızın din kardeşleriyle iletişiminin kesilmesi, ideoloji bakımdan yeni bir muhit yaratmıştır, yine de her bir Azerbaycanlı için aziz olan dini kimlik perspektifi ve hafıza kendini göstermiştir."[77]

[76] **A.e.**, s.35.
[77] Bahtiyar Asgerov, **Mehmet Sait Ordubadi'nin Dramaturgisyası,** Bakı, "E.L.", NPŞ., 2013, s.25.

Yaza daha sonra eserde değişiklikler yapmış, esere *Halifenin Son Günleri* adını vermiştir. Yeni versiyonda Halife'nin kızı Esma ile Musa arasındaki aşktan da bahsedilir. Piyes Özbekistan'da sahnelenmiştir.

2.5. İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati

Roman, birinci tekil şahısla Muhammet Sait'in bakış açısından anlatılır. Sait, 1907 yılı Tahran'da Darülfunun-u Nasriyye'yi bitirmelerinin ve Ordubad şehrine dönmelerinin beşinci senesinde arkadaşı Salmanla geçen günleri hatırlar. Sait'e okul arkadaşı Mirze Muhammet Hüseyin Han'dan mektup gelir. Muhammet Hüseyin Han arkadaşı İsfendiyar Han'la Avrupa'ya gideceklerini haber vermekle bundan sonra yollayacağı mektupları da Avrupa'dan alacağını söyler. Arkadaşlarına Avrupa'yla ilgili bilgiler vereceğini de söyler.

Mektuplar daha sonra Avrupa'dan gelir. On mektuptan ilki, Avrupa'nın gelişmiş şehirlerinden olan Berlin'den, ikinci ve onuncu mektup her iki arkadaşın imzasıyla gelir. Diğer mektuplar ise Muhammet Hüseyin Han tarafından yazılır. İlk üç mektup Berlin'den, dördüncü, beşinci mektuplar Brüksel'den, altıncı ve yedinci mektuplar Paris'ten, sekizinci ve dokuzuncu mektup Avusturya'dan, onuncu mektup ise Türkiye'nin İstanbul şehrinden, gelir. Yazar, mektuplarda daha çok Avrupa'nın olumlu taraflarından bahsetse de olumsuz taraflarını da göstermiştir. Yazar, insan hayatını kolaylaştıran, doğru kararlar kabul ettiren, gelişime götüren yolun eğitimden geçtiğini her fırsatta hatırlatmıştır. Eflatun Memmedov eser hakkında "Mehmet Sait Ordubadi, nesirde -ilk kalem tecrübesi olan bu seyahatte- aydın biri olarak kahramanını Avrupa ülkelerinde gördüklerinden ders çıkarmaya, vatanın inkişafı yolunda çalışmaya çağırır." der.[78]Aynı zamanda eser, kültürler arası benzer ve farklı hususiyetleri öne çıkarmak bakımından önem arz etmektedir.

İlk mektuplarda yazıldığı üzere Almanların ilim ve sanata olan ilgileri hayranlık uyandıracak derecededir. İlmin her alanında çalışmalara imza atılır, gelecek için

[78] Eflatun Memmedov (Saraçlı), **Azerbaycan Bedii Nesri (XIX. Asrın Sonu XX. Asrın Evveli)**, Bakı, Elm Neşriyatı, 1983, s. 28.

yatırım yapılır. İranlıların ise tüm eksikliklere rağmen yüzlerinden eksik olmayan gülüş ve pozitiflik Almanların da dikkatinden kaçmaz.

Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da yetimlere ve hastalara gösterilen dikkat de göz ardı edilemez seviyedeydi. Birlik, aynı zamanda yardımlaşma şekli de İranlı misafirler tarafından takdir edilir. Tahran'da ise dilenci elinden geçilmediği hatırlatılır.

Mektupta Fransızların zevk sahibi olmalarından, sokaklarının temizliğinden de bahsedilir. Şanzelize sokağına, Eyfel kulesine de dikkat çekilir. Kütüphanedeki beş milyon kitap gören İranlının şaşkınlığı da merak uyandıran önemli konulardandır.

Sekizinci mektupta Avusturya'nın Meran şehrinden ve temiz havasından bahsedilir. Bu sebeptendir ki, orada hasta ve mutsuz insanlara sık sık rast gelinir.

12 Şubat 1908 yılında dokuzuncu mektup Viyana'dan gelir. Viyanalıların şehre, toprağa olan merakları dikkatten kenar kalmaz. Viyana ormanları, binaları övülür, botanik sahasından, kalabalık binalarından bahsedilir.

18 Şubat 1908 tarihli mektup İstanbul şehrinden gelmiştir. Rumlardan kalma ismi Konstantinopol olan İstanbul şehri hakkında bilgi verilir. Yıldız Köşkü, Bab-ı Âli, Üsküdar semtlerinin isimlerine de rastlanır. Şehrin ve hükûmetin eksik taraflarına değinilir. Osmanlı idaresi eleştirilir. Ancak, Mektebi Sultaniye ise Avrupa okullarına denk gösterilir. Eğitime önem veren ve İslam ülkeleri gibi kız çocuklarını eğitimden uzak tutmayan hükûmet takdir edilir. Harbiye okulu da Avrupa okullarıyla aynı seviyede tutulur. Kütüphanelerdeki kitap sayısının azlığı ise ifade özgürlüğünün yansıması olarak gösterilir.

20 Şubat tarihinde İstanbul'dan Culfa'ya gelecekleri bilgisi verilir. Sonuncu mektup İsfendiyar Han, Muhammet Hüseyin imzasıyla gelir.

Mektuplarda dil, gericilik, eğitim meselelerinden etraflı şekilde bahsedilmiştir. Almanların kendi dillerinden başka dillere rağbet göstermedikleri, kendi dillerine ve vatanına olan saygılarından dolayı da başka dilde konuşmak istemedikleri söylenir. Aynı zamanda yazar, Fransız dilinin yaygın olduğu ve önem arz ettiği zamanlarda

Alman dilinin yabancılarca fazla rağbet görmemesine değinir. Mektupta aynı zamanda Berlin'deki eğitim ocaklarında yabancı öğrenci sayısının az olduğundan bahsedilir.

> "Sait'e onu da söylememiz gerekir ki, Berlin üniversitelerinde yabancı öğrenciler çok azdır. Buna sebep ise Alman dilinin Fransız dili kadar herkes tarafından kabul görmemesidir."[79]

Fransa'da, Berlin'de duyulan tüm dillere rağbet gösterilir. Faydalı olduğunu düşündükleri tüm kitapları elde etmek için mesai harcanılır. Romanda, Fransızların tüm dillerdeki kitapları alıp tercüme etmeleri konusunda mübalağaya da başvurulmuş. Tüm dillerde verilen eğitimin yanı sıra Fransızların tercümeye olan merakları eğitimin önemini hatırlatır.

> "Kısaca, söyleyebiliriz ki bugünkü günde bir dil, bir kitap yokki Paris'te eğitim verilmesin. Beş kıtanın şehirleri değil, 6-7 haneli köyde bir tane önemli kitap yazılmışsa, Fransızlar onu bulup tercüme etmiş, çocuklarına vermişler." (s.297)

Fransızlar dillerine öyle bir kolaylık vermişler ki, nereye gidilirse gidilsin Fransızca konuşan birkaç kişiye rastlanır. Bunun için de eserleri dış ülkelerde rağbet kazanmıştır. Bu sebepten de Fransa matbaası tamamen ün kazanmıştır. Fransız halkı özellikle dil konusunda oldukça özveride bulunmuş, dünya dillerine vakıf olmak için uğraşmıştır. Yazar, İncil'i hiçbir menfaat gütmeden, 358 dile tercüme eden halkın düşünce yapısına hayranlık duymuş, Müslümanların ise kendi kitaplarına kendilerinin bile saygı göstermediğine dikkat çekmiştir.

İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati'nde Müslüman dünyası, özellikle İran'da devam eden gericilik, dünyadaki gelişime yabancılık, yazılan mektuplarda detaylarla aktarılır. İlk olarak Berlin şehrindeki gelişim, mimari yapısından başlayarak, dil,

[79]Mehmet Sait Ordubadi, **Hayatım ve Muhitim**, yay. Haz., İsa Hebibbeyli, ed. Yavuz Ahundlu, Nahçıvan, 2012, s.285.

sosyal ortam, eğitim, en önemlisi ise insana verilen önem vurgulanır. İslam âlemindeki anneye düşkünlük, Batı'da kendini okula olan rağbette gösterir. Batı'da yedi yaşını doldurmuş çocuğa sahip aile, çocuklarını okula yollamazsa kanun karşısında suçlu sayılır:

> *"*Alman çocukları anne göğsüne sevgi duymadıkları kadar, okula ve öğretmene sevgi beslerler. Gerçekten de Müslüman çocuğu annesini alkışladığı kadar, alman çocukları okulları ve öğretmenlerini alkışlar… Berlin'de yedi yaşındaki çocuğu okula vermeyen baba suçlu sayılır.
>
> Burada yedi değil yirmi yedisinde de Tehran sokaklarında edepsizce başıboş gezen Müslüman çocuklarını hatırlar oldum." (s.286)

Fransa'da insana verilen değerin önemini vurgulayan yazar, insanları eğiten, edindiği kötü alışkanlıklardan vaz geçiren, yapıcı olmayı ilke edinen kurumların da varlığından bahseder. Fransa'da topluma insan kazandırma ve taktir etme gibi önemli olayın yanı sıra İran'da insanın hatalarını yüzüne vuran cezalandırma geleneğinin varlığndan bahs edilir. Fransızlar nüfus sayısını da önemserler. İslam âleminin ise yanlış söz söyleyenleri parçalama, bölme, uzaklaştıma siyasetleri günümüzde de güncelliğini korumaktadır:

> "Paris'te kurallara uymayanları, kötü niyetli, meslek edinmemiş ve kaba davrananları doğru yola getiren cemiyetler vardır, hepsi halkına büyük hizmet göstermektedir. Fransızlar ağaçtan, taştan, insan düzeltip ahalisinin artması için cemiyetler kurarlar. Bizim hocalar ise bir kişi ilimsizlik veya yanlış yapıp daha sonra tövbe ederse yine ona yeni bir mezhep takar, Müslümalıktan çıkarırlar. Bu sebeptendir ki çaresiz Müslümanlar, aslına layik olmayanlar yetmiş yere bölünmüşler. Yazık sana millet!" (s.299)

Romanda vatan sevgisi ve millet dayanışmasından, cehaletin açtığı yaralardan söz açılır. Ilimle ilgisi olmayanların, cahil bireylerin toplumda dışlanmalarının, kötü muamele görmelerinin şahidi olunur. Yazar, para peşine düşmek yerine ilim için savaşan Almanların İran'la olan en önemli farklarını gözler önüne serer. Cehaletin

çocuklar arasında alay konusu, ayıplanma olmasının yanı sıra İran'da cahil birilerinin bakan görevine kadar yükselmesi İran'a vurulan yaraların boyutunu özetler.

> "Buradan anlaşılır ki bizim vahit İran zorbalığında bilgisiz insanın sadece nüfuzlu olması değil, bakan olana kadar yükselmeleri halka ne kadar büyük zararlar vermiştir." (289)

Eserde Avrupa'nın insanı şaşkına çevirecek kadar gelişmesinin anahtarının eğitimde olduğunun mesajı verilir. Yazar, Almanlara olan hayranlığının temelinde eğitimin yattığını söylemiş, eğitimle insanın elde ettiği başarıları takdir etmiştir. Yazarın Müslümanların içler acısı durumunu yaşlı gözlerle yazdığını tahmin etmek zor değildir:

> "Berlin'de çocuklar şimdiye kadar neredeler sorusunu sordukta kendine has okullardalar cevabını alıyorduk. Bu cevapla da Allahın Almanlara bahşettiği celal ve kudretin yükselişini izledik. Müslümanların da sefil şekildeki yaşantılarını hatırlayıp acı acı gözyaşı akıttık." (287)

Yazar, İlk romanını 1907 yılında yazmış, 1908 yılında ise *İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati* adıyla *Taze Hayat* gazetesinde yayımlamıştır.[80]

Duygu ve düşüncelerini mektup tekniğini kullanarak aktaran yazarın, temel arzusu gericiliğe dikkat çekmek, insana ve eğitime olan dikkati ortaya çıkarmak, kıyaslama yöntemiyle yanlışların ortadan kalkmasını sağlamak, sanayinin inkişafı ve eğitime dikkatin artmasını temin etmekti.

> "(…) Mektup, özü gereği mahremdir, kişiye özgü duygu ve düşünceleri yansıtır. O, yerine göre samimi itirafların, hatta 'kişiye özel' kalmış, muhataba

[80] Vezirova, **a.g.e.**, s.55.

> ulaşmamış itirafların tutanağıdır. Bu yönüyle mektup, diğer türlerden ayrılır. Şiir gibi 'özel've 'özgün' bir nitelik taşır."[81]

Samimi itirafların yoğunluk teşkil ettiği, duygu ve düşüncelerin sıkça dile getirildiği *İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati* romanı, Avrupa ülkeleriyle İslam dünyasının, özellikle İran'ın kültürel, ekonomik, medeni durumunu gözler önüne sermek, Doğu Batı karşılaştırması yapmak bakımından oldukça önemli bilgiler verir. Eserin dili zordur. Feride Vezirova romanla ilgili şunları söyler: "Roman, edebî açıdan kuvvetli değil, yazımında da basitlik var, lakin ideya yönünden Sait'in ilk devir edebî faaliyetindeki eğitici fikirlerini bir daha söylemek açısından önemlidir".[82]

Romanın türüyle ilgili farklı fikirler söylenmiştir. İsa Hebibbeyli *Büyük Edebiyat Nehengi* kitabında eserle ilgili şunları söyler:

> "*İki Çocuğun Avrupaya Seyahati* yalnız ve yalnız kapsadığı coğrafi hudutların genişliğine ve dikkat çektiği problemin önemi açısından roman anlayışı doğurabilir. Eserde roman için gerekli olan çokplanlı konu ve anlatım biçimi de yoktur. Aynı zamanda *İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati* eseri karakterler açısından edebî türün taleplerine cevap vermiyor. Bu sebeptendir ki, Mehmet Sait Orubadi'nin *İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati* eserini seyahatname-povest-yahut sadece povest adlandırmak gerekir."[83]

İlk olarak İran konusuna değinilmek açısından *Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab* romanı gösterilse de İran konusuna ilk olarak İki *Çocuğun Avrupa'ya Seyahati* romanında değinilir.[84]

İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati eseri yazarın kendisi tarafından kitap olarak yayımlanmamıştır.

---

[81] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, 15.bs. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 244-245.
[82] Vezirova, **a.g.e.**, s.56.
[83] İsa Hebibbeyli, **Büyük Edebiyat Nehengi Mehmet Sait Ordubadi**, Bakı, Elm ve Tehsil, 2012, s.40.
[84] Ahundlu, **a.g.e.**, s.172.

2.6. Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab

XX. yüzyıl Azerbaycan romanının ilk örneklerinden biri de *Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab* romanıdır. Yazarın, eserin yazılma tarihiyle ilgili söyledikleri şöyledir: "1905-1906 yıllarında İran'da başlamış inkılapla çok fazla ilgileniyordum. Bunun etkisiyle *Bedbaht Milyoncu* isimli büyük romanımı yazdım. Roman İran'da başlayacak inkılabın şeklini gösteriyordu. İran'da meşrutiyetin ilanından sonra toprakların köylülere verilme amacını taşıyordu".[85] Kitabın kapak sayfasında, "İran'ın devri istibdadını, Nasrettin Şah'ın usul-ü idaresini, devlet-i mutlakanın İran'a ne gibi fena tesir bahşettiğini, Muzaffereddin Şah'ın ahd-i saltanatında ahalinin ilme, fününa dair olan intibahını gösteren facıa-i âşikaredir" cümlesine rastlarız.[86]

Roman, 1907-1909 yıllarında yazılmış, 1914 yılında Bakü'de Orucov Kardeşlerinin matbaasında da yayımlanmıştır. Eser yaşanmış olaylar üzerine, İran inkılabının etkisiyle yazılır. Maddi açıdan iyi durumda olan birinin, bir o kadar da kendini mutsuz ve çaresiz hissetmesi, "bedbaht" ve "milyoncu" kelimesinin aynı kişide bileşmesi dönemin portresini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Yazarın, *Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab* eserinde tasvir edilen hayatın kirliliği, cehaletin karanlığı içerisinde boğulması insanı korkutsa da umutsuzluğa sürüklemez. Zifiri karanlığa mahkûm hayatın semalarında er geç güneş doğacak, karanlık aydınlığa dönüşecektir. Işıklı ve mutlu geleceğe inam Ordubadi'nin sonraki eserlerinde de kendini gösterecek müspet hususiyetlerdendir. [87]

İran hayatından bahseden eser, dönemle ilgili bilgi vermek açısından önemlidir. Eser beş bölümden ibarettir. "Eşar", "Rızakulu Han'ın Tercümeyi Hali", "Büyükhanım'ın Tercümeyi Hali", "Tebriz Şehrinin Havası ve Temizliği", "Üç Yıl Sonra". Romanın ana kahramanı Rızakulu Han'dır. O, İran'ın Fransa'daki sefiri İsfendiyar Han Eminülmülk'ün oğludur. Rızakulu Han Fransa'da ilk okul bitirmiş, daha sonra Sorbon Üniversitesi hukuk bölümünden mezun olmuştur. Makaleleri,

[85] **A.e.,** s. 174.
[86] Mehmet Sait Ordubadi, **Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab**, Bakı, Orucov Gardaşları Metbeesi 1914.
[87] Abbas Zamanov, "Hemişe Bizimle", **Edebiyat ve İncesenet,** 18 Kasım 1972, s.5.

sunumlarıyla her kesin rağbetini kazanmıştır. Okulu başarıyla bitirdikten sonra Petersburg Sefaretinden davet alsa da kabul etmez, arkadaşı Lui ve onun nişanlısı Liza Hanım'la beraber İran'a geri döner. Rızakulu Han, İran'a büyük umutlarla gelir, halkı bilinçlendirmek, cehaletten gericilikten kurtarmak için çırpınır. Babasından kalma köylerin üç yıllık vergisini köylülere bağışlar. Rızakulu Han, XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başlarında İran'da yetişen, millî şuuru uyanmış önemli eğitimcilerdendir. Karakter olarak da hassas olan Rızakulu Han, İran'la ilgili okuduğu makalelerden etkilenir, her gece ağlar, sızlar kendisini çaresiz hisseder. Vatanını evlatlarından da çok seven Rızakulu Han, eğitimi önemser, çocuklarını Liza Hanım'ın himayesine verir. Aynı zamanda eşinin cahilliği ile de savaşmak zorunda kalır. Çocuklarının eğitimine karışmaması için eşine yalvarır. Rızakulu Han Reformlar gerçekleştirmek niyetine düşer. *İslahat* isimli gazete yayınlatmak, demir yolları çektirmek, Avrupa'da gördüğü yenilikleri vatanında da gerçekleştirmek istese de arzuları yarım kalır. Parayla kazanılmayacak duygulara sahip Rızakulu Han her zaman dönemin acı kurallarıyla, mevcut usul idareyle, din adamlarıyla mübareze etmek zorunda kalır. Yenilik taraftarı olmasının yanı sıra zayıf ve kırılgan yapıya sahiptir. Rızakulu Han yeniyle eskinin savaş meydanında yalnız kalan, aile içerisinde de bunun savaşını veren karakter olarak önümüze çıkar. Yenildiğini anlar, güçsüzlüğünün farkına varır, savaş verecek gücü kalmaz ve hastalanır. Ölümüne yakın meşrutiyet duyumunu alır, arzularının gerçekleşeceğine sevinir.

Rızakulu Han'ın eşi Büyükhanım ise eşi ve çocuklarının aksine ilme uzaktır. Çok güzel olmasının yanı sıra çok da cahildir. Her zaman güzelliğini över, kaderinden ve kocasından şikâyet eder. Çocuklarının gâvur evinde eğitim görmelerine isyan eder. Çocuklarının istikbaline mâni olur, dokuz yaşındaki kızı Münevver'i zorla Gulam Han'la evlendirir. Cahil, alışılmışlığın dışına çıkamayan Büyükhanım, aile faciasına neden olur. Kızını zorla evlendirdiği Gulam Han meşrute harekâtında iştirak eden ve Tahran'dan dönen iki oğlunun-Perviz Han ve Hacı Han'ın da ölümüne neden olur. Gulam Han'la evlenen Münevver her gün dayak yer, aşağılanır, evden atılır. Kızına yapılanların normal olduğunu düşünen anneye isyan eden Münnevver, hakkını savunmaya çalışır. Kardeşlerinin ölüm haberini alan Münevver, artık dayanamaz, kendini nehre atar, intihar eder. Eşinin vatan aşkıyla, özgürlük, bilim uğruna

yaptıklarının aksine hareket eden Büyükhanım, geç de olsa hatasını anlar, dört mezar arasında gözyaşı döker.

Din perdesi altında kötü amellerini gerçekleştiren Gulam Han ve Mirze Rahim Ağa karakterine karşı okurda nefret duygusu uyandırılır. Dönemin iç yüzü gelişen olayların etkisiyle daha da açığa çıkar.

Bedbaht Milyoncu eserinin türüyle ilgili farklı fikirler seslenmiştir. Prof. M.Refili'ye göre Bedbaht *Milyoncu* düşünüldüğü gibi roman değil, küçük romantik hikâyedir.[88] Cafer Handan "Edibin Hayat ve Yaradıcılığı"nda *Bedbaht Milyoncu* eserini roman olarak gösterir.[89] Eleştirmen Kazımoğlu eseri ilk Azerbaycan romanlarından biri olarak kabul eder.[90] Kamal Talıbzade *Bedbaht Milyoncu* povestini Mehmet Sait Ordubadi'nin eleştirel realizm üslubunda ve edebî faaliyetinde önemli yeri olan eser olarak değerlendirir.[91]

Eser, *Dumanlı Tebriz* romanının ilk denemesi olarak görülmüştür ve dönemle ilgili temel bilgiler almak açısından değerlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEHMET SAİT ORDUBADİ'NİN ROMANLARINDA TOPLUMSAL SORUNLAR

3.1. Romanlar

3.1.1. Gizli Bakı

Mehmet Sait Ordubadi ebebî faaliyeti boyunca önemli tarihi romanlar kaleme almıştır. Azerbaycan edebiyatında işçi harekâtının tarihini kapsayan romanlar yoktu.

[88] M.Refili**, "**Bolşevik Yazıçı", **İnkılap ve Medeniyet**, Azerbaycan Sovyet Yazarları İttifakı Neşri, 4 Nisan 1947. s.112-115
[89] Cefer Handan, **"**Edibin Hayat ve Yaradıcılığı", **İnkılap ve Medeniyet**, No:14, s.121.
[90] Kazımoğlu. "Bedbhaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab", **İgbal** Gazetesi, 18 Nisan 1914, No: 630.
[91] Kamal Talıbzade, **"**Bedbaht Miyoncu Povesti", **Edebiyat ve İncesenet,** 14 Mayıs 1955, s.2.

Mehmet Sait Ordubadi, işçi harekâtının başladığı günden 1920 yılına kadar olan dönemi kapsayan romanlar yazar. Bakü proleterlerinin ihtilal tarihi üçlü şeklinde ortaya çıkar. Üçlü, *Gizli Bakı, Döyüşen Şeher, Dünya Deyişir* romanlarından ibarettir. İlk iki roman yayımlansa da *Dünya Deyişir* romanı sebebi bilinmemekle birlikte yayımlanmamıştır. [92]

Üçlü romanların ilki *Gizli Bakı* romanıdır. Roman 1895 işçi harekâtının başladığı günden 1905 yılına kadar olan dönemi kapsar. *Gizli Bakı* romanı edebiyat tarihimizde parti tarihi mevzusunda yazılmış ilk roman olmanın yanı sıra Ordubadi'nin edebî faaliyetinde, Bakü ve onun inkılapla ilgili geçmişine dair yazılmış ilk büyük eserdir.[93] Yazar, oldukça titizlikle ve hevesle Parti Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde altı ay çalışır. Parti belgelerinden faydalanır, polis dairelerinin bilgileri ve Bolşevik basın ve işçi matbaasının sayfalarında yayımlanmış makaleleri inceler. [94]

Üçlü romanın tamamı 1930-1940 yıllarında tamamlanmıştır. *Gizli Bakı* romanı, işçi harekâtının başlangıç yıllarını tasvir eder; ilk derneklerin, işçi ayaklanmalarının, örgütlenmelerin gerçekleşmesini konu eder. Bakü, inkılap merkezi olarak "Gizli Bakü"dür. Gizli, içinde çok olaylar geçen 1905 inkılabının arifesinde olan Bakü'dür. Bu sebepten de eserin ilk adı Zirzemi (Mahzen) olsa da daha sonra *Gizli Bakı* olarak değiştirilmiştir.[95]

Roman iki sınıfın, alt ve üst sınıfların çatışmalarını konu eder. Roman çok çalışan, buna rağmen emeğinin karşılığını alamayan işçiler, yoksullarla, fabrika sahipleri, yerli ve millî burjuvazi, devlet adamları arasında yaşanan çekişmeleri konu eder. Romanda proleterle burjuvazinin yaşam seviyesindeki farklılıklar, haksızlıklar ve içler acısı durumlar apaçık ortaya konmuştur. Aynı zamanda edebiyat da Bolşevik ideoljisine, Lenin yoluna dayanmalı, diğer partiler lekelenmeliydi. Ordubadi'nin de

[92] Ahundlu, **a.g.e.**, s. 315.
[93] Vezirova, **a.g.e.**, s.79.
[94] **A.e.**, s.78.
[95] **A.e**. s. 82.

inkılabı tarihî romanlarında da devrin gerçek manzarası olduğu gibi gösterilmemiştir.[96]

Roman, devrimci işçi hareketinin ilk yıllarını tasvir eder. Bu dönemde Azerbaycanlı işçiler içerisinde öne çıkan inkılapçılar yoktu. Yazar, tarihî gerçekliği ve gerçeği yansıtmak maksadıyla önemli karakterleri başka milletlerin arasından seçmiştir. Bu konuda da eleştirilere maruz kalmıştır ve bu duruma açıklık getirmiştir:

> "Eserde Azerbaycanlı işçi tiplerinin gösterilmeme sebebine gelirsek, onlar beşinci yıldan büyümüş ve artmışlar. Eserin birinci kısmı 1898 yılından başladığı için siyasi meseleleri anlayan Türk işçisi tiplerini kullanmak, eserde uyduruk ve fantezi özellikleri ortaya çıkarırdı." [97]

Roman siyasi düşüncesi zayıf olan işçi sınıfının arasındaki iletişim sorunundan, bunu fırsata çeviren yöneticilerden ve Rusya'daki, Tiflis'teki olaylardan haberdar olan işçilerin durumlarını düzeltme çabalarından bahseder.

Romanın daha ilk sayfalarında, fabrika sahipleriyle işçiler arasında geçen diyaloglar, ileride baş verecek olayların habercisi olur. Romanda daha etkili olan ve adı daha çok geçen gençlerden biri Pavluşa'dır. Pavluşa diğer ülkelerde ortaya çıkan işçi hareketlerinden haberdardır. Akıllı ve başarılı bir genç olan Pavluşa, diğer işçilere gözlerini açmaları, haklarını talep etmeleri, işverenden korkmamaları gerektiğini hatırlatır. Arkadaşları ile birlikte Nobel şirketinin Karaşehir'de bulunan şubesinde gizlice konuşmaya başlarlar. Bunu fark eden makine mühendisi Çelman rahatsız olur. Volga kıyılarından ve Güney Azerbaycan'dan gelen işçilerin her şeye razı olduklarını, az maaşla çalıştıklarını beyan eder. İşini sessizce yapması gerektiği konusunda uyarı alan Pavluşa kimseyi dinlemez. Pavluşa başına gelecekleri tahmin etse de artık susmaz, arkadaşları ile birlikte işçi hareketlerine katılır, gizli yollarla elde ettiği dergileri, gazeteleri arkadaşlarıyla paylaşır. Arkadaşlarının da desteğini alan Pavluşa sonunda işsiz kalır. Her zaman korkan işçileri bundan sonra susturmak kolay olmaz. Romanda Rus ve Ermenilerin aksine, Türk ve İranlı

[96] Ahundlu, **a.g.e.**, s. 305.
[97] Vezirova, **a.g.e.**, s.85.

işçilerin, fabrika sahiplerinin sözüne daha çabuk kandıklarından söz edilir. Bunun önüne geçmek için dernekler kurulur, Tiflis'ten yasaklı edebiyat ürünleri getirilir, işçileri bilinçlendirmek yolu seçilir. Farklı milletlerin kardeşlik ilişkilerinin altı çizilir. Onlar farklı milletlerden olsalar da ihtiyaçları her zaman aynıdır.

1897 yılı Bakü işçilerinin en ağır yılı olarak gösterilir. Romanda Pavluşa, yaşlı Ayrapet, Azerbaycanlı işçilerden Asker, Mehmet, Heybet ve Sergey Vasiliç, Vasya vb. işçilerin adı geçmektedir. Aynı zamanda meşhur inkılapçı Lado Ketshoveli 1901 yılında Bakü'ye gelir. O geldikten sonra inkılap daha da şiddetlenir.

Gizli matbaanın temeli atılır. İşçilerin grevleri, isyanları, ayaklanmaları sık sık gerçekleşmeye başlar. İşçilerin Lado Ketshoveli'ye olan saygıları oldukça büyüktür. Romanda aynı zamanda meşhur inkılapçılar da boy gösterir. Stopani, Vano Sulikidze, Hanlar Sefereliyev, Kozironko, Koba, Montin vb.

Romanda esas kadın karakterlerden biri de Jenya'dır. Jenya yaşlı işçilerden Sergey Vasiliç'in kızıdır. Jenya akıllı, dürüst, çalışkan bir kızdır. Gimnaziyumda okumak arzusundadır. Lakin gimnaziyumda üst sınıfın çocukları okuduğu için okula alınmaz, çok üzülür. Daha sonra babasının arkadaşlarına yardımda bulunur. Bakü'ye yasaklı kitaplar getirilmesi veya bu kitapların Bakü'den çıkarılması eylemini gerçekleştirir. Korkusuzdur, Pavluşa'ya âşıktır. Ancak ailesinin zor durumda olmasından dolayı çalışması gerekir. Jenya yerli burjuvazi Zeynalabidin Tağıyev'in eşinin verdirdiği ilanı okur. Zengin evinde para kazanacağı, hem de milyoner evinden arkadaşlarına önemli sırlar vereceği günlerin hayalini kurar. Ailesinin yaşadığını gizlemek zorunda kalır, işe alınır. Ancak ev hizmetçisi olması, ipek kumaştan elbise giymesi sevgilisi Pavluşa'nın hoşuna gitmez. Aralıklarla ayrılıklar yaşarlar. Daha sonra Hacı'nın evinde okul müdürü Mihaylovski ile tanışır. Mihaylovski aracılığıyla gimnaziyuma da adım atar. Her iki müdürün aşkından faydalanır.

Romanda Bakü zenginlerinden Hacı Zeynalabidin Tağıyev ve Musa Nağıyev menfi karakter olarak gösterilir. Hacı Zeynalabidin Tağıyev, emekleri ile kazandığı milyonları halkın eğitimi, kültürü için esirgemeyen önemli şahsiyetlerden biridir. Lakin romanda kendi cebini doldurmaya çalışan, lüks hayat yaşayan, işçilerine

acımayan zalim bir burjuvazi gibi gösterilir. Eşinin yaşam tarzı, insanları küçümseyişleri, evde çalışanların karnı doymazken, yemek fazlalarının çöpe atılması okur üzerinde olumsuz etkiler bırakır.

Dönemin zenginlerinden Musa Nağıyev, işçileri aşağılaması, onları temel haklarından mahrum etmesi ve işçilerin itirazlarına sert ve tepkili olmasıyla acımasız ve para düşkünü bir görüntü çizer. İşçilerini zor durumda bırakan burjuva gibi gösterilir.

Romanda Ermeni-Müslüman çatışmasından da bahsedilmiştir. 1905 olaylarının aslında inkılapçıların, grev ve isyanlarını perdelemek amacı güttüğü anlaşılır.

Romanda inkılapçı Pyotr Vasilyeviç Montin'den de bahsedilir. Onun hükûmet karşıtı faaliyetinden söz edilir. Montin, sosyal demokratlarla iletişime geçer, yasaklı kitapları muhafaza eder, askerleri hükûmet karşıtı eylemlere sürükler, hapishaneden kaçar. Aynı zamanda Bakü 1903 Haziran grevlerinin mimarı olarak görülür. Hapse atılır ve birkaç kez özgür bırakılır. Çupatov adıyla faaliyetine devam eder. Montin'in yakalanmasına karşılık büyük ödül koyulur. Bir akşam vakti Montin ve Koba, Trammerfors'a, Rusya Bolşeviklerinin birinci konferansına giderken yolda kafasından vurulur. Jenya da onları yolcu etmek için otogara giderken yerde yatan birini görür. Yerde alnından vurulmuş şekilde yatan Montin'nin kafasını dizlerinin üzerine alır ve roman *"*Çarizm kendi işini gördü." sözleriyle biter.[98]

3.1.2. Döyüşen Şeher

Döyüşen Şeher romanı proleter tarihinden bahseden *Gizli Bakı* romanının devamıdır. *Gizli Bakı* romanı yayına verilirken Ordubadi, *Döyüşen Şeher* romanını yazar. *Gizli Bakı* romanı daha yayımdayken *Döyüşen Şeher* romanı Azerbaycan Sovyet hâkimiyetinin 15. yıldönümüyle alakalı en iyi edebî eser müsabakasında ödül alır ve *Gizli Bakı'*dan önce yayımlanır. *Döyüşen Şeher* romanı 1938 yılında

[98] Mehmet Sait Ordubadi, **Gizli Bakı**, Bakı, Uşaggenç Neşr, 1961, s.310.

yayımlanır. 12 bin tirajla yayımlanan roman, daha sonra 1960 ve 1969 yıllarında da yayımlanır.[99]

Döyüşen Şeher romanı Bakü'nün en ağır günlerini konu etmektedir. Roman 1918 olaylarından bahseder. Çok kısa, sadece beş altı aylık dönem anlatılsa da Bakü bu dönemde sınıf çatışmalarının, SR, Menşevik, Taşnak üyelerinin savaş alanına çevrilmiştir. İç ve dış güçlere karşı savaşan Bakü, ekonomik açıdan zor zamanlar geçirir.

Yazar, *Döyüşen Şeher* romanında her taraflı savaşı ele alır. Ekonomik, siyasi, kanlı kavgalardan bahsedilir. İnkılabın önemli özelliklerinden olan ekmek kıtlığı, durumu daha da zorlaştırır. Bolşevik siyasi bakış açısıyla olayları değerlendiren yazar, halkı düşünenlerin sadece Bolşevikler olduğunu gösterir. Stepan Şaumyan, Meşhedi Azizbeyov halkı düşünen savaşçılar olarak gösterilir. *Gizli Bakı* romanında olduğu gibi yazar, Hacı Zeynalabidin Tağiyev, Musa Nağıyev, Musavat Partisini eleştirmiştir.

Romanın esas üç kadın kahramanları Leyla, Raya, Ester'dir. Roman üç kızın bazen gizli, bazen açık faaliyetlerinden bahseder. Roman, İran'dan Bakü'ye gelen Leyla'yla Raya'nın tanışma ve aynı zamanda birbirlerini kadınlara tanıtmak için acele eden parti üyelerinin yalakalık sahneleriyle başlar. Leyla Hanım, İngiliz kralının yaveri Hindistan veliahdı Bahadır Han'ın, Raya ise İngiliz Miralay Tig Jonson'un nişanlısıdır. Raya Bolşevik taraftarı, Leyla ise Osmanlı casusu olarak çalışır. Her ikisi de birbirini göz hapsine alır. Raya, Leyla'nın çantasından Şaumya'na hazırlanan suikastı ifşa eden mektubu alır. Leyla, Raya'dan kuşkulanır, onu kaçırıp zengin evlerinin birinde zorla tutar. Ancak Raya evden kaçmayı başarır.

Romanda Taşnak, SR, Menşeviklerin İngilizleri Bakü'ye getirme çabalarından, Bakü sanayisinin millîleştirilmesinden, Bakü Komisarlarının mağlubiyetinden ve on üç gemiyle Bakü'den çıkarılmasından, Türk ordusunun şehri sarmasından bahseder. Bazı olayları dönemin talepleri sebebiyle yazar, üstünkörü geçmiştir. Aynı zamanda emperyalist Rusya'nın Kuzey Kafkas halklarını Ruslaştırma siyaseti de "Leyla'nın

[99] Aydın Halilov, "Mehmet Sait Ordubadi Eserlerinin Neşri Tarihinden" **Kitaplar Aleminde**, No:2, Bakı, 1972, s. 55.

Romanı" faslında ele alınır. Leyla'nın hayat hikâyesi bu bağlamda okurda merak uyandırır. Çarlık Rusyası'nın kurbanı olan iki kardeş, birbirinden ayrı düşer, birisi Şimali Kafkasya'da kalır, diğeri ise Türkiye'ye kaçar. Şimali Kafkasya'da kalan kardeş askeriyede çalışır. Kardeşi ve onun eşini tanımadığı için kendi elleriyle öldürür. Yeğeni Leyla'yı bulduktan sonra kardeş katili olduğunu anlayan Nureddin, pişman olsa da yapmış olduğu eyleme "görev" diyerek meşruiyet kazandırır:

> "—Söyle, çabuk söyle! Babanın adı nedir?
>
> —Babamın adı Eyneddin'dir!
>
> Bu sözden sonra Nureddin iki elini kafasına vurarak:
>
> —Bahtsız kardeşim of, diye ağladı ve Leyla'ya sarıldı.
>
> —Benim kızım, bahtsız Leylam!
>
> O, ağladı, ağladı. Kardeşi ve kardeşinin hanımını kendi elleriyle öldürdüğünü hatırlayarak acı acı, hüngür hüngür ağladı.
>
> Nihayet içinden:
>
> —Ne yapacaksın, vatan görevi! Diyerek başını kaldırır."[100] (s. 355)

Türk ordusunun zabiti Necmeddin Bey ise Leyla'nın kardeşidir. O da tanımadığı amcası Nureddin Bey'i öldürür. Böylece, Çarlık Rusyası'nın kurbanına çevrilen ailelerin acı kaderleri gözler önüne serilir.

Romanda Ermeni-Müslüman çatışmalarından da bahsedilir. Ermeni Araratyan ikiyüzlülüğü ve çıkarları uğruna kızı Ester'i Hamazasb'a, daha sonra Avetisov'a verme niyetine düşer. Kızı Ester ise Bolşeviklere rağbet gösterir ve Bolşevik Vahan'a âşık olur. Ester'in annesi Sofya Hanım da kötü niyetinin kurbanı olur, kızının küçük yaşta kurban edilmesine sessiz kalmaz, intihar eder. Yazar, romanda Çarlık Rusyası'nın iç yüzünü ortaya koymak açısından da önemli sahnelere imza atmıştır.

[100] Mehmet Sait Ordubadi, **Döyüşen Şeher**, 2.bs., Bakı, Uşak ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı, 1960, s. 355.

Nisan ayının 3'ünde burjuvazinin hüküm sürdüğü Bakü'de Bolşevikler verdikleri savaşı kazanır. Nisan olayları birçok olaylara sebep olur. Burjuvaziye karşı açılan savaşa Ermeni-Müslüman Savaşı adı verilmek istenir.

Gizli Bakı'da olduğu gibi *Döyüşen Şeher'de* de tahrifler söz konusudur. Yavuz Ahundlu'ya göre Ordubadi de tarihi tahrif ettiğinin farkındaydı, çünkü o uzak geçmişi değil, yakın geçmişi konu etmişti. Hâkim ideolojinin etkisi ve talebine dayanarak yazar, inkılapla ilgili olaylardan çok sevgi maceralarına yol verdiğini söyler." [101]Buna rağmen eser dönemle ilgili bilgi vermek açısından önemlidir.

3.1.3. Dumanlı Tebriz

Tarihî roman türünün ilk ürünü olarak görülen *Dumanlı Tebriz,* Mehmet Sait Ordubadi'nin üzerinde titizlikle çalışması sonucu ortaya çıkmıştır. *Dumanlı Tebriz* romanı dört ciltten ibarettir. Birinci cilt 1933 yılında, ikinci cilt 1936, üçüncü cildi 1938 yılında, dördüncü cildi ise 1948 yılında basılmıştır. Yazar, *Dumanlı Tebriz* romanı üzerinde uzun yıllar çalışmış, roman on sekiz yıla yakın bir zamanda tamamlanmıştır. Mehmet Sait Ordubadi, Güney Azerbaycan'da baş gösteren olaylara bizzat şahitlik etmiştir. Yazar, *Dumanlı Tebriz* romanını kendi tecrübelerine ve aynı zamanda inkılapla ilgili yazılmış tarihî kaynaklara dayanarak yazmıştır. *Dumanlı Tebriz* romanının konusu 1907-1917 yıllarında İran ve Güney Azerbaycan'da ortaya çıkan inkılabın, sosyal demokratların, Settar Han ve Bağır Han'ın inkılapla ilgili faaliyetlerinden, feodal rejimin halka zulmünün tasvirinden ibarettir. Roman XX. yüzyıl Güney Azerbaycan'ı hakkında dolgun bilgiler verir.

Romanın yazılma tarihiyle ilgili farklı görüşler vardır. Edebiyatçı M.Cafer'e göre Mehmet Sait Ordubadi, *Dumanlı Tebriz* romanını 1918 yılında Tsaritsın'da

[101] Ahundlu, **a.g.e**., s. 314.

yazmıştır.[102] Edebiyat eleştirmeni Hidayet Efendiyev ise eserin 1930 yılında, Mesut Eloğlu ise 1933 yılından itibaren yazılmaya başladığını söylemişler. [103]

Yazar, İran'daki olaylarda bizzat kendisi de iştirak etmiştir. İran'da köylü isyanları, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına kadar Bakü'den ve Kafkasya'dan gelen işçilerin desteğiyle de artmaya başlar.

> "1905 yılında Tebriz'de ve Tahran'da grevler başlar. 1905 yılının Ocak ayında Müzeffereddin Şah meşrutiyet yaratacağına söz verse de yerine getiremez. 1906 yılının Haziran-Temmuz aylarında yeniden yürüyüşler başlar. Başbakan Eyneddövle istifa verir, Ağustos ayının 5'de ise Müzeffereddin Şah Anayasa yaradılmasına izin verdi. Eylül ayının 9'da ise Milletler Meclisi yaradılmasına izin verdi. Ekim ayının 7'de birinci İran Meclisinin açılışı oldu. Müzefereddin Şah'ın ölümünden sonra oğlu Muhammetali Şah Anayasa'nın kabulünü geciktirdi. 1906 yılında Tebriz'de ilk defa Encümen yaratıldı. Settar Han ve Bağır Han önderliği ile yaranan Tebriz encümeni, şah hâkimiyetine karşı çıkıyordu. Nihayet 1907 yılının Eylül ayının 7'de Muhammetali Şah, Anayasa'nın kabulü için ferman verdi. 1908 yılının Haziran ayında ise Meclisi topa tuttu. Böylece inkılap büyüdü, Şah devrildi, Meşrute yaratıldı." [104]

Roman günlük şeklinde yazılmış, bu sebepten de anlatıcı gerekli gereksiz yerlerde iştirak etmek zorunda kalmıştır. Bu da eleştirilere sebep olmuştur. Romanda ana karakterlerin yanı sıra yan karakterler de oldukça çoktur. Eser, Ebülhasan Bey, Nina, Settar Han, Bağır Han ve inkılapçı arkadaşları gibi müspet karakterle beraber din adamları, küçük tüccarlar, konsolosluk işçileri, yabancı ülke casusları gibi menfi karakterler açısından da zengindir.

Romanda adı geçen karakterlerin çoğu gerçek hayattan alınmış, yazarın şahsen görüşüp tanıştığı kişilerdir. Olaylar, romanın ana karakteri, Bakü'den inkılapta iştirak etmek için İran'a giden Ebülhasan Bey'in etrafında döner. Ebülhasan Bey; kültürlü, kibar, yakışıklı ve zeki birisidir. İran'daki olaylara kayıtsız kalamaz, inkılapta aktif rol oynar, Çar Rusyası'nın planlarından haberdar olur, halkı bilinçlendirir, broşür ve gazetelerin dağıtılması bakımından büyük emek sarf eder.

---

[102] **A.e.**, s. 202.
[103] Ramin Sadıkov, "M.S. Ordubadi'nin Azerbaycan Milli Kültür ve Sosyal Hayatındaki Yeri", İstanbul 2009, s. 149.
[104] Ahundlu, **a.g.e.**, s. 205-206

Romanın ilk sayfaları Ebülhasan Bey'le Tebriz'e gitmek için Culfa-Tebriz yolunda umutsuz şekilde araba bekleyen, Rusça konuşan kızların tanışma sahnesinden ibarettir. İki kardeşin Doğu'yla ilgili konuşmaları dikkatini çeker. Kız kardeşlerin kendisine yöneltilen sorularından casus oldukları sonucunu çıkarsa da daha sonra küçük kızla arasında duygusal bağ oluşur. Her ikisini de birbirine bağlayan ortak nokta ise kızın babasının da inkılapçı olmasıdır. Ebülhasan Bey aklı, zekâsı sayesinde, aynı zamanda tanıştığı ve kendine âşık ettiği kızların yardımıyla Rusya, Alman, Amerikan sefaretlerine gider, inkılap ve İran karşıtı olaylardan önceden haberdar olur, onların planlarını bozar. İlk gün casus sandığı Letonyalı Nina'ya âşık olur, ancak vatana olan aşkı ağır basar. Umut vermekten korkar. Nina'yla gurur duyar, samimiyetine inanır. Ebülhasan Bey inkılap liderleri ile de sık sık görüşür. Onların tavırlarını dikkatlice izler. Bazen onlara tavsiyelerde bulunur. Eserin sonundan da anlaşıldığı üzere 1921 yılında Tebriz'deki Şeyh Muhammet Hiyabani'nin önderliği ile başlanan harekatta iştiraki sebebiyle idam edilir.

Çoğu zaman Ebülhasan Bey'in Mehmet Sait Ordubadi'nin kendisi olduğu düşünülür. Lakin yazar okuru tarafında ona yönlendirilen mektuba cevap yazarak Ebülhasan Bey'in kendisi olmadığını beyan eder. Ona gönderilen mektuba ise "Senin samimi mektubunu aldım. Sevgiyle sorularını cevaplıyorum. *Dumanlı Tebriz* romanının kahramanı ben değilim. Onun kim olduğunu dördüncü bölümde okuyacaksınız. …" cevabını verir.[105]

Edebiyatçı Yavuz Ahundlu, yazarın karakterlerin iç dünyasını, psikolojilerini açmadığını belirtir. Ebülhasan Bey'in on yıllık inkılaptaki faaliyetinden bahseden yazar, bir kere de olsun ailesini, arkadaşlarını hatırlamamasını, ıstıraplarının yanı sıra gelecekle ilgili düşüncelerinin okurlar için karanlık bırakılmasını eleştirir. [106]

Romanın ikinci önemli kahramanlarından biri de Nina'dır. Nina akıllı, güzel, iyi kalpli, sarışın bir kızdır. Ebülhasan Bey'e âşıktır. Babası da inkılapçı olduğu için Ebülhasan Bey'e güvenir, çok önemli yardımlarda bulunur. Rus sefaretinden elde ettiği bilgiler doğrultusunda inkılapçılara büyük yardımlarda bulunur. Nina aynı

[105] Naile Samedova, **Mehmet Sait Ordubadi Arşivindeki Mektuplar**, Bakı, Nurlan Yayınları, s. 13.
[106] Ahundlu, **A.g.e.,** s.247.

zamanda din, dil fark etmeksizin İran'da herkese kendisini sevdirir, Doğuyla ilgili fikirleri değişir. Küçümsediği şehrin güzelliklerine tanıklık eder. İnsanlara kendi ailesi gibi davranır. İnkılapta ölen ailenin çocuğu olan Mecit'e annelik yapar. Nina, Ebülhasan Bey öldükten sonra yetimhanede çalışır.

Romandaki önemli karakterlerden biri de Settar Han'dır. Mirze İbrahimov'un kahraman tanımı Settar Han'ı bir kez daha akıllara getirir. Her bir eserin kahramanı o zaman büyük ve muhteşem dağ gibi yükselir ki, kafası derin düşüncelerle dolu olsun. Yolunda savaştığı ideolojiler küçük olmasın, ihtirasları bizim de kalbimizi heyecana boğsun, kanımızı coştursun.[107] Tebriz inkılabındaki hizmetlerine göre de "Serdar-ı Millî" (Millî Lider) lakabını almıştır. Mehmet Sait Ordubadi Settar Han'ı yakından tanır. Yazarın "Settar Han" adlı makalesi Serdar-ı Millî'yi yakından tanımamız bakımından önemlidir. Ebülhasan Bey ve Nina'nın da tanışmak istediği kişilerden olan Settar Han, kararlı, cesur ve korkusuz biri olarak canlandırılır. Herkese yardım elini uzatan Settar Han, çok fazla olumsuzluklarla da karşılaşır.

> "Settar Han'ın Tebriz gösterilerine katılması haberi Azerbaycan köylülerine, özellikle Karadağ mahalına yayıldığı zaman, köylüler her taraftan Settar Han'ın ordusuna katıldı. Settar Han kendi teşkilatını ve karargâhını Amrahiz mahallesine taşıdı. En çok üzüldüğü nokta ise yardım ettikleri kişiler taraftan kandırılması olur."[108]

Yazar romanda Settar Han'ın kadınlarını da tasvir eder. Dış görünüşleri, giyim kuşamları farklı olan iki kadının da huzur içinde yaşadıklarının mesajını verir. Settar Han herkesin tavsiyelerini dinleyen, mütevazı biri olduğu için halk arasında büyük nüfuz kazanmış ve sevilmiştir.

Halkın geleceği Settar Han'ı oldukça rahatsız eder. Settar Han, Azerbaycan dilinin önemine dikkat çeker; Azerbaycan dilinde okullar açılmasını ve matbaanın yaratılmasını arzular. O, *Molla Nasrettin* dergisi mesleğinde ve Azerbaycan dilinde çıkan *Azerbaycan* dergisinin birinci sayısını eline aldığı zaman "Bugün Azerbaycan

[107] Mirze İbrahimov, **Helgilik, ve Realizm Cephesinden**, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1961, s.10.
[108] Mehmet Sait Ordubadi, "Settarhan", **Vatan Uğrunda** Dergisi, No:2, 1942, s. 39.

halkının milli bayramıdır." deyip, sevincinden mendilini çıkarıp gözyaşlarını silmiştir.[109]

Romanda esas kahramanlardan biri de (Salar-ı Millî) Millî Komutan adıyla tanınan Bağır Han'dır. Bağır Han da cesareti ile seçilir. Fakat Settar Han'dan farklı olarak tavsiye almayı sevmeyen tarafı da vardır, lakin zor durumlarda Settar Han'dan yardım alır. Bağır Han'la ilgili çok fazla bilgi verilmemiştir.

Romanda adı geçen menfi kadın karakterlerden biri Nina'nın ablası İraida'dır. O daha çok kendi çıkarları için çabalar, kardeşinin de zengin biriyle evlenmesini ister. Kardeş olmalarına rağmen Nina, ablasının tavırlarını göz ardı edemez ve inkılapçılara zarar gelmeden ablasının kaçırılmasına izin verir. İraida daha sonra yanlışının farkına varır.

Romanın diğer kadın karakterlerinden biri de Miss Hanna'dır. Miss Hanna güzel bir kızdır. Miss Hanna Culfa'da tecavüze uğramak üzereyken Ebülhasan Bey tarafından kurtarılır. Miss Hanna Alman istihbaratında çalışır. Tutuklanma tehlikesi yaşarken yardımına Ebülhasan Bey koşar ve onu Tebriz'den çıkarır. Ebülhasan Bey'le aşk, gençlik, namus üzerine konuşmalar yapar. Ebülhasan Bey ona dikkatli olması gerektiğini ve tehlikede olduğunun, güzelliğinin kurbanı olacağının sinyallerini verir. Ebülhasan Bey'i kendisine âşık etmek için elinden geleni yapar. Sevgisine karşılık alamayınca intihara kalkışır. Elçilikte çalışan erkeklerin gözleri hep üzerindedir. Hepsi Miss Hanna'ya âşıktır. Miss Hanna kadınların tuzağına düşer, yine de Ebülhasan Bey tarafından kurtarılır ve Amerika'ya dönmesi sağlanır.

Romanda Samet Han ve Serdar Reşit menfi karakter olarak karşımıza çıkar:

Aynı zamanda her ikisi de tarihî şahsiyettir, yazar onları real ve gerçekçi tasvir etmiştir. [110]

Okurda nefret uyandıran karakterin kimliği merak uyandırır, araştırma gereği duyulur. Yazara gelen mektupta okur, Serdar Reşit'i şahsen 1911-1914 yıllarından tanıdığını, zalimliğine şahitlik ettiğini bildirir.[111]

[109] **A.e.,** s. 41.
[110] Ahundlu, **a.g.e**.,s.256.

Yazar sadece dış güçlerle değil, dâhili düşmanlarla savaşan İran'ın cahil, vatan sevgisi yoksunu insanlarla mücadelesinin daha da zor olduğunu gözler önüne serer. Serdar Reşit Rusya, Almanya, İngiltere ve Türkiye casusluğunu yapar ve hepsine de ihanet eder. İran halkına kötülükler yapar. Yalakalık ve sadece şahsi çıkarları uğruna üvey kız kardeşini Rus Smirnov'a verir. Kendisi de Rusların varlığını yüce tuttuğunu beyan eder, kendi geleceklerinin anahtarının Rusya elinde olduğu düşüncesindedir. İraida ile olan evliliği de bu amaca hizmet etmektedir.

Romanda gerçek mücahitlerin, Hasan Ağa ve Tütünçüoğulları'nın adı da geçer. İnkılabı destekleyen gençler işlerinden atılır, zor durumda olan aileleri daha da zor duruma düşer. Ancak yine de tuttukları yoldan vazgeçmezler, tam aksine inkılapçılar sırasına katılırlar.

Romanda yazar; Zeynep, Tehmine, Mahru Hanım karakterleriyle Doğu kadınlarının sevecen olduğunu, namus ve insanlık adına ellerinden geleni yaptıklarını gözler önüne sermiştir. Roman inkılabın zaferiyle sonlanır. *Dumanlı Tebriz* yayımlandıktan sonra edebiyatçıların da dikkatini çekmiş ve eserle ilgili düşünceler dile getirilmiştir.

Daha 1933 yılında yayımlanan "*Dumanlı Tebriz*'in birinci cildine yazılan mukaddimede eleştirmen yazar H. Mehti, Ordubadi'nin 30 yıllık edebî tecrübesini sonlandırdığını göstermişse de 1957 yılında yayımlanan "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi" (Sovyet Devri) kitabında Prof. Ali Sultanlı büyük yazarı, Azerbaycan tarihî roman janrının kurucusu olarak nitelendirir.[112]

E.Ağayev, tarihî romanlarda macera ve serüvenlere fazla yer verilmesini eleştirmiş, bunun tarihî romana zarar vereceği kanaatine varmıştır.[113] H.Mehdi ise Ordubadi'nin yanlışını kahramanının kendi işine, inkılaba odaklanmasından çok Nina ve aşkına daha fazla zaman ayırmasında görür. Tasvir ettiği tarihî devrin başlıca

---

[111] Ramin Sadıkov, "Mehmet Sait Ordubadi'nin (1872-1950) Azerbaycan Milli Kültür ve Sosyal Siyasi Hayatındaki Yeri", doktora tezi, İstanbul 2009, s.154.

[112] Nuride Bağırova, **Mehmet Sait Ordubadi ve Tarihi Roman Janrı (Dumanlı Tebriz)**, Bakı, 1988, s.15.

[113] E.Ağayev, "Tarihi Romanlar Müellifi", **Edebiyat ve İncesenet** Gazetesi, 14 Mayıs 1955, s.2

karakteristik hususiyetlerini göstermesi açısından da eseri, önemli bir tarihî roman olarak nitelendirmiştir. [114] *Dumanlı Tebriz'i* M.S. Ordubadi'nin inkılaptan sonraki 10-12 yıllık edebî faaliyetinin en önemli ürünü olarak gören M.Celal, Sait'i pasif realist değil, realist inkılapçı gibi görür. Eserde verilen mübareze sahnelerinin gerçekliği, olayların bütünlüğü, karakterlerin romanın konusunu tamamlar şekilde verilmesi Sait'in inkılap mübarezesini derinden öğrendiğini gösterir şeklinde yorumlanır.[115]

Eleştirilere rağmen *Dumanlı Tebriz* romanı İran hayatıyla ilgili dolgun bilgiler verir, günümüzde de severek okunur.

3.1.4. Kılıç ve Kalem

Ordubadi, tarihî roman olan *Kılıç ve Kalem*'i 1939 yılından itibaren yazmaya başlamış, lakin eser İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra 1946 ve 1948 yılında yayımlanmıştır. Yazar, Azerbaycan'ın büyük şairi Nizami'nin hayatı, devri, yaşamı ve çağdaşları hakkında bilgi verir. Diğer romanların yanı sıra *Kılıç ve Kalem* romanı daha çok hayal ürünüdür. Çünkü yazarın diğer romanları yakın geçmişten bahseder. Yazar, Nizami Gencevi ve o devirle ilgili bilgiler toplar. Yetersiz kaldığı durumlarda yazarın hayal gücü devreye girer. Roman, tarihîlikle yazarın hayal gücünün birliğinden doğmuştur. Yazar, Yakın Doğu hakkında okuruna dolgun bilgiler verir. Romanda, Azerbaycan, Hemedan, Bağdat sarayları hakkında bilgi verilir ve okurda uzak geçmişle ilgili fikir uyandırılır. M.Refili'nin *Nizami Gencevi'nin Hayat ve Yaradıcılığı* eserinde şairin Gence'de doğup Gence'de ölmesiyle ilgili bilgi verilir.[116]

Romanın ilk sayfalarında Gence şairi ve müzik öğretmeni Mehseti'nin şarkı söyleme sahnesine rastlanır. Bu güzel ses, halkın, aynı zamanda Gence hâkiminin dikkatini çeker. Ancak kadının müzikle uğraşı ve aynı zamanda yönetime karşı söylenen şiiri, Emir'in gazabına sebep olur. Mehseti Hanım'ın evini dağıtmak emri verilse de halk Emir'in ordusuna karşı gelir ve Mehseti Hanım'ı korur. Mehseti

[114] H.Mehdi, "Azerbaycan Şura Nesrinin Vazifeleri", **İnkılap ve Medeniyet**, 1934, s.29
[115] M.Celal, "Kurtarıcı Kahraman Ardınca", **İnkılap ve Medeniyet**, No:2, 1935, s.28
[116] M.Refili, **Nizami, Hayat ve Yaradıcılığı**, Azerbaycan Sovyet Yazıçıları İttifagı Neşriyyatı, Bakı, 1939, s. 22.

Hanım halkı, halkın özgürlüğü ve medeniyeti yolunda saçlarını beyazlatmıştır. Emir İnanç, Mehseti Hanım'ı sürgüne yollar. Bu durum Mehseti Hanım'ı korkutmaz. Onun tek korkusu vatanından uzakta ölmektir. Ancak öğrencisi Nizami ve halkının yardımı ile vatanına geri döner ve vatanında ebediyete uğurlanır.

Romanın ana kahramanı Azerbaycan'ın Gence şehrinde yaşayan Nizami'dir. Romanın ilk sayfalarında iki arkadaşın, Gence sokaklarında baş veren olayları değerlendirdikleri görülür. Azerbaycan hâkimi Şemseddin İldeniz'in ölümünden sonra tahta çıkan Cihan Pehlevanı Atabey Muhammed, Marağa ve Tebriz'i de alır. Savaştan çıkan halk mutsuzdur. Halkı sokaklara çıkarıp Atabey'e övgüler yağdırmaya zorlarlar.

İki arkadaş, İlyas ve Fahrettin'in halkın hayatındaki rolü çok büyüktür. Nizami, romanda sadece şair, medeniyet aşığı değil, aynı zamanda Kızıl Arslan'ı, Atabey Muhammed'i, Tuğrul'u, Ebubekir'i etkileyen ve onlara nasihatler veren siyasi kimlik olarak görülür. Diline, edebiyatına, özgürlüğüne düşkün olan ve saray hayatı vaat edilmesine rağmen halkın içerisinden ayrılmayan şair, kılıçla kazanılacak zaferleri kalemiyle kazanır. Kahramanlığıyla ün kazanan Fahrettin'le olan arkadaşlığı, kılıçla kalemin ortak hareketi, romanın da adına da yansıyan kılıç ve kalemin zaferini de beraberinde getirir.

Nizami aynı zamanda hümanist birisidir. Gence hâkiminin evine girildiği zaman, karısı ve küçük kızını kurtarır, onlara sahip çıkar. Şair köylü kızı Râna'ya aşıktır, onunla evlenir ve Muhammet adında oğlu olur.

Romanın kadın kahramanlarından biri ise Gence hâkiminin kızı Getibe'dir. Getibe çok güzel ve akıllıdır. Romandaki olaylar Getibe ile Nizami'nin karşılaşması ve Getibe'nin ona âşık olmasıyla tamamen değişir. Şaire olan sevgisine karşılık alamayan Getibe, babasının ısrarıyla Atabey Muhammed'le evlenir. Ancak Nizami ve Fahrettin'e karşı intikam duygusu besler. Atabey Muhammed'le evlilikleri karşılığında şartlar sunar, Atabey Muhammed söz verse de vaatlerini yerine getirmez. Romanın sonuna kadar bu hırs ve intikam duygusu, onu rahat bırakmaz, mutsuzluğuna sebep olur. Sadece kendi hayatını değil, ona âşık, babasının

kahramanlarından Hüsamettin'in de aklını çeler ve onun da hayatını zehirler. Hüsammettin'i kötü amellerine alet eder, Atabey Muhammed'i zehirler. Kızıl Arslan da Getibe'nin hırsının kurbanı olur.

Fahrettin romanda savaşlar kazanan kahramandır ve Azerbaycan halkının sevimlisidir. Kahramanlığının yanı sıra aceleci davranışlar sergiler ve zaman zaman hatalar yapar. Arkadaşı Nizami ise hatalarını düzeltmesinde yardımcı olur, ona tavsiyelerde bulunur. Fahrettin gözünü kırpmadan halkı, özgürlüğü, maneviyatı için canını verenlerdendir. Aynı zamanda Atabey Muhammed'in karısı Güzel'in dayısıdır.

Atabey Muhammed romanda savaşlar kazanan, güçlü bir hükümdar olarak verilir. Hayatı Gence Emiri'nin kızı Getibey'le evlendikten sonra değişir. Getibe'nin güzelliği gözlerini kör eder, ona sunulan şartları yerine getireceğine söz verse de Azerbaycan halkına ve Nizami'ye olan sevgisi ağır basar. Getibe'nin oğlu Kutluğ İnanç'ın veliaht olmasına rağmen Kızıl Arslan'a olan saygısı ve fikirlerine verdiği önem buna engel olur. Bu da karısı tarafından zehirlenip ölmesine sebep olur.

Atabey Muhammed'in yanı sıra Kızıl Arslan daha hümanist, her zaman şair Nizami'yle mektuplaşan, halkın millî duygularına saygı duyan hükümdar olarak verilir. Kızıl Arslan kardeşinin Güzel'den doğan oğlu Ebubekir'i veliaht tayin eder. Halkı vergilerden kurtarır, din, mezhep ve tarikatlara karşı mücadeleler verir. Halkı ileriye götürmek için reformlar yapar. Irkçılığa karşı gelir. Şiire ve edebiyata sevgisi büyüktür. Ancak Atabey Muhammed öldükten sonra Getibe'yi dış güçlerden korumak için yanına alır. Bu da halkın fikrini değiştirir, etrafındakileri kaybetmesine sebep olur. O da Getibe'nin kılıcından kurtulamaz. Bir gece vakti Hüsamettin'i başı üzerinde görür. Başka çaresi olmadığını anlar ve ölümüne razı olur.

Kılıç ve Kalem romanı yerli hâkimlerin halka olan zulmünden, saraylar ve saray içerisindeki entrikalar, çekişmeler, aynı zamanda iç ve dış düşmanlara karşı savaşlardan bahseder. Yazar, Seba Hanım'ı kendi çıkarları uğruna her kötülüye başvuran birisi olarak tasvir eder. Seba Hanım çok akıllı bir kadındır. Hanımı Getibe'yi, aynı zamanda Hüsamettin ve Atabey Muhammed'i de kendi çıkarları

doğrultusunda yönetir, olayları değiştirmek açısından etkilidir. Tüm kötü amaçlarını başarıyla yerine getirir. Fahrettin'e âşıktır, ancak Fahrettin onun iç yüzünü tanır. Onu iyi tanımasına rağmen bazen tuzaklarına da düşer. Seba Hanım'ın esas amacı paradır.

Roman döneminde ilgiyle karşılanır, günümüzde de ilgiyle okunmaktadır. Ancak romanla ilgili eleştiriler de vardı. H. Mehdi, "Kılıç ve Kalem Hakkında Geydler" makalesinde tarihi şahsiyet Nizami karakterini modernize etmesini eleştirir, kendi görüşlerinin tercümanına çevirmesini ise tarihî roman için zararlı hesap eder. Aynı zamanda şair Nizami'nin konuşmalarını Azerbaycan dilinin bugünkü inkişaf aşamasına uydurmasını eleştirir.[117] Aynı zamanda H. Mehdi, tüm kusurlara rağmen *Kılıç ve Kalem* romanının Ordubadi yaradıcılığında önem kazanacağına, okurlarda Nizami ve dönemiyle ilgili merak uyandıracağına da inanır. [118]

Yavuz Ahundlu sosyalist ideolojisinin hüküm sürdüğü zamanlar Kızıl Arslan gibi halkı seven hükümdarı yaratmasını cesaretli adım olarak değerlendirir.[119]

3.2. Aile Sorunları

3.2.1. Sevgi ile Kurulan Aileler

Her dönemde ve her toplumda aileye, sevgiye olan münasebet farklıydı. Toplumun temelini teşkil eden aileler farkı yollarla kurulmuştur. Her dönemde yakın veya farklı kültüre sahip toplumlarda yeni kurulan aileye ve ailenin oluşmasındaki etkenlere münasebet aynı değildir. Kimisi severek evlenmeyi kimisi de görücü usulü evliliği tercih emiştir. Romanlarda da sevgi, severek evlenme rastladığımız en yaygın konulardandır. Mehmet Sait Ordubadi *Dumanlı Tebriz* romanında severek evlenme konusuna değinmiştir. Nina, İraida ve Mahru Hanım karakterleriyle sevginin insan hayatındaki iyi ve kötü taraflarını göstermiş, güzel duygularla başlayan ilişkilerin her zaman iyi sonuçlar vermediği mesajını vermiştir:

---

[117] Mehdi Hüseyin, "Kılıç ve Kalem Hakkında Bazı Geydler", **İnkılap ve Medeniyet,** Bakı, Azerbaycan Sovyet Edebiyatı Neşriyyatı, s.155-156.
[118] Mehdi Hüseyin, **Edebiyat ve Sanat Meseleleri**, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1958, s.210.
[119] Ahundlu**, a.g.e.**, s. 325-326.

"—Genç kızların sevgileri başlarına bela. Şimdi ne yapabiliriz? Sevdi, vardı. Öyle bir adama vardı ki, zavallı kız, hayatı anlatılırken utancından terlemeye başladı. Hiçbir şeyi yokmuş. Ailesi de kibar değilmiş.

Miller başını oynatıp kadınını dinliyordu. Sigarasını yakıp söze karıştı:

—Almanlarda güzel bir mesel vardır: kadınlar aklından, erkekler de gözünden tuzağa düşer. Akılsız kız güzel genci görünce seviyor, ailesini ve hayatını üzerinde gördüğü şık kıyafetlerle ölçüyor. Sevişiyor ve evleniyor. Sonuçta da bizim Nina'nın düştüğü duruma düşüyor." (D.T.,s.62)

Aşk ve sevda, erkeklere nazaran daha fazla kadınların üzerinde hâkimiyet kurar. Daha çok kadınları yaralar. Kadınların ince ruhlarını sarıp sarmalar ve etkisi altına alır. Kadınlar güçlü olmak isteseler de çoğu zaman aşka yenik düşerler. Çalışma hayatında, aile içerisinde, komşuluk ilişkilerinde ve akrabalar arasında kararlı olanlar, aşkta aynı gayreti göstermeyebilirler. Nina'nın, Ebülhasan Bey'e söylediği bazen açık bazen de söylemeye utandığı kapalı cümlelerinden bu sonuca varılır:

"-Kadın kim olursa olsun sevgi onun düşüncelerine hâkimdir. Daha şimdiye kadar bu hâkimiyeti bozacak bir kadının varlığına inanmıyorum. Ben bu hâkimiyeti birinci günden bozmaya çalıştım. Mümkün olmadı. Sen kendi inkılapçı ruhunla beni kendine bağladın. Lakin sen..." (D.T., s.120)

Aile kutsal müessesedir. Bu müesseseyi oluşturan bireylerin birbirilerini iyi tanımaları gerekir. Aslında sevginin dini, dili ve ırkı olmaz, doğru zaman ve doğru kişilerce yakalanırsa sağlam ve mutlu yuvanın temel atılır. Batılı kadınların evlilik konusunda daha şanslı oldukları aşikârdır. Daha akıllı, özgür karar verme imkânına sahip Nina Doğulu kadınlardan bu açıdan seçilir. Yazar, *Dumanlı Tebriz'de* üç kadın-Nina, İraida, Mahru Hanım-karakterlerin aşka bakışlarını inceler:

"(...) Karşımda iki Batılı ve bir de Doğulu kız oturmuştu. Bunların birincisi Nina'dır. Onu çok iyi bilirim. Onu olduğu gibi tanırım. Nina burada oturan kızların en genci, güzellikte de birincisidir. O, huyca daha güzeldir. O, sağlam

> düşünceye ve doğru muhakeme yeteneğine sahiptir. Onun sevgisi oldukça medeni ve samimidir. O, oldukça inatçı bir kızdır, onun iradesini ne âdet ne kanun ne de gelenek bozar. Nina bazı kızların aksine hayatı anlama, sevgisini yavaş yavaş yaratma ve seveceği adamı soruşturma özelliğine sahiptir." (D.T., s.333)

Bazı kadınlar için evlilik, gerçekten âşık olduğu için değil, içine düştüğü durumdan kurtulmak için çare olabilir. Mahru da üvey abisi tarafından taciz edilen, çaresiz bir kadındır. Onun için evlilik maruz kaldığı rezil durumdan kurtulmak için ilk adım sayılır. Kendisini bu durumdan kurtaracak birine âşık olur. Ama onun aşkı birisine yaslanmak ihtiyacının yanı sıra ihtirastan doğan aşk olarak da tanımlanabilir. Mahru, kendisinden kaçarken çareyi önüne çıkan ilk erkekte bulan, söz hakkı olmayan kadınları temsil eder. Yazar, bu tür ilişkileri kadınların toplum içinde özgür yaşayamamasına, erkeklerle iletişim kuramamasına, evleneceği erkeği gerçek sevgi sonucu değil, anlık ihtiras veya tesadüf sonucu bulmalarına bağlar. Bu da Doğulu kadınların kaderi olarak görülür.

> "Üçüncü kadın Mahru Hanım'dı. O, Şarklıydı. Bunun sevgisi tamamen başka bir sevgiydi. İhtiyaç, zorunluluk, kişiyi öğrenmek sonucunda doğan sevgi değildi. Bu sevgi bilinçsiz sevgi, geçici ve sonucu olmayan sevgidir, daha da açık söylersek ihtirastan doğan sevgidir. Kapalı kızlarda, toplumda yaşamayan kızlarda öyle anlar olur ki, kız herhangi bir erkeğe rastlarsa ona sevgi duymaya, yaklaşmaya çalışır. Bu tarz bilinçsiz sevgiler, özellikle Doğu'nun tamamen kapalı gezdiyi ülkelerde daha fazla gözükür." (D.T.,s.334)

Yazar, kendi mizaç ve felsefesine uygun eş seçme şansına sahip olmayan kadınların, tesadüf sonucu ortaya çıkan, sevgi zannettikleri geçici duygularının uzun sürmediğini, ancak Doğulu kadınları erkeklere mecbur bırakan dinî izdivaç kuralları gereğince ise uzun süren evliliklere mahkûm edildiğini dile getirir. Duygular bitse de bu tür evlilikler ölene kadar sürer.

Yazar, aşkla kurulan ilişkilerin her zaman iyi sonuçlar vermediğini, tarafların sevdikleri uğruna kendilerini bile unuttuklarını, kendisini tanıyamadan karşısındaki kişiyi öğrenme çabalarının doğru sonuçlar vermeyeceğinin de mesajını verir. Bu tür ilişkilerde aşk ve heyecan kısa sürer, hatalara yol verilir. Yazar, dış güzelliğe aldanılmaması gerçeğini savunur. Taraflar, sevginin gözleri kör etmesine engel

olmalı, bilinçli ve doğru kararlar alınmasına çalışmalılar. Bu durum ise ne istediğini bilen bireyin partnerini doğru değerlendirdiği durumlarda gerçekleşebilir: Bu da sağlam ailenin temellerinin doğru atılmasındaki önemli etkenlerden sayılabilir.

> "Öğrenin! Lakin insan tek bir maksat için kendi kendini öğrenmeli. Bu yolda ise insan, her şeyden önce hayat yolunda dikenler eken yanlışlar bırakılmamasına çalışmalı, mutluluğunu düzgün belirlemeli. Birçok tesadüflerle oluşan sevgi insanın gözünde ve bilincinde körlük ve denge sorunu yaratır. Özellikle, dış güzellik öyle bir şey ki, insanı öğrenmek işine engel oluyor. İnsan kendini tanıdığı zaman bu hususlara da dikkat yetirmeli. Sevgi öyle bir şey ki, istikbal sevmez. O, bir saat bundan sonrayı düşünmez. Sevgi birilerinin tarihi şerefini bir anda mahvedebilir. O, her şeyi becerir, cellat gibi insanı başkasının eliyle değil, kendi eliyle de öldürebilir. Bu sebeptendir ki güzel kız kendini tanıdığı zaman her şeyden önce sevgisinden emin olmalı. Benim güzel arkadaşım, burada bir yanlış yapmışsa onu bir kez daha yapmasın. Konuşmalarınızdan yirmi iki yaşınız olduğunu anladım. Hâlâ geç değil." (D.T.,s.322)

Yazar, aynı zamanda sevginin karşılıklı olması taraftarıdır. Karşılıksız sevgiler için üzülmeye değmez. Aşkla başlayıp hüsranla biten ilişkilerde en çok seven taraf yara alır. Aslında birçok ilişkide sevgililerin üzülme sebepleri sevdiklerini kaybetmeleri değil, aşağılandıklarını düşünmeleridir. Uzun süren ilişkilerde ayrılıklar daha ağır yaralar açar. Sonu hüsranla biten ilişkilerde, ihanet söz konusu olduğu zamanlarda ayrılıklar zor da olsa gerçekten seven ve ihanete uğrayan tarafın hayrına sonuçlanır:

> "(…) Aziz dostum, eğer sevdiğiniz zat sizi atıp başkasıyla yaşıyorsa, o zaman ağlamanız tamamen yersizdir, çünkü gerçek sevgili o kişidir ki kendisini seven kızı sevsin. Eğer sizi sevmemişse onun için ağlamaya değmez. Eğer siz onunla boşa geçen günlere yanıyorsanız kısmen haklısınız, çünkü bu bir kayıp değil, aşağılandığınız içindir." (D.T., s.323)

Yazar, aile gibi ciddi müessesenin önemini her zaman dile getirmiş, daha çok kadınların yaralandıkları aile içi ilişkilerde onlara temkinli olmayı önermiştir. Yazar aileyi ayakta tutan tarafın kadın olduğu fikrini savunmuş, yeri geldiğinde ise aile içi sorunlarında hemcinslerini eleştirmekten de çekinmemiştir.

3.2.2. Çıkar Evliliği

Aile gibi kutsal bir müessesenin oluşmasındaki önemli etkenler iki gencin birbirini anlaması, sevmesi ve aynı çatı altında yaşamını sürdürmesidir. Her zaman aynı olanaklar da olmayabilir. Ordubadi'nin romanlarında, çıkarları için düştükleri zor durumdan kurtulmanın yollarını kızlarının evliliklerinde arayan babalara da rastlarız. Bu da aile ilişkilerindeki kopukluğu, baba kız arasındaki bağların zayıflığını, mevki hırsının her şeyin üstünde olduğunu gösterir. Aşağıdaki cümlelerden bu sonuca varabiliriz:

> "—Ben sana defalarca söyledim! Yine de söylüyorum. Evlat hayatın güzel mahsulüdür. Babalar kendi mahsullerinin güzel olmasını önemser. Lakin sen bunu düşünmüyor, beni üzüyor, başımın ve nüfuzumun yükselmesini istemiyorsun." (D.Ş., 88-89)

Kadın sorunu, baba kız ilişkilerindeki kopukluk her zaman karşımıza çıkan sorunlardandır. Bazı anne ve babalar evlatları üzerinde söz sahibi kişilerin sadece kendileri olduğu kanaatindeler. Buna karşı gelindiğinde ise savunma mekanizmleri hep aynıdır, "Kızı kendi başına bırakırsan ya davulcuya varır ya da zurnacıya. Bu sebepten de kızın kendi fikri olamaz, anne babası onun vekilidir."[120]

Düştüğü her durumdan kurtulmak için kızını çözüm olarak gören babaya, kendi kızı karşı gelir. Avetisov ve Hamazasb'dan sonra İngiliz Miralayı Geyvort'la evlendirilmeye çalışılsa da Ermeni kızının Bolşevik Vahan'a olan aşkı ağır basar. Babasının düşmanı sayılan, işçi sınıfından olan Vahan'a yazdığı mektupta İngilizlerin iç yüzü ortaya konur:

> "(…) Ben İngiliz zabitlerinin yalan sözlerine, boş ve şerefsiz adlarına aldanıp, onlarla tanışmak için değerli eşyalarını satıp para harcayan kızlardan değilim. Çünkü İngilizler, İngiliz olmayan halklara tepeden bakıyorlar ve İngiliz olmayanları insan yerine koymuyorlar." (D.Ş., s.267)

[120] M.S.Ordubadi, **Döyüşen Şeher**, Bakı, Azerbaycan Uşag ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı, s.89.

Evlilik gibi kutsal olayın çıkar ve şahsi beklentilerinin karşılanması adına kullanılması *Dumanlı Tebriz* romanında çokça değinilen konulardandır. *Dumanlı Tebriz* romanında makam sevgisi, intikam, nefret gibi duyguları barındıran menfi karakterlerden biri de Serdar Reşit'tir. Evlilik meselesini kişisel beklentileri için kullanan Serdar Reşit, Rusları kendi milletinden üstün tutar, bu da onun vatan, millet sevgisinden yoksun biri olduğunu açıkça ortaya koyar. Aynı zamanda kendi çıkarı için kardeşini de başka milletle evlendirir:

> "-Ağa, biz Doğuluyuz, dedi. Bir konuyu nasıl başlayıp ve nerede bitireceğimizi başka milletlerden daha çabuk anlayabiliriz. Ben bunu İraida Hanım'a da söylerim. Bizim hayatımız Ruslara bağlı. Bizim mutlu ve bahtiyar geleceğimizi, terbiye ve kültürümüzü yalnız Rus terbiyesi ve medeniyeti verebilir. Bizim millî istiklâliyetimiz de Rusya'nın gücüne tabidir, biz bunların elinde olsak daha iyi ilerleriz. Bunu anlayan yok, olsa bile azdır. Ben bunlara karışmanın, kız alıp kız vermenin, hayatı bileştirmenin gerekliliğinin farkındayım. Ben kendi kız kardeşim Mahru'yu da bu sebepten Smirnov'a, Hanım İraida ile de bu amaçla izdivaç ettim..." (D.T., s.323-324)

Yazar; milletinden, dininden, dilinden bağımsız olarak çıkar uğruna evliliklerin sadece Doğululara has özellik olmadığını *Dumanlı Tebriz* romanında okuruna bir kez daha hatırlatmış olur. Avrupa'dan çalışmaya gelen İraida da kendi çıkarı uğruna evlilik yapanlardan sayılır. Hayatı yanlış değerlendirme, çevre faktörü, eğitim sorunu, aile içi şiddet, maddi ihtiyaç ve sevgisizlik sonucu baskın hale gelen bu tür duygular çoğu zaman evlilikte de hüsranla sonuçlanır. Maddiyat bu tür evliliklerde ön plana geçer:

> "(...) Bu tür kadınlar erkekleri sevebilir, lakin bu sevgileri düşünceleri değil, onların maneviyatlarıyla ilgisi olmayan dış unsurlar doğurmuş olur, daha da açarsak, bu sevgiyi kendileri değil, başkaları yaratır. İraida gibi kızların fikrince, kadının talep ve ihtiyacını ödeyebilen her bir erkeği kabul etmek ve aile olmak mümkündür". (D.T., s.333)

Kardeşi Nina'nn aksine İraida hayatı yanlış değerlendirir, evlendiği kişinin kimliğinden ziyade maddi durumunu araştırma gereği duyar. Evlendikten sonra

eşinin ona sağlayacağı imkânları ön plana alır. Nefsini ve maddi ihtiyacını karşılatmak amacı güden kadınlardan biridir. İraida, sevginin erkek ve kadın arasında gerçekleşen fiziksel yakınlaşmadan sonra gelişeceğinin mümkün olacağını düşünür:

> "İraida gibilerin fikrince, güya sevgi ve arkadaşlık münasebeti meselesi, yalnız erkek ve kadın arasında gerçekleşen ilişki sonucunda doğabilecek ikinci dereceli bir olaydır ki, hayatı da bunsuz devam ettirmek mümkündür. Bunların sevgileri geçici, erkeklerden güzel ve değerli hediye alındığı zaman kendisini gösterir, ikinci bir hediye alana kadar sönmüş ve değerini yitirmiş olur. İraida böyle bir kadındır". (D.T., s. 334)

Sevgisiz ve kötü niyetler üzerine kurulan aile temellerinin sağlam olmayacağı bilinen bir gerçektir. Yanlış kararlar sadece iki kişiye değil, aile yakınlarına ve bilvasıta topluma da zarar verir. İster çıkar isterse de çaresizlik, evlilik gibi kutsal bir olayın ana amaçlarından biri olmamalıdır. Romanda da görüldüğü gibi çıkarlar ve beklentiler karşılanmadığı ilk anda aile içinde sarsılmalar başlar ve istenmeyen sonuçlar ortaya çıkar. Küçük devlet sayılan ailenin topluma verdiği zararlar ileriki zamanlarda daha çok kendini gösterir.

3.2.3. Aile Baskısı

İslam ülkeleri gibi aile mefhumunun önemli olduğu yerlerde anne babaların, akrabaların gençlerin hayatına karışma veya fikirlerini etkileme durumuna doğal olarak daha çok rastlanır. Bu durum ise maddiyatın ön planda olduğu, iyi bir gelecek kurmanın maddi olanaklarla gerçekleşeceğinin düşünüldüğü ailelerde daha çok görülür. Sadece evlilikte değil, meslek seçimlerinde de çocuğunun becerilerini dikkate almayan, kendi isteklerini gerçekleştiren aileler az değildir. *Döyüşen Şeher* romanı, bir annenin kızının duygularını önemsemeden evliliğe zorlama olayını ve bunun sonucunda ortaya çıkan trajik olayları gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Kızının başkasına söz verdiğini bildiği halde zengin görücüleri geri çeviremeyen annenin söyledikleri, aşağıdaki gibidir:

> "Rezalet bu değildir, iki çıplağın, iki açın birbiriyle evlenmesi rezalettir. Benim babamın evinde çektiğim eziyeti, senin de Kudret'in evinde çekmeni istemem. Biliyor musun seni kime istediler? Eşkıya Kurban'ın yeğeni Alibala'yı Bakü'de herkes tanır. İşverenlerin yanında nüfus sahibidir. Bir lafı iki değil, tüm Ramana madenleri Kurban'ın elindedir." (D.Ş., s.142-143)

Hayat şartlarının oldukça zor olduğu, işçi ailelerinin önemsenmediği, sınıf çatışmalarının sık sık görüldüğü durumlarda, annenin kızını maddi durumu zayıf olan biri ile evlendirmek istememesi tek taraflı karşılanmayabilir. Annenin kızını maddi durumu oldukça kötü biriyle evlendirmektense, ölümüne razı olması gerçeği yansıtmasa da fakir hayatların zorluğunu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir:

> "—Kızımı zehirlerim, boğarım, ama Kudret'e vermem, açın birisine varmaktansa ölmek daha iyidir." (D.Ş.,s.143.)

Ailede anne baba baskısına rağmen ablaların, abilerin, kardeşlerin birbirine destekleri takdire şayandır. Erkek çocukların kız çocuklarına nazaran daha çok söz sahibi olmaları, kız çocuklarının işini iyice zorlaştırır. *Döyüşen Şeher'de* hizmetçi Emine'nin hayat hikâyesi, anne, baba, kardeş ilişkilerini gözler önüne serer. Abisinin desteğini alan Emine, sevdiği erkeğe kavuşacağı günün hayalini kurar.

> "Yaşadığım sürece eşkıya Alibaba kardeşimi alamaz. Önce beni öldürün, daha sonra! Ben onlarla savaşıyorum. Onlar, tabanca zoruyla işçileri Musa Nağıyev gibi şerefsizlere teslim olmaya zorlar. Annem ise kendi kızını onun gibi canavara veriyor." (D.Ş., s.143)

Yaşam koşullarının zorluğu karşısında kadere teslim olan kızların hayat hikâyelerine sık rastlanır. Kızların isteği dikkate alınmadan evlendirilmeleri sorunları da beraberinde getirir. Kızlar eşya gibi satılır, zengin koca avcısına dönüştürülür, bir nevi taşınması zor ağır yük gibi görülür. Ancak Ordubadi'nin romanlarında kızlar, aile baskısına maruz kalsalar da genel olarak isteklerine ulaşmak için yeterli destek

alırlar. Aile büyüklerinin verdiği kararla kurulan ailelerin her zaman hüsranla sonlandığını söylemek de gerçeği yansıtmazdı. Doğru yol göstermek şartıyla gençlere özgürlük tanımak ve kendi iradelerine bırakmak, yapılması gereken en iyi yol haritası olabilir.

3.2.4. Aldatma

Mehmet Sait Ordubadi'nin romanlarında eşlerin birbirini aldatması konusuna hayli geniş yer verilmiştir. Eşlerin birbirini aldatması sıkça işlenmiş konulardandır. Aldatılan kadınların hissettiklerini, yaşadıkları duygu karmaşasını okuruna geçirmeyi başaran yazar, çok güzel kadının bile aldatıldığını, erkekleri baştan çıkarmanın zor olmadığının mesajını verir. Aldatılan kadın her ne kadar güzel olursa olsun aldatılma sebebini içten içe kendi güzelliğindeki eksikliğe bağlar. Kadının kendine olan güvensizliği *Dumanlı Tebriz'de* Ebülhasan Bey'in Ksenya Pavlovna'yla olan konuşmalarından anlaşılır:

> "Arkadaşım kendi güzelliğini ve doğanın ona verdiği zenginliği değerlendiremiyordu. Eski sevgilisi beğenmediği için onu başka kadınla değiştiğini düşünüyordu, çünkü o daha erkeklerin değişik ve deli zevklerine şahit değildi. Genç Rus kızı erkeklerin bazen güzel ve namuslu kadınlarından ayrılıp kötü kadınlarla yaşadığını görmemişti." (D.T., s.328)

Yazar, aynı zamandan ikili ilişkilerde daha çok kadınların suçlandığını söyler. Erkek olmasına rağmen çekinmeden hemcinslerinin eksik ve kötü yanlarını dile getirir; ahlak, namus denildiği zaman akla ilk kadınların geldiğini, erkeğin ne yaparsa yapsın suçlanmadığına dikkat çekerek toplumu eleştirmekten çekinmez. Yazar, erkeklerin kadınlara olan ilgisine dikkat çekmiş, kadınlar tarafından kolayca kanma özelliklerini eleştirmiş, aldatılan eşlere ise tavsiyelerde bulunmuştur. Her ne olursa olsun çoğunlukla hataların farkına varıldığı, eşlere geri dönüldüğü bilinmektedir. Yazar da eşlere bir nevi sabırlı olmayı tavsiye eder:

> "—O, yine de size dönecektir, bu ayrılığa siz kendiniz sebep olmadıysanız, onun şerefine dokunacak bir eylem göstermemişseniz o yine de sizin yanınıza dönecektir, çünkü erkekleri tavlamak çok kolaydır. Bazen en güçlü, ciddi bir

> erkeği çok kötü bir kadın tavlayabilir. Bu, erkeğin kötü yanıdır: birbirinden az farkla kadın düşkünü olmayan erkek yoktur. Ancak erkeklerle kadınlar arasında büyük fark, erkeklerin yanlış yoldan çabuk dönebilmeleridir. Amacım size bir şeyi hatırlatmaktır. Başka şey düşünmeyin, şimdilik konsolosun size vereceği görev için de acele etmeyin, sevgiliniz size dönebilir diye mevcut imkânları koruyun! Aziz dostum, hayatımız önceden böyle kurulmuş. Erkekler kendi üzerlerindeki ahlak lekelerini çok zor görebiliyorlar çünkü onlar sadece kadınlarda leke aramakla meşguller." (D.T., s.328-329)

Yazar, kadınların unutkanlıklarını ve affetme huylarını takdir eder. Kadınlar, erkeklerin yaptıklarını unutmasalardı aile kavramı da yok olup giderdi. Geçici hislere kapılan, daha sonra hatasından ders çıkarıp yuvalarına geri dönen erkekler az değildir. Yazar, gururlarını yok sayan ve çocukları hatırına eşlerini affeden kadınları alkışlar, bir nevi yüceltir. Sadece aldatıldığı için değil, kendisine karşı yapılan her türlü kabalığı affeden kadınlar aile bağının kopmamasını, çocukların aile ortamında büyümesini sağlamış olur:

> "—Aile hayatının müspet taraflarından biri de aşağılanma olayını unutmak ve onun zehrini yüreklerden temizlemekten ibarettir, dedim. Kadınlar çabuk unutur ve çabuk barışır. Bu bir kusur sayılsa da ben kadınların bu huyunu severim. Eğer kadınlarda bu huy olmasaydı erkeklerin kabalığı yüzünden hiçbir aile hayatı olmazdı." (D.T., s.329)

Her toplumda örf ve adetleri önemseyen, halkın diline düşmekten çekinen, nefsine hâkim olan, kendisine ve sevdiklerine saygısından yanlış yapmamayı ilke edinen bireylerin yanı sıra, duygularına ve nefsine yenik düşenler de vardır. Mehmet Sait Ordubadi XII. yüzyılda saray hayatı yaşayan, herkesin korktuğu, hizmetinde durduğu şahların ve yüksek mevki sahiplerinin bile aldatıldığı veya aldatılma korkusuyla yaşadıklarını *Kılıç ve Kalem* romanında dile getirir. Devletleri yönetenlerin bazen ailelerini yönetmekte aciz oldukları; kendilerini hırs, intikam, mal mülk, toprak sevdasına kaptıranların, küçük aile müessesine, sevdiklerine zaman ayıramadıkları, yaşadıkları pişmanlıklar aşağıdaki cümlelerden anlaşılır. Emir Hazretleri'nin kadını Safiye Hanım'la ilgili düşüncelerinden bir örnek verelim:

"Müfit gittikten sonra Emir bir daha hükûmet mührünü cebinden çıkarıp baktı ve kendi kendine konuşmaya başladı: İhanet o kadar genişledi ki, benim yatak odama kadar geldi. Dünyada başlayan karışıklık benim evimi de etkiledi.

Yaşlandım, kadınım ise gençtir. Bütün zamanımı hükûmet işlerine harcadığım için kendi aileme dikkat gösteremedim, iş oraya vardı ki, kâtibim de aileme ihanet etmeye cesaret etti. Büyük bir ülkenin işlerini öğrenmeyi becerdim, fakat kendi evimin içerisini öğrenemedim. Ancak kadınım insafsızlık etti, beni kendi kâtibime satmamalıydı. Hain kadın kendi oynaşı Mühâkîmi saraya getirmek için Dilşad'ı ona vermeye çalışıyordu. O, bir daha bunu yapamaz. Kocaya gidiyorsa benim evimden çıksın. Kadınımı kendi evimde kocaya verme namussuzluğunu kabul edemem." (K.K., s.46)

Yazar, farklı milletlerden olan kişilerin bir çatı altında yaşasalar bile yıllar geçse de aslını unutmadığını ve evlat sahibi olsalar bile soy köklerini her fırsatta hatırlattıklarını dile getirir. Aldatma, ihanet gibi suçların soy bağı ile bağdaştırılmasına ise örnek olarak aşağıdaki cümleler gösterilebilir:

"Emir, evi birkaç defa dolaştı, fikir ve düşünce onu delirtmeye yeterdi. O, yine de kendi kendine konuşuyordu. "Kadınımdı, hain çıktı. Boşamak ve evden çıkarmak gerekirdi. Lakin benim böyle bir şansım yok, çünkü o Halifenin kızıdır. Benim kısmetim Halifenin iradesine bağlıdır.

Emirin kadını, Halifenin kızı kendi sarayında fahişelik etmeye başlamıştır. Halka bu konuşulanları duyurmaktansa namussuzluğu kabul etmek daha iyidir. Lakin o kâtibi, kendi ağasına hain çıkan haramzadeyi mahvedeceğim, O, Arap kızıydı, ben Türküm, beni Arapla aldatabilir." (K.K., s.46)

İhanete uğramak insanlarda derin yaralar açar. Kadın, erkek, zengin, fakir herkes ihanet ve aldatılma duygusunun yarattığı tahribatları onarmakta zorlanır. Artık, ihanete uğradığını düşünen Emir kadınıyla geçirdiği güzel anlardan kuşku duyar. İhanete uğradığını düşünse de çıkarları ağır basar:

"Mercan gitti. Emir yine de kadınının ihanetlerini tek tek hatırladı, yüzsüz kadın! O, bana vardığı zaman da beni sevmiyordu. Halife onu bu izdivaca zorladı. O, benim kollarımın arasında yattığı zaman bile uykusunda başkalarının adını sayıklardı, o, beni öpmek için gözlerini kapadığında başkasını düşündüğünü hissederdim. Bu da sonucu... Vaktiyle onu bana yalvararak verdiler, çünkü o zaman Halifenin mevki bir tüye bağlıydı. Şimdi ise benim mevkim bir tüye bağlıdır. İşte o tüyün ucu bu hain kadının babasının elindedir." (K.K., s.47)

Eşlerin aile olmadan önce kurdukları hayaller, birbirlerine verdikleri sözler, ömürlerinin sonuna kadar sürmek niyetiyle başlasa da zamanla hayal kırıklıklarına dönüşebilir. Yazar, nişanlılık sürecinde veya evliyken gerçekleşen ihanetlere, çiftlerin çektikleri acılara değinmiştir. İkili ilişkilerde olması gereken güven, sadakat duygusunun sarsılmasıyla ortaya çıkan aldatma durumunu farklı açılardan kaleme almıştır. Kültür farkları, yanlış arkadaşlıklar, birbirinden sıkılma durumları aldatılmanın ana sebeplerinden olabilir. Sebep ne olursa olsun aile gibi kutsal müessesenin lekelenmemesi için eşler gayret etmeli, anlık zevkler için hayatlar karartılmamalıdır.

3.2.5. Kıskançlık

Kıskançlık konusu Ordubadi'nin hemen hemen tüm romanlarında önümüze çıkar. Yazar aile bireyleri arasında, eşler veya sevgililer arasında, iş ortamında, hayatın her alanında kıskançlık konusuna hayli değinmiştir. Yazar, *Gizli Bakı* romanında da kıskançlık konusunu, bazen ilişkileri bozan kötü alışkanlık, bazen de bilgileri sızdırma bakımından işi kolaylaştıran özellik gibi kullanmıştır. Romanda sevgili olan inkılap üyeleri Pavluşa ve Jenya arasında da gereksiz kıskançlıklar, bu sebepten de bir süre birbirinden uzaklaşmalar kendini gösterir. Hayat şartlarının oldukça zor olduğu dönemlerde de bu duygunun hâkim olduğunu Pavluşa ve Jenya ilişkisinde görebiliriz:

> "Pavluşa susuyordu, elindeki küçük kâğıt parçasını dişiyle vagona üflüyordu. Pavluşa'nın yaptıkları Jenya'yı kızdırıyordu, onun gereksiz kıskançlıkları sebebiyle kız kendini aşağılanmış hissediyordu. Pavluşa Jenya'ya inanmasına, onu namuslu kız gibi tanımasına rağmen kendisine çeki düzen veremiyor, Jenya'yı kıskanıyordu…" (G.B., s. 49)

Diğer romanlarındaki kadın kahramanların yaptıkları gibi Jenya da aldatıldığını düşündüğü andan kendini rakibiyle kıyaslamaya başlar. Erkeklere rağmen kadınlar aldatılma sebebini ilk önce fiziksel farklılıkta görür. Erkekler arasında ise aldatılma

olayına daha çok maddi eksikliklerin sebep olduğu düşüncesi hâkimdir. Jenya da aldatıldığını düşündüğü anda *Dumanlı Tebriz'deki* Miss Hanna gibi aynı sahneyi yaşar. Güzel olmasına rağmen uğrunda aldatıldığı kadını hayal etmeğe başlar. Bir anlık kendini çirkin hisseder. Daha sonra yine de kendi güzelliğinin farkına varır. Anlık şaşkınlık yaşasa da kendini sorgulamaktan vazgeçmez. Katya'nın daha sonra kadın olmadığını anlayınca da utanır:

> "Kâğıdı kitabın arasına bıraktı, ama Katya adını unutamadı. "Belki de Katya benden güzeldir." diye düşündü, ayağa kalkıp aynanın önüne geçti. Kendisine boy aynasında baktı, sonra bir ah çekerek: "Ben kimden eksik kızım!" dedi.-O, beni nasıl görüyor? Ben ondan aciz miyim? Belki de ben aşk konusunda beceriksizim… Belki de aşkın görev ve düşünce yapısıyla olmayacağını düşünememişim. Ben fakir işçi kızıysam, o kendisi de yoksul. O inkılapçıysa ben de onun arkadaşıyım." (G.B., s. 72)

Kadınların erkeklerle beraber mücadele meydanında korkusuzca savaşması Ordubadi'nin romanlarında sıkça görülür. Ancak güçlü kadın olmak kadınsal duyguların kaybolmasına engel olmaz. Kıskançlık duygusu ise sağlıklı karar vermenin önüne geçen özelliklerden sayılır. Özellikle kadınlar arasında olan kıskançlık duygusu yanlış kararlara, üzücü sonuçlara neden olur. Jenya da kadın ismiyle oluşturulan şifreleri yanlış anladığı için utanır, daha sonra yaptığı hatanın farkına varır:

> "*Jenya, Yujni Raboçi, Katya ise İskra* gazetesinin gizli adıdır denildiğinde Jenya'nın bedeni titredi, sanki uykudan uyandı. Bu cümleyi o, Pavluşa'nın kitabının arasından götürdüğü kâğıtta okumuş ve bu sebepten de Pavluşa'dan ayrılmıştı. Bu cümle sebebiyle dernek rehberi, Katya'yı birkaç kez aşağılamıştı." (G.B., s. 89)

İster aile bireyleri arasında ister iş ortamında isterse de zorunlu iletişim sonucu ortaya çıkan kıskançlıklar hoş olmayan sonuçlara sebebiyet verir. Kadınların, duygusal davranarak kocalarını güzel kadınlardan kıskanmaları bazen trajikomik olayları da beraberinde getirir. Eşlerin kocalarını güzel kızlara kıskanmaları aile bireylerini ve aynı zamanda kıskançlığa sebebiyet verenleri etkiler, çoğu zaman

yuvaların yıkılmasıyla da sonuçlanır. Yazar, *Dumanlı Tebriz'de* de bu konuya değinmiştir. Yazar, Nina'nın güzelliğinden dolayı yaşadığı zorlukları şöyle anlatır:

> "Bazen güzellik de kadının mutsuzluğuna sebep olur. Bizi ev sahipleri ve aristokrat kadınlar kendi kocalarına kıskanmaya başladılar, bir hafta çalışmadan dışarı attılar. Sık sık hizmeti değiştirdik. Lakin aynı sebeple de kovuluyorduk. Hatta bazı ailelerde oğlu ile babası arasında rekabet başlardı. Sevgi ilanlarından dolayı Hanım, bu beladan kurtulmak için bizi evden kovuyordu. Hayli zamandan sonra küçük halamın kocası bizi gizlice evine çağırdı..."(D.T., s. 120)

Kıskançlık duygusunun etkisine giren diğer bir karakter ise Amerikalı Miss Hanna'dır. Sevdiği erkeğin başka kadınla nişanlı olduğunu duyan Miss Hanna çoğu kadın gibi hemcinsine yakıştırmalarda bulunur. Her kadın gibi rakibini kendisinden çirkin hayal etmeğe çalışır. Durumu hazmedemeyen Miss Hanna, başka birisinin kendisinden daha güzel olamayacağını düşünerek kendisini rahatlatır. Aslında düştüğü durumu kabullenemez, aldatılma sebebini bulmaya çalışır:

> "(...) Refizade bunu söyleyip gitti. Miss Hanna yine de kıskançlık denizlerinde kaybolmuş ve düşünüyordu. O, Nina'ya çeşitli şekiller takıyordu. Nina'yı kâh kısaboylu ve orantısız vücuda sahip kâh da onu kaba sesli, şişman vücutlu, topal kız gibi hayal ediyordu. O, kıskançlıktan kurtulmak için dünyada ne kadar kötü huylar varsa Nina'ya takıyor ve boş yere Ebülhasan Bey'e bağlandığını söylüyordu." (D.T.,s. 596)

Nina, sadece kadınlar tarafından değil, aynı zamanda ona ilgi duyan erkekler tarafından da kıskanılır. Erkekler evli olmalarına rağmen Nina'ya ilgi duyarlar. Yazar, erkeklerin birbirlerini kıskanmalarını ve buldukları her fırsatı birbirlerine karşı kullanmalarını, düştükleri komik durumları okuruna aktarır. Avrupalı kızın Doğululara karşı tutumu, konsoloslukta çalışan erkeklerin tekliflerinden sonra değişir. Yazar, aslında erkeklerde olan kıskançlık duygusunun sadece Doğululara has olmadığını, insanın doğası gereği kendini gösterdiğini Nina karakterinin dilinden şöyle açıklığa kavuşturur:

> "(…) Ben Doğuluları kadın düşkünü, ihtiras esirleri gibi tanıyordum. Fakat bu hususiyet başkalarında da varmış. Benim konsoloslukta sevilmem ilk konsolosla

başladı. Bundan sonra baş kâtip, ikinci, üçüncü kâtip, müşavirler, mütercimler, şifre müdürleri, genel daire müdürleri, defterdarlar, arşiv müdürüne kadar bana aşklarını ilan etmeğe başladılar. Konsolostakiler beni görür görmez kendilerini kaybediyorlardı. Erkeklerin mutsuzluğuna sebep de bu gibi davranışlardır. Konsolostaki erkeklerin hepsi böyledir. Onların hepsi beni gizlice seviyorlardı. Yanlış duygularının sonucunda da beni birbirlerine kıskanıyorlardı." (D.T., s.126)

Romanda kıskançlık duygusunun kadın erkek ilişkilerinde yaratmış olduğu olumsuz durumlar gözler önüne serilmiştir. Evliliklerde bu durum ölçülü olursa çiftlere zarar vermez, aksine eşlerin birbirine göstermiş oldukları sevgi ve dikkat gibi de algılanabilir. Türk toplumlarında eşlerin ölçülü şekilde birbirilerini kıskanmaları çok fazla rastlanan durumdur. Ancak kadınlar arasında gelişen kıskançlıklar ise genelde aynı sebeplerdendir, Kıyaslanmak ise kadınlar arasında tahammülü zor olan durumlardan sayılır.

3.2.6. Gençlik Sorunu

Gençlik, hayata hep olumlu bakmaya çalışılan ve daha çok hatalar yapılan dönemdir. Genç, dinamik ve özgüvenin tavan yaptığı bu dönemde kuşaklar arasında anlaşmazlıklar olur. Gençler hataya düşmeden ve kötü tecrübe kazanmadan büyüklerin lafını dikkate almamakta ısrar ederler. Güzelliğin veya bilek gücünün vermiş olduğu güvenle yalnızlığı tercih eder, büyüklerin öğütlerini duymazdan gelirler. Büyükler ise gençlerin hatalarını bazen görmezden gelir, çoğu zaman da koruyucu taraf olarak kalırlar. Genç ve tecrübesiz gençlik zamanlarından geriye daha çok aşk acıları kalır. Yazar da romanlarında gençleri destekler ve kahramanların diliyle öğütler verir. *Dumanlı Tebriz'de* Ebülhasan Bey'in yabancı bir kıza verdiği samimi öğütler aşağıdaki gibidir:

"(…) Güzel Hanna! Hayat sonsuz çala çukurlardan ibarettir. Özellikle, genç kızlar ayağını basmak istediği yeri gereğince öğrenmelidir. Maalesef, hayatın çala çukurlarına herkesten önce duygularına kapılan gençler düşer. Hayatın rüzgarları her kesten önce genç yapraklara zarar verir, çünkü onlar hayat meydanına yeni atılıyor, onlar ortamın hadiselerine karşı savaş açmak için hazır değillerdir. Gençlik, gözünü yeni açmış ve küçük bir muhitten geniş bir

> dünyaya atılmış bebek gibidir, o daha insanları tanıyamamıştır. Bebekler ateşin yakıcı olduğunu bilmediği gibi, gençler de gerçek ve doğru sevgilerle, sahte ve suni sevgiyi ayırt etmekte acizlerdir. Gençler sevdikleri zaman geleceklerini unutuyorlar. Senin böyle bir genç olmadığını düşünüyorum…" (D.T., s.135)

Yazar, aynı zamanda daha çok genç kızların kendilerine değer vermesi gerektiğini, her zaman tehlikede olduklarını, gençlik döneminin bir nevi gelecek hayatlarının teminatı olduğunu söyler. Hatırlanacak en güzel günlerin aslında gençken yaşandığını vurgular. Gençlik güzelliktir ve bu güzelliğin etrafında çok tuzaklar kurulur. Önemli olan ise tuzaklara düşmemek ve hayat sınavından başarıyla geçmektir.

> "(…) Genç kız zamanları kadın hayatının en mühim devridir. Bu devir arzular, amellerle dolu olan bir devirdir. Onlar gençlik devrinin çok fazla düşmanı olduğunu da bilmeliler. Hanna, sen bu döneme öyle geçmeye çalış ki, ondan senin gelecek hayatın için acı hatıralar kalmasın. Çünkü insan ne kadar yaşarsa yaşasın, yine gençliğini hatırlamak zorundadır, bu sebepten de gençliğini göz bebeğin gibi koruman gerekir." (D.T., s.135)

Gençlik insanlara Allah taraftan verilmiş en kıymetli hediyedir. İnsan hayatta çok şeyi gençken kazanır. Geride bıraktığımız hayat ve gençlik zamanlarımız bir daha kazanılamaz. Çok şey geri gelir, ama gençlik geri gelmez. Güzelliği ve gençliği kadın için en büyük nimet olarak gören yazar, güzel ve genç kişileri dünyanın en mutlu insanı olarak görür. Bu tür vasıflar kadının en büyük zenginliği olarak görülür. İnsana verilen hayatın değerini anlamayanlar ise eleştirilir. Sorun ne olursa olsun hayat yaşamaya değerdir ve acısıyla tatlısıyla güzeldir sonucuna varılır. *Dumanlı Tebriz'de* de Ebülhasan Bey'in, sevdiği erkek tarafından terk edilen Ksenya Pavlovna'ya verdiği öğütler bu bağlamda dikkate değerdir:

> "—Ağlamaya gerek yok. Bizim hepimiz böyleyiz. Arkadaşlığımız devam ederse uzunca konuşuruz. Nerden biliyorsunuz, belki sizin karşınızda duran Ebülhasan Bey de aynı durumdadır. Arkadaşım, hayat acı tohumlu tatlı meyvelere benziyor. Zehri bilerek veya bilmeyerek içenler de var. Hayatı ölümle değişmek isteyen milyonlarca amatör bulabilirsiniz. Dünyada çirkinliği yüzünden mutsuz ve güzelliği yüzünden korkunç duruma düşenler sayısızdır. Bunları saymakta maksadım sizi mutsuz etmek ve gelecekten umudunuzu kesmek değil. Dünyada tek bir yanlış için ağlarsınız ki, onun ıslahı imkânsız

> olsun. Büyük bir servetiniz elinizden çıkmışsa onun için ağlamanız yersizdir, çünkü gençlik ve güzellik, özellikle de terbiyeli olmak kadın için en büyük zenginliktir. Akıllı fikirleriniz vardır, güzelliğinizi de söylemek yersiz olur. İki şeyi geri getirmek imkânsızdır: onun birisi hayat, diğeri ise gençliktir…" (D. T., s. 323)

Hatalara açık, saf duygular peşinde koşan kalplerin en çok yaralandıkları ve çoğu zaman yanlış kararların verildiği zaman gençlik zamanıdır. Heyecan, ihtiras, inatlaşma, acı çekme gibi duyguların en çok yoğunlaştığı ve tecrübesizliğin de eklendiği dönemler gençlik zamanlarının özelliklerinden sayılır. Yazar, öğütlere daha çok ihtiyaç duyulan bu dönemlere de kayıtsız kalamamış, okurlarına gerekli tavsiyeleri de vermiştir.

3.2.7. Eşcinsellik ve Çocuk İstismarı

Eşcinsellik geçen asırlarla kıyasta dönemimizde daha çok dile getirilen, eskilere nazaran daha rahat dillendirilen, konuşulan ve toplum tarafından hâlâ ayıplanan konulardandır. Yirminci yüzyılda da İran'da eşcinselliğin varoluşu ve ahlaksızlık olarak nitelendiği görülmektedir. *Dumanlı Tebriz* romanında da menfi karakter olarak gösterilen ve kötü özelliklere sahip Reşidülmülk de eşcinsel bir ilişki yaşamaktadır. Reşidülmülk ile sevgilisi Hüseyin Han Süruri Halvet arasında olan gönül bağı eşcinsellik konusunu gözler önüne serer:

> "Hüseyinkulu Han perdenin arkasından çıktı. Şimdi o, Hüseyinkulu Han değil, 'Mahbube Hanım' adında yirmi iki yaşında Avrupalı kızdı. Reşidülmülk kalkıp onu karşıladı, yanında oturttu, zili çalıp hizmetçini çağırdı, birkaç dakika geçmeden hizmetçi şarap meclisini kurdu, 'Mahbube Hanım' ise arka arkaya içki şişesini boşaltıp Reşidimülk'ü sarhoş etti. Reşidimülk kalkıp perdenin arkasından altın, firuze ve sedeflerden düzelmiş kemençeyi getirip Mahbube Hanım'a verdi." (D.T., s. 345)

Mehmet Sait Ordubadi'nin romanlarında kullandığı içler acısı konulardan biri de çocuk istismarıdır. Erkeklerin kadınlara olan münasebeti aile içi ilişkilere de yansır. Kadınlara olan nefret kadın erkek ilişkisini de etkiler. Kız çocuklarına, kadınlara olan aşağılayıcı bakış açısı yüzyıllardır devam etmektedir. Romanda İran'dan gelip

Mekke'ye giden Nesrulla Salam'ın küçük çocuklarla olan ilişkisi hakkında da bilgi verilir:

> "(…) Gerçekten de bu adam kızla çok kibar konuşuyor, lakin bundan dolayı ona medeni ve bilgili adam diyemeyiz, çünkü onun kadınları görecek gözü yoktur. Sanki kadınlar ona yabancıdır. Onun karısı var, lakin yüzüne bakmaz, çünkü o doğal yolla olmayan ilişkilerin esiridir. Bu sebepten de onun genç kadınları çocuk doğuramamıştır." (D.T., s.184)

Kendisine "Hoca" dedirten, içki masalarında oturan, aynı zamanda Mekke'ye giden din adamlarının ahlaksız yaşam tarzları son bulmaz, tam tersi Mekke'de de devam eder. Romanda, Müctehidzade Muhammed Han'ın Ebülhasan Bey'le olan diyaloğu, İran'da din adamlarının nasıl bir tutum sergilediklerini, din perdesi altında nasıl hayatlar yaşadıklarını gözler önüne serer:

> "—Yanında dört beş genç hizmetçi, aynı zamanda bir genci de kendisiyle beraber Mekke ziyaretine götürüyor, çirkin amellerini ziyarette de tekrarlamak istiyor. Ağa, bunu size İranlı olduğunuz için söylüyorum. Haramzade aynı çocuğu Kerbela ve Horasan ziyaretine götürüyor. Bizi de bu yolculuğa zorlayan kendisidir. 'Gidip tövbe etmeniz gerek' deyip bizi de arkasınca Arabistan çöllerine götürüyor." (D.T., s.184-185)

Yazar, aynı zamanda devletin önemli mevkilerinde çalışan gençlerin nasıl bir yol izledikleri, hangi evrelerden geçtikleri mesajını da verir. Normal hayat tarzı yaşamayan gençler, ileride tuttukları mevkilerin vermiş olduğu rahatlıkla aynı davranışları sergilerler. Alışılmış hayatın etkisinden kurtulmak o kadar da kolay olmaz. Bu da toplumda ahlaksızlığın daha da artmasına neden olur:

> "Onlar, kendi gençliğini bu ahlaksızların kucağında geçirdikten sonra, müçtehit aracılığıyla devlet işlerine atanıyorlar. Örneğin, Nesrulla Salam'ın emriyle Marağa hâkimi Hacı Samet Han gibi ahlaksızlar çocukları devlet işlerine atıyor, çünkü Samet Han'ın kendisi de Nesrulla Salam'ın babasının yanında büyümüş, daha sonra devlet işlerine atanmıştır. (…) Bu gibi ahlaksızlıklara alışmış ve işbu rezaletin içerisinde büyümüş gençler devlet işlerine atandıktan

> sonra yaşadıklarını başkalarına da yaşatıyorlar, bu sebeptendir ki, ülkemizi ahlaksızlıklar sarmıştır.” (D.T., s.185)

Erkeklerin kadınlara olan soğuk tavırları, ahlak dışı ilişkilere alışkanlık, aile içerisinde cinsel hayatın sona ermesine sebep olur. Kadınlara olan ilgisizlik, ilişkilerin ahlaksızlık boyutuna ulaşması, erkek çocuklarını kötü niyetlerin kurbanına çevirmiştir. Yazarın sürgün hayatında da şahidi olduğu ahlak dışı olaylar, onu etkilemiş, eserlerinde de yerini almıştır.

3.2.8. Anne-Baba İlişkisinin Çocuklar Üzerinde Etkisi

İslam ülkelerinde çocukların evliliği ayakta tutma düşüncesi ve evliliklerin devam etmesinde etki sahibi oldukları düşüncesi hâkimdir. Çocuklar, evin neşesi olmalarının yanı sıra sorumluluk isteyen ve yerine getirilmesi zor olan yükümlülüklerden de sayılır. Evliliklerde yaşanan sorunlar bazen çocuklara olan sevginin önüne geçer, çocuklar ebeveynler için tehlike arz ederler. *Kılıç ve Kalem* romanında Atabey Muhammed, yeni doğan bebeğinin sorun yaşadığı eşine benzemesinden korkar ve ileride annesi gibi olacağını düşünür:

> “Kadı bu duaları okuduğu zaman Atabey dikkatle çocuğun yüzüne bakıyordu. Çocuk çok kinli ve sinirliydi. Atabey, çocuğun çehresinden çok iyi sonuç çıkaramadı, kendi kendine: Tamamen annesinin yolunu gidecektir. Barışmaz bir çehresi vardır, dedi.” (K.K., s.199)

Atabey yeni doğan çocuğun ileride annesinin kurbanı olacağı kanaatine varır. Aldığı hediyelere rağmen memnun kalmayan, ilk günden mevki savaşı veren kadının ileride açacağı sorunları düşünür, pişmanlık duygusu yaşar. Memleketin başına gelecek kötülükleri de önceden düşünmeye başlar. Evlat sevgisini yaşamaya fırsat bulmadan düştüğü durumun yasını tutar:

> “Getibe kızgın halde kaşlarını çatıp cevap verdi:

"—Ben o hediyeleri hakaret saymıyorum, o hediyeler oldukça büyüktür. Lakin onlar benim içindir. Yeni doğan çocuğa layık değildir. Çocuk İldeniz Hanedanını devam ettirmek yetkisine sahipse bunu da söylemek gerekirdi. Atabey Muhammed dalmıştı. Bu kadınla yaşamanın imkânsız olduğunu düşünüyordu, çünkü o bu hayattan memnun değildi, o kendisine verilen yetki ve saygıyı yeterince bulmuyor ve onunla yetinmiyordu. Atabey sessizce Getibe'yle olan evliliğini büyük ve siyasi bir hata olarak görüyordu. Bu sebepten de bu kadın ve oğlu yüzünden memleketin başına büyük felaketler geleceğini düşünür ve kendi kendine lanet okur." (K.K., s.200)

Yazar, yeni doğan çocuğa sadece şefkat göstermek yerine kıskançlıklarını dışa vurmak için alete çeviren anneyi de tasvir eder. Başkalarının yanında çocuk öpmeyi nezaketsizlik sayan babanın duruşu ise bu zihniyetle büyüyecek bir çocuğun sevilme konusunda hayatının hiç de kolay geçmeyeceğinin mesajını verir.

"Atabey düşünceli şekilde Getibe'ye sordu:

—Bir aylık çocuk nasıl karşılanır? Hemedan fakirlerine verilecek ihsanlar, mukaddes makberlerin tamiri ve dahası cocuğun doğuşunu kutlamak sayılmaz mı?

—Sen onları çocuk için değil, kendi şanın için ettin.

—Çocuk için ne yapabilirdim?

—Çocuğun dudaklarından öperek "veliahdımı al" diye onu Seba hanıma geri vermen gerekirdi.

—Bu konuyu konuşmak için daha erken. Veliaht belirlemek işi Tuğrul'a bağlıdır. Veliahtlık hakkı benim çocuğumun değildir. Rica ederim Meleke daha bu konuyu kaldırmasın. Çocuğu öpmek konusuna gelince benim kadı ve ruhanilerin önünde bir bebeği öpmem nezaketsizlik sayılır." (K.K., s.200)

Aile içerisinde oluşacak sorunlardan ilk etkilenenler çocuklardır. Anne baba arasındaki geçimsizliğin kurbanı olan çocuklar, ileriki zamanlarda agresif, hırçın, geçimsiz davranışlar sergilerler. Mutlu aile ortamında büyüyen çocuklarda diğerlerine nazaran özgüven duygusu artar. Bu durum, onların eğitim ve sosyal hayatına da yansır. İçine kapanmak, duygularını ifade etmekte zorluk çekmek mutsuz aile ortamında yaşayan çocuklarda daha fazla görülür. Yazar, hükümdar ailesinde bile olsa anne baba ilişkisinin önemini bir daha hatırlatmıştır.

3.2.9. Suç ve Suçluluk Duygusu

Kılıç ve Kalem romanı suç ve onun sonucunda gelişen suçluluk duygusuyla yaşayan karakterler açısından zengindir. Sevgi, kıskançlık, hırs, mevki savaşları romanın temel konularındandır. Romanda adı geçen Hüsamettin, Getibe'ye âşık ve şehvetinin esiri, suça eğilimli karakterlerdendir. Aynı zamanda para düşkünü Seba Hanım, mevki uğruna ve kadın sözüne kanarak kardeş katiline dönen Tuğrul da bu bağlamda dikkatleri üzerine çeker. Hepsini âdeta esiri yapan Getibe ise suça teşvik eden karakterlerdendir. Hırsına farklı kılıflar giydiren Getibe, Atabey Muhammed'in ölüm kararını abisi Tuğrul'la beraber imzalar. Tatlı dilini, güzelliğini her fırsatta kullanan Getibe, aşkından fazla memleketini düşündüğünü dile getirir:

> "—Siz benim akraba düşkünü olduğumu bilmemiş değilsiniz. Lakin kardeşiniz benim oğlumun karşısına yeni varis koymaya acele etti. Nihayet oğlumu benden ayırıp Rey'e hükümdar gönderdi, çünkü beni merkezden uzaklaştırmak gerekirdi. Bugün ben kendi canımı götürüp gidebilirim, lakin hayatınızı onun vicdanına emanet etmek istemiyorum. Onun sofra başında yemin etmesine inanmayınız, o kendi nefsinden dolayı tüm İldeniz Hanedanını mahvedebilir. Özellikle o, son zamanlar çok sinirlenmiştir. Kan dökmek, göz çıkarmak için bir bahane arıyor. Çaresiz durumdayım. Onu seviyorum, lakin memleketi ve Hanedanın şerefini de sevmek gerekir." (K.K., s:330)

Getibe, Tuğrul ve Hüsammettin'in yardımıyla Atabey Muhammed'i -savaşlardan kahramanlıkla çıkan büyük ve korkusuz hükümdarı- zehirler. Abisi Tuğrul, kardeşinin canını aldığına zaman zaman pişman olur ve suçluluk duygusunun vermiş olduğu pişmanlıkla acizliğinden ve suç ortaklarından yakınır:

> "Sen Getibe'nin hastalık haberini getirdiğin zaman Zehir Belhi burada olduğu için bazı sözleri sana diyemedim, bunun için de seni ikinci defa yanıma çağırdım.
>
> Doğrudur, biz onunla sır arkadaşıyız, biz onunla beraber Doğu'da büyüklüğüyle sığmayan bir zatı, daha da açarsak gücü ve cesaretiyle "Cihan pehlivanı" adlanan bir kişiyi öldürmüşüz. Lakin buna rağmen o, bize yabancıdır. Tehlike yaklaştığı zaman Zehir Belhi gibi adamlar kaçıp kendi vatanına gitmeği becerir. Lakin sen ve ben kaçmağa yer bulamayız, çünkü burası bizim vatanımızdır. Nihayet, bu kanın sorumluluğu senin ve benim üzerimde kalır." (K.K., s:358)

Abisini öldüren Tuğrul'la cinayetin en önemli faillerinden Getibe arasında geçen konuşma suçu unutmaya çalışan kardeşle, katil olduğunu her fırsatta hatırlatan kadının rahatlığı arasındaki farklar gözler önüne serilir. Hırsının esiri olan Getibe'nin artık yapamayacağı hiçbir şey yoktur. Oğlunu tahta çıkarmak ve evlilik sözünü tutmak konusunda ısrar eden Getibe'ye Tuğrul'un yönlendirdiği cevap, okurda kardeş katilinde olması gereken pişmanlıkları hatırlatır. Tuğrul yeğenini veliaht ilan etmekten çekinmez, ama abisinin eşiyle evlenme kararı, kuşkuları üzerine çekmesine sebep olur:

> "—Güzel, vefalı meleke! Ben senin oğlunu veliaht ilan edebilirim. Bu halkın arasında hiçbir kuşkuya sebep olmaz. Çünkü senin oğlun Gütluğ, rahmetlik kardeşimin veliahdıydı.
>
> Getibe Tuğrul'un 'rahmetlik kardeşim' sözüne güldü ve:
>
> —Kardeşini Allah'ın rahmetine gönderdiğin için de onun oğlunu veliaht, kadınını ise meleke ilan etmen gerek, dedikte Tuğrul da cevabında:
>
> —Tüm zorluklar da sözü geçen Melekelik'in üzerindedir, dedi.
>
> Getibe buna karşılık kızarak sordu:
>
> —Burada ne gibi bir zorluk var?
>
> —Ben, bugün melekeyle evlenirsem yarın düşmanlarım her yerde: 'Kadınını almak için kardeşini öldürdü' diye düşünecekler, beni tüm Doğu ülkelerinde rezil edecekler. O zaman Kızıl Arslan bize ne der? Bizim evliliğimizle onun eline bahane geçmez mi?" (K.K., s:411)

Getibe, Tuğrul'dan da umudunu keser. İstediklerini elde edemeyeceğini anlayan Getibe, Kızıl Arslan'ın gazabından korkuya düşer. Kendisini affettirmek için yollar arar. Yaptığı suçları hatırlar, pişmanlık duygusu onu da rahat bırakmaz. İşlemiş olduğu suçlar karşılığında hiçbir şey kazanamadığının farkına varır. Yanlışlar yanlışları takip eder, yaptıklarının arasında güzel şeyler arar ama bulamaz. Yaptıklarının bir anlamda farkına varır, gerçek Getibe'yle yüzleşir:

> "Kâh zehirlenmiş Atabey'in yeşil renk almış na'şı, zehrin etkisinden kararmış çehresi gelip onun gözünün önünde hareket ediyor, kâh da memleketin ecnebilere satılması için koyduğu imzaları gözlerinde canlanıyordu. O, ne kadar düşünürse düşünsün Atabey Muhammed'in zamanından bugüne kadar iyi bir iş gördüğünü hayaline getiremiyordu." (K.K., s.432)

Yazar, romanın sonlarına doğru Getibe'nin pişmanlıklarını dile getirir. Kendi kazdığı kuyuya düşen Getibe oğlunun da hayatını mahveder. Kendi hatalarını gözden geçirir, özeleştiri yapar. Yazar, âşık genç kızın saf duygularının caniye dönüşecek kadar değişime uğrama evrelerini gözler önüne serer. Hırs, intikam duygularıyla başlayan hayat hikâyesini, güzelliğini ve gençliğini kurban vererek devam ettirir. Suçsuz insanların hayatlarına son verir. Ve nihayet kendisi için verilecek en ağır cezaları sonuna kadar hak ettiğini düşünür:

> "—Bu sebeptendir ki, o, bazen kendi kendini muhakeme ederek diyordu: "Kızıl Arslan beni hangi işim için affedebilir? O, beni darağacına çektirir, zindanlarda boğdurursa haklıdır. Ben onun kardeşini öldürdüm. İldeniz hanedanını mahvettim, memleketin bu kadar felaketine sebep oldum. Neler, neler etmedim? Şu an tüm Doğu ülkelerinde benden daha mutsuz bir kadın var mı? O şair bana ne yapmış? Ben onun başına neler getirmedim ki? Ben onun dünyadan kıymetli kütüphanesini niçin yandırdım? Niçin onun sevgilisini mahvetmek istiyordum. Ben eskiden nasıldım? Şimdi nasıl oldum? Niçin ben Atabey'i mahvettim? Niçin ben onu bir köylü kızına kıskandım? Oysaki ben meleke, oğlum da Eldeniz hanedanının varisiydi. O da benim akılsızlığım sonucunda bu memleketin düşmanlarıyla bileşti. (…)" (K.K., s:432)

Hırs, nefret, intikam duygusunun etkisiyle kişiler zaman zaman yanlışa düşer, sonucunu düşünmeden suça teşebbüs eder veya suç işlerler. Suçlular, dünya malına aldanıp insan canına kıymaktan, hayatları karartmaktan çekinmezler. Lakin suç ne olursa olsun vicdanın sesi insanı rahatsız eder, manen azap verir. İster sarayda yaşayan soylunun ister sıradan bir vatandaşın iç dünyasıyla hesaplaşması, yaptığı suçun ağırlığı altında ezilmesi romanlarda da gelecek nesil için ders niteliğindedir. Suçluların yaptıkları suçun ağırlığı altında ezilmeleri, bir süre sonra omuzlarına

çöken ağır yük, yanlış adım atmadan önce bir kez daha düşünmek için yeterli sebep olabilir.

3.3. Kadın Haklarıyla İlgili Sorunlar

Kadın özgürlüğünün her zaman taraftarı olan Mehmet Sait Ordubadi, toplumda önemli yer tutamayan kadınların, eserlerinde birinci yer tuttuğunu söyler.[121] Yazar ihtilalden önce kadın haklarının yokluğuyla ilgili makale ve felyetonlar yazmıştır. Yazar Doğu'da kadınların erken yaşta evlendirilmesini, haklarının çiğnenmesini, eğitimden yoksun bırakılmasını her fırsatta dile getirmiştir. 1911 yılında Farsçadan Türkçeye tercüme ettiği *Nisvan-i İslam ve Madam Olga* eserinin daha etkili olacağı ve sorunların çözülmesine yardımcı olacağını umut etmiştir. Yazar esere uzun bir mukaddime yazmıştır. Mukaddimenin girişinde eseri Fransızcadan Farsçaya çevirenin ise Tebriz'de Mekteb-i Lokmaniye'den mezun arkadaşı Esedullah Han olduğunu belirtir. Mukaddime yazarak ve bazı cümleleri güzelleştirerek Türk diline tercüme ettiğini belirtir.[122]

Yazar, mukaddimede kadınların eğitimine dikkat çekmiştir. Yabancı ülkelerde işbu sorunun çözüldüğünü, bizim de en önemli sorunlarımızdan olan kadınların eğitimi sorununu çözüme kavuşturmamız gerektiğini savunur.[123]

Yazar, bir annenin çocuğun hayatındaki önemini vurgular. Okullarda verilen eğitimin eğitimli anne ile tamamlanacağını söyler. Terbiye açısından yeterli olmayan annenin çocuğu istenilen sonuca ulaşamaz.[124]

3.3.1. Kadın ve Eğitim Sorunu

[121] Tofik Rüstemov, **Alovlarda Berkiyen Gelem**, Yazıcı, Bakı, 1981, s.47

[122] M.S. Ordubadi, **Nisvan-i İslam ve Madam Olga,** Bakı, Seda Matbaası,1911, s:1.

[123] **A.e.**,s.12.

[124]**A.e.,** s:19.

Eğitim, her bir bireyin hayata atılması, geleceğini arzusu ve becerileri doğrultusunda kurup hayatını idame ettirmek için geçmesi gereken zorunlu bir süreçtir. Bunun bilincinde olan gençlerin seçimleri de en önemli etkenlerdendir. Süreç doğru planlanırsa aldıkları sonuç da müspet olur. Yazar, aynı zamanda genç yaşta evlilik hayali kuran ve eğitimini ikinci plana atan genç kızların düştükleri durumlardan da bahsetmiştir. XX. yüzyılda zengin ailelerindeki hanımların tembelliği ve baba parasına olan güvenleri daha sonralar çocuk yetiştirme konusunda da sıkıntılara yola açmıştır. Okulda para karşılığında alınan puanlar ise eğitim sistemindeki hataları bir daha gözler önüne serer. Yazar eğitimsiz, cahil gençlerin evlilik sürecinde yaşadıkları olumsuzlukları *Gizli Bakı'da* bir daha hatırlatır.

> "Sizin hanımınız ders konusunda oldukça tembel ve beceriksizdi. Sınavları geçemiyordu. Aldığı puanların hepsi para ve güzellik mukabilinde olurdu. Ablası, babası iyi çalışması için ellerinden geleni esirgemezlerdi. Ben de Kutilevski de Hanım'ın eğitimi için elimizden geleni yapardık. Ama yine de Hanım tembellik, soğukluk gösterirdi." (G.B.,s.189)

Yazar, karakterlerinin diliyle küçük yaşta, eğitimini tamamlamadan nişanlanan kızları eleştirmiş, evliliklerin eğitimin önüne geçtiğini, sevgili veya eş bulmanın daha cazip geldiğini vurgulamıştır. Bu duruma sebebiyet verenlerin ise aileleri olduğu kanaatindedir. Eğitimi geleceğin teminatı olarak görenlerin yanı sıra, geleceklerini evlilik yoluyla, hiçbir eziyet çekmeden temin edebileceklerini düşünenler de az değildi. Bahsi geçen kadınlardan biri de *Gizli Bakı* romanındaki kadın kahramanlardan Sona Hanım'dır:

> "—Öncelikle, çok gençtir, aynı zamanda varlıklıdır. Bu sebepten de eğitim almağa hevesi yoktur. Meslek sahibi olmak için lisans eğitimi alanların çoğu gelecekte kendilerini temin etmek isteyenlerdir. Küçük Hanım'ın ise geleceği temin edilmiştir. Ben yıllardan beri kazandığım tecrübe sonucunda bu sonuca vardım ki, zengin çocuklarının hepsi bu karakterdedir. Hanım'ın dersle ilgilenmemesinin ilkin sebebi, eğitimini bitirmeden nişanlanmasıdır. Eğitim alan kızların hayatını kötü etkileyen sebeplerden biri de budur!" (G.B., s.190-191)

Mehmet Sait Ordubadi'nin romanlarında da kadın ve onların eğitimi konusu en hassas ve birçok olayları etkileyen konulardandır. Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Batı'da kadın olmanın çeşitli yönlerini, benzer ya da farklı taraflarını, millet farkı gözetmeksizin zarif ve duygusal yanlarını ele almıştır. *Dumanlı Tebriz'de* Doğu'da kadın olmanın zorluklarını, kadın ve erkek eşitsizliğini, sosyal hayattaki mevkisini, kıyafet, eğitim sorununu dile getirmiş ve çözüm yollarını da kahramanları aracılığıyla söylemekten çekinmemiştir:

> "Nina ilk defa yüzüne beyaz perde ve ayaklarına çuval giymiş kadınları görmüştü.
>
> —Gördüğümüz erkekleri bu kadınlar mı doğurmuş?
>
> —Bunlar doğurmuştur, dedim.
>
> —Şarkın erkekleri birinci terbiyelerini bu amatör mahpushanenin içinde almıştır. Onlar hiçbir zaman özgürlük görmemişler. Birçokları onun adını bile işitmemiştir... Şimdi siz düşünün. Böyle halkın hükûmete karşı isyan etmesi devlet usul idaresinin ne kadar kaba ve zalim olduğunu göstermez mi? Usul idare o kadar kaba, o kadar zalimdir ki, bebeklikten esirliğe alışmış kitleler dahi isyana kalkışmıştır." (D.T.,s.31-32)

Yazar, İran'daki kadınların karşılaştıkları zorlukların canlı şahidi olmuştur. Çözüme kavuşturulması gereken sorunların bir anda çözülemeyeceğinin de bilincindedir. Çoğunluk ise yeniliğe açık kişilerin kötü imaj yarattıkları kanaatindedir. Kadın özgürlüğünün kısıtlandığı, kadının toplumdan tecrit ediliş şekilleri, başı açık gezmenin halk arasında alay konusu ve ahlaksızlık olarak nitelendiği ortamın zorluğu aşağıdaki cümlelerden anlaşılır:

> "—Hacı Ali Davafüruş'un evine hangi yoldan gitmem gerekir, diye sordum.
>
> —Mücahit durdu, düşündü. Sonra bana sordu:
>
> —Kızını açık giydiren Hacı Ali'yi mi diyorsun?
>
> —Evet, dedim." (D.T., s.34)

Toplum kurallarının dışına çıkmak çor zordu. Kadınların aile hayatındaki önemi ve toplumdaki katkıları dikkate alınmazdı. *Dumanlı Tebriz* romanında bu hususların yanı sıra kısıtlamalara karşı en etkili yöntem olan eğitimin sadece erkeklere değil, kadınlara da verilmesi gerektiğini savunan, romanın adından da belli olduğu üzere dumanlarla kaplı gökyüzünün eğitim ve özgürlükle aydınlanacağının bilincinde olan ve dışlanmaya rağmen bunun mücadelesini veren kişilerin de var olduğu görülür:

> "Hacı Ali'nin kızı Amerikalıların mektebinde okuyordu. On dört, on beş yaşlarında olan bu kız uzun boylu, kalın vücutlu, kara ve büyük yuvarlak gözlere sahipti. Onun Tebrizlilere has beyaz pembe siması ve kara tüylerinden başka her şeyi Amerikalılara benziyordu. Tebriz'de ilk defa açık gezen bu kıza karşı sokaklarda laf atmak, aşağılamak, sevgi ilan etmek ve bu gibi uygunsuz davranışta bulunmak âdetti. Kız tüm bunlara rağmen mollaların önerdiği çarşafı başına geçirmemişti". (D.T., s. 36-37)

İran'da ve Güney Azerbaycan'da yıllardır değişmeyen baskın rejimin değişeceğine inanmak o kadar kolay değildi. Hayat şartlarının zor olduğu dönemlerde geleceğe umutla bakmak, alışılmışın dışına çıkmak oldukça zordu. Kadınları önemsemeyen toplum, onların değişime uğrayacaklarına inanmıyordu. Romanın orta kısımlarında İranlı kızların da değişime uğramasını şaşkınlık ve sevinçle karşılayanların tepkisi, durumun ne kadar vahim olduğunu gözler önüne serer.

> "Meşedi Kazım ağa gözlerine inanamıyordu. O, hayaline bile getiremediğini gözüyle görüyordu. Tebriz kızları başı açık, Avrupalı kıyafetinde erkeklerle aynı masada oturmuşlardı. Hele Nina'nın kızlarla Rusça konuşması Meşedi Kazım Ağa'yı tamamen hayran bırakmıştı. Meşedi Kazım Ağa gördüklerinden çok memnundu. Çünkü o da Tebriz'de kadın açıklığının birinci taraftarlarındandı. (…)" (D.T., s. 262.)

Kadın dendiği zaman ilk olarak hayallerde güzel kadın resmi canlanır. Sadece yemek ve temizlik yapması, çocuk doğurması istenen kadınlarda aranacak en önemli husus dış güzellik ve el becerisi olurdu. Bu durumda eğitimli kadınlar ister istemez her kesin dikkatini daha çok çekerdi. Özgüven, bilgi birikimi, hayata pozitif bakış dış güzelliği daha da güzelleştiren önemli etkenlerdir. Eğitimli kadına olan hayranlık

Ebülhasan Bey'in Tebriz'den Culfa'ya giderken yan yana oturduğu Ksenya Pavlovna'yla olan konuşmasıyla verilir.

> "Şimdi de ben kimliği belli olmayan bu Rus kızıyla ilgileniyordum. Onu konuşturmak, sohpetinden zevk almak için mevzu arıyordum. Şimdi anlıyorum ki, kadın kendi güzelliğiyle her ne kadar sevimliyse bilgisi ve tatlı konuşmalarıyla da o kadar güzel ve sevimlidir. Ben, o Rus kızıyla olan birkaç saatlik konuşmalarımdan böyle bir sonuç çıkardım: Güzellik yalnız güzel olmakla tamamlanmaz. Güzel kadın bir şiir sanatı gibi incedir ve onun mutlaka şiirle bileşmesi gerekir, çünkü güzellikle şiir hiçbir zaman ayrı yaşayamaz. Önemli olan güzellike şiirin bileşmesidir. Kimbilir belki güzellikle şiirin her ikisi aynı anlamdaymış?!" (D.T., s.314-315)

Yazar, İran'ın medeni, devrimci kuşağının temelini yukarıda örneğini verdiğimiz kızların atacağına inanır ve çarşaf içerisinde kendilerini kısıtlı bulan kadınların özgürlük tohumlarını ekeceklerini her fırsatta dile getirir.

Kitap okumanın, eğitimin kadın hayatındaki öneminden her fırsatta bahseden yazar, romanın da kimi zaman kadın hayatında değişimlere sebebiyet verdiğini vurgular. Romanın ilk sayfalarında da belirtildiği gibi Nina'nın da kahramanlık romanlarına merakı vardır. Nina da okuduğu roman kahramanlarına benzetilir ve karakterce birbirine benzemeyen ablası tarafından da takdir edilir: "İraida; Nina, sen küçükken okuduğun roman kahramanlarına benzedin, sen büyük bir şehrin altını üstüne çevirmeği becermişsin." (D.T., s:236)

Mehmet Sait Ordubadi, en önemli kültür ocaklarından olan tiyatroların insan hayatındaki önemini her fırsatta dile getirir. O, Sovyet Azerbaycan'ında tiyatroların yaratılması yolunda büyük uğraşlar vermiştir. Yazar, 11 Ekim 1923 *Kommunist* gazetesinde yayımlanan "Bizde Tebliğ ve Tenkit Tiyatroları" adlı makalesinde tiyatroların insanların hayatındaki önemini, ihtiyaç ve sorunlarını dile getirmiştir. Bu tür tiyatroların mevhumatın aradan kalkmasında en büyük etken olduğunu vurgular ve tiyatroların çoğalmasını arzu eder.[125]

[125] Mehmet Sait Ordubadi, "Bizde Tenkit ve Tebliğ Tiyatroları", **Kommunist**, No:230, 11 Ekim 1923.

İnkılap zamanı İran'da da yaratılan tiyatrolar yeniliğe muhtaç halkın rağbetini kazanır. Sürekli mescitleri, ziyaretleri dolaşan, rutin hayatı olan halk yeniliğe açılır. Yazar bu durumu *Dumanlı Tebriz'de* şöyle anlatır:

> "Kadınlar için sinema-tiyatro teşkil edilmişti. Bu atılım büyük ilgi kazanıyordu, buralara alt gelir grubu, üst gelir grubu ve kibar kadınlar da gelirdi. Sinema-tiyatroların kapılarında kadınları taşıyacak yüzlerce fayton vardı." (D.T., s:393)

Gericiliği sürdürmek, halkı istedikleri gibi yönetmek yerli yönetim ve dış güçlerin arzuladıkları şekildeydi. Kültürlü olma, öğrenme, dış devletlerdeki gelişime tanıklık etme arzusunun önü kesilirdi. İran'da gericiliği ortadan kaldırmak için verilen mücadele, medeniyetin önünü kesen engelleri, halkın bilincinde yer edinmiş boş inançları yok etmek için acizdi.

> "Genellikle, İran'da medeniyetle savaşan kara kuvvetlere karşı medeniyet aracılığıyla savaşmak mümkün değildir. Mevhumatı boğmak ve ona üstün gelmek için medeni atılımlar acizdi, çünkü İran'da gerçekleşen tüm siyasi ve ekonomik maceralar mevhumata dayanıyordu, çünkü bu durum hem hükûmet hem de ruhanilerce savunuluyordu." (D.T., s.394)

Yerli yönetimin ve dış güçlerin halkı istedikleri gibi yönetmek amacıyla verdikleri savaş çok etkiliydi. Hâkim güçler, Müslüman aile yapısına ters düşen filmleri, kadınların yabancı erkeklere bakmasını, örf ve adetlere ters düşen olaylara şahitlik etmesini namussuzluk sayardı. Film ve tiyatrolar, kadınları mescitlerden, ziyaretgâhlardan uzaklaştırır, bakış açılarını değiştirirdi. Düşünce ve ifade özgürlüğü yerli hâkimlerin işine gelmezdi:

> "Film ve tiyatrolar; kadınlara ahlaksızlığı öğretiyor, kadınlar sinema ve tiyatrolarda şeriatın zıddına olan fotoğraflar görüyor, sinemalarda Müslüman kadınlar namahrem erkeklerin yüzüne özgürce bakıyor ve yabancı kadınların erkeklerle öpüştüğünü görüyor. Müslüman kadınlar, oralarda aşk maceralarına tanıklık ediyor, bu sebepten de Müslümana emir edilir: hangi kadın sinema ve filmlere giderse o kadın kocasından boşanmış sayılır! Eşlerini rızası ile tiyatrolara gönderen erkekler mescitlere ve ziyaretlere bırakılmayacaktır. Eşlerini tiyatrolara bırakan erkeklerin Müslüman mezarlığında gömülmesine

izin verilmeyecek! Eşlerini tiyatroya gönderen erkeklerin mahkemelerde şahitliği geçersiz sayılacaktır!" (D.T., s.393)

Okul, tiyatro, sinema İranlı kadınlar için yasaklanır. Kadınlar, yaşadıkları hayatla bağdaşmayan özgür, başörtüsüz, erkek ve kadın ayrımı yapılmayan toplumlardan haberdar olmaya başlar. Evlerde itiraz sesleri yükseldikçe medeniyet ocaklarının kapıları yüzlerine kapatılır. Yazar, tiyatronun insan ve özellikle çocuk büyüten kadının hayatındaki önemini bir daha vurgulamış, mücadelesinden vazgeçmemiştir.

3.3.2. Kadın-Erkek Eşitsizliği

Kadın hukukunun geri planda kalması, kısıtlanması Ordubadi'yi her zaman düşündürmüş ve sorunu ortadan kaldırmak için mücadelesinden vazgeçmemiştir. Kadına verilecek hak veya özgürlüklerin erkekler tarafından belirlenmesi ise eşitsizliği bir daha gözler önüne sermektedir. Erkekler, siyasetle sadece erkeklerin ilgilenmesi, kadınların ise sadece erkeklerin gönlünü hoş etme, ilham verme özellikleri ile yetinmeleri gerektiği kanaatindedirler. Kadını cinsel obje ve ulaşılması zor olağanüstü varlık olarak değerlendirenlerin ise onları sıradan birine verilmesi gereken haklardan mahrum bıraktıkları unutulmaktadır:

"Siz şu an kadınları olağanüstü varlık olarak görseniz de önemli hususu tamamen unutuyorsunuz, çünkü düşüncelerinizle olağanüstü varlık olarak gördüğünüz kadına, sıradan birine verilecek hakkı vermekten çekiniyorsunuz." (D.Ş., s.46-47)

Bolşevik düşünce yapısına sahip Raya'nın İvanov'la olan konuşmasında, kadın erkek eşitsizliğinin ana sebeplerine dokunulur, zihinlerde yıllardan beri oluşmuş düşüncelerin aşılmasına çalışılır. Yazar, Raya'nın diliyle kadın hukuksuzluğunun ana sebebini çalışma izninin olmamasında, ekonomik açıdan eşine muhtaç olmasında gösterir. Ekonomik özgürlüğü olmayan bireyin başka birisine bağlı kalması kaçınılmazdır. Kendi parasını kazanan kadının ailede söz sahibi olma hakkı da kendiliğinden doğar.

> "(…) Kadın hukuksuzluğu ve eşitsizliğini doğuran amillerden biri de kadının ekonomik açıdan erkeklere bağlı olmasıdır. Kadının erkeklerle eşit olması ve ekonomik bağlılığının ağırlığını üzerinden atması için hayatın tüm alanlarında iştirak etmesi gerekir. Petrol kuyularında yıkanmak veya başka ağır işlerde çalışmak kadın için zorunlu değildir. Her halde bir kadın arabayı bir erkek gibi kullanabilir." (D.Ş.,s.47)

Romandan aşk konusunda çoğu erkeklerin kadınlara rağmen aceleci davrandığı, ilişki kurmak için sadece dış görünümün yeterli olduğu kanaatine varılır. Ordubadi'nin romanlarında zengin, yüksek mevki sahibi erkekler yerine akıllı, saygın erkeklere üstünlük veren kadınlara daha çok yer verilir. Romanda, Sadovski'nin Leyla Hanım'a olan yaklaşımı erkekle kadın arasındaki farkları ortaya koymak açısından önemlidir:

> "Sizi anlıyorum, lakin siz de beni dinleyin, çünkü erkeklerin sevgilerini kadının sevgisiyle kıyaslamak doğru değildir. Erkekler sadece güzel kadınları sever, onun dış görüntüsünü beğenir, diğer hususiyetlerini öğrenmek için çaba harcamazlar. Kadınlar böyle değildir, kadının özellikleri elbise modası gibi değişkendir. Kadın güzel ve zengin olmayan birini de sever. Ben kendim zengin ve güzel olmayan, ancak iş adamı- becerikli- birini de sevebilirim". (D.Ş., s.61-62)

Yazar, diğer romanlarında olduğu gibi *Kılıç ve Kalem* romanında da karakterlerin dilinden kadın erkek ilişkisini inceler, bu ilişkiyi bazen övgü, bazen eleştiri şeklinde okuruna anlatma yolunu seçer. Hırsı yüzünden kocasını öldüren kadının, boş vaatler verdiği Hüsamettin'le olan ilişkisi de bu bağlamda dikkate değerdir. Aynı zamanda Getibe tarafından aldatılan ve türlü türlü vaatlere kanan Hüsamettin'in durumu da analiz edilir. Yazar, halkına ihanet eden birisinin fahişe kadınlardan daha tehlikeli ve ahlaksız olduğunu vurgular. Ahlaksız kadınların birkaç kişiyi aldattığı, vatan hainlerinin ise tüm halka ihanet ettiği gözler önüne serilir:

> "Sanki bizim filozofumuz dünyada hiç kimsenin kulağının duymadığı felsefe icat etmiştir. Daha şimdiye kadar o bilmiyor ki, bir şehrin halkına yalan satanlar bir şeyi iki kişiye satan kadından daha alçak, daha ahlaksızdır. Bir şeyi iki kişiye satanlar kendi varlığını satıyorsa da bir şehre yalan satanlar ise halkı

satıyor. Şimdiye kadar benim kimseye satılmadığımı Hüsamettin anlamamıştır. Lakin o kendisi bir kadının kuru vaadine ve kendisinin hayvansal düşüncesi hatırına memleketini satmak üzeredir. Ben, sen Hüsamettin'in şahsında sıradan erkekleri değil, bir memleketi yöneten adamları, rehberleri bile öğrendim. Sizin gibilerinin aklını süzgeçten geçirdim. Siz kendi hayvansal düşüncenizi temin etmek, beş dakikalık haz almak için bir memleketi bir fahişenin eline bırakmağa bile kadirsiniz." (K.K., s:356)

Aynı zamanda yazar, erkeklerin menfi hususiyetlerini ortaya koymaya çalışır. Kıskançlık konusuna hemen hemen her romanda değinen yazar, kıskançlığın erkeğe verdiği zararlardan söz eder. Getibe'nin diliyle Hüsamettin'in kıskançlık belasına tutulduğunu söyler. Tatlı dilin esiri olan erkeğin başarısını engelleyen durumları aşağıdaki gibi değerlendirir:

"Ben cesaretle derim, erkeklerde kahramanlık hususiyetleri mevcuttur. Lakin onlardan birçoğu kendilerinde doğal olan kahramanlık hususiyetlerini çok çabuk unutuyorlar. Erkekler kendilerini acizliğe düşürecek sebepleri bazen göremiyorlar; çünkü kıskançlık ve inam onların savunma mekanizmalarını bozuyor, onların kahramanlık şuurunu zayıflatıyor. Erkeği kahraman yapan hususlar kıskanmamak, çabuk inanmamak ve acele etmemektir." (K.K., s:356)

Kadınlar ise erkeklere nazaran daha temkinli, namus ve aile değerlerine daha fazla önem veren karakterlerde karşımıza çıkarlar. Yazar, kadın hayatının dört cevher etrafında şekillendiğini vurgular. Kendisine değer veren kadınların teslim olacağı erkekte aranan özellikler de genelde aynıdır. Özellikle, namus gibi kutsal mefhumun kolay kolay birine teslim edilmemesi vurgulanır:

"Bir kadın ister hükümdar kızı yahut basit bir köylü kızı ya da basit bir dilenci kızı olsun, onda en kıymetli olan bir cevher vardır ki, o da kızlık şerefi ve kızlık namusudur. Bu huy zengin ve fakir kızlarının hepsinde vardır. Kızlar bunu belli bir zamana kadar kendi göz bebekleri gibi korurlar. Kız onu hiçbir cevahir ve hiçbir hazinenin karşılığında satmaz ve onu ancak aile müessesinin talep ettiği vefa, sadakat, samimiyet ve aile sevgisi karşılığında satabilir. Ben Getibe de Atabey Muhammet'e vardığımda kendi kızlık değerimi yukarıda saydığım dört cevherin karşılığında vermiştim." (K.K., s:356)

Aynı zamanda yazar, bazı kadınların şeref ve namusları ayaklar altına alındığı zaman ne kadar tehlikeli olduklarını da Getibe'nin gerçekleştirdiği eylemlerle okuruna aktarır. Hassas noktalarından vurulan kadınların hayatı tamamen değişebilir. Sevgi ve güven duygusu yerini nefrete bırakabilir. Aldatılan kadınlar çoğu zaman intikam duygusuyla yanıp tutuşur. Getibe'nin intikam duygusu ise bulunduğu mevkisi ve sorumlulukları kadar büyük ve tehlikeliydi:

> "Sen kendin de bilirsin ki, Atabey benim ona verdiğim cevherin kıymetini bana vermedi, beni aldattı, vaatlerine yerine getirmedi. Ondan aile sevgisi, vefa, sadakat, samimiyet görmedim. Nihayet o, kalbini ikiye bölerek başka kadını sevdi. Ben kızlık cevherinin altın karşılığında satıldığını görünce düşmanımdan intikam almakta haklıydım. Ben ucuz satılan kızlardan değildim. 'Şeref ve namusum karşılığında ya istediğimi ver ya da hayatınla öde!'. Karar verdim, onun hayatını elinden aldım. Çünkü o beni hem genç kızlığımdan hem de beni seven Hüsamettin'den ayırmıştı." (K.K.,s. 356-357)

Toplumda kadının yüksek statü sahibi olması da kadın olmanın zorluklarını ortadan kaldırmaya yetmez. Sevdiği erkeğin sadece kendine ait olmasını istemesi, arzu ettiği mesleklerde çalışması, kıyafet seçiminde özgür olması kadınların yıllardan beri mücadele ettiği konulardandır. Erkekler tarafından yönetilmeye çalışılan kadınların sadece doğurganlık yetisinin ön plana çıkarılması, cinsel obje olarak kullanılması aşılamayan sorunlardandır. Kadın erkek ilişkilerinde de dengeyi sağlamak, kadına hak ettiği değeri vermek, cinsel ayrımcılığı ortadan kaldırmak, kadına şiddete son vermek en büyük temennilerdendir.

3.3.3 Kadın ve İntihar Sorunu

Yazar, millet farkı gözetmeksizin kadın olmanın zorluklarını, istek ve arzularının dikkate alınmamasını, ailede söz sahibi olmamasını *Döyüşen Şeher*'deki Ermeni Araratyan'ın karısı Sofiye Hanım karakteriyle vermiştir. Sofiye Hanım küçük kızını kendi planlarının kurbanına çeviren babaya itiraz eder, annelik içgüdüleriyle kızının

tehlikede olduğunu hisseder. On yaşında kıza duyulan sevgi hislerini göz ardı edemez. Kocasının yaptıklarına karşı çıkamayacağının farkına varan anne tek çareyi intiharda görür. Kendi canını kızının ve günahsız halkların yolunda kurban vermekten de çekinmez. Küçük çocuğa duyulan farklı hislere itiraz sesini sadece kendi canına kıymakla gösterebilen annenin seçtiği yol yanlış olsa da anneliğin kutsallığını ve kadına değeri bir daha gözler önüne serer.

> "Ben adi değilim, adi işleri ve adi insanları gören gözüm yok. Ben hiçbir zaman on yaşlı kızıma sarılıp öpülmesini kabul edemem." (D.Ş., s. 235)

Sofiye Hanım söz hakkı olmayan, çaresizliğini kendine canına kıymakta gören kadınların sesi olarak gösterilebilir. Kadın haklarının çiğnenmesi sorun olarak sadece XX. yüzyılın başında kalmış değil, günümüzde de devam etmektedir. Romanda ölümü ile kocasını etkileyemeyen kadın profili çizilmiştir. Yaşamak için çocuğundan başka sebep bulamayan kadınlara, kendi çocuğu için yetersiz kaldığı durumlarda ölümden başka çare bırakılmadığı mesajı verilir. İtiraz olarak sadece intihar yolunu seçen kadının isyanı aşağıdaki gibidir:

> "Ester! Ben her gün ölmemek için bir kere ölüyorum. Sen Hamazasb gibilerine her zaman düşman olmalısın. Çünkü o da senin baban da Ermeni-Müslüman halklarının düşmanlarıdır!" (D.Ş., s.239)

Kadına yapılan sözlü şiddetin yanı sıra fiziksel şiddet de gündemde olan, her gün önümüze çıkan sorunlardandır. Şiddet, sorun ne olursa olsun çözüm yolu araştırılmadan, üstün olma duygusuyla karşı cins dinlenmeden izlenilen ve yuvaların yıkılmasıyla sonuçlanan, çözüme ulaşılamayan en önemli sorunlardandır. *Döyüşen Şeher*'de de yazar, kadına şiddete değinmiş, eşine gösterdiği sözlü ve fiziksel şiddetin yanı sıra kızına da aynı şiddeti uygulayan baba profili çizmiştir. Farklı siyasi bakış açısına sahip kızına karşı alışkanlık haline getirdiği dayak atma içgüdüsü devreye girer. Dayakçı baba çözüm odaklı olmak yolunu seçmez, tam tersi yeni sorunlara sebebiyet verir:

> "Benim kızım Bolşevik mi, kızım benim düşmanım mı?

> Araratyan bunu diyerek kızının saçlarından tuttu ve sarsarak yatağın üzerine attı. Tüm gücüyle onu dövmeye ve küfür ederek aşağılamaya başladı." (D.Ş., s.268)

Yazar, kız çocuklarının terbiyesiyle annelerinin ilgilendiğini ve kötü huyların da anneye benzetilmesi alışkanlığını hatırlatır. Ölümüne sebep olduğu kadına pişmanlık duymak yerine onu suçlamak daha kolay yol olarak gözükür. Suçlu babanın terbiye yöntemi daha da zorlaşır, yanlışlar yeni yanlışları beraberinde getirir. Ölmüş kadının arkasından da lanetler yağdırır.

> "Sen de annen gibi nankörsün. Onu ne kadar terbiye ettiysem de nankör huyunu değişmedi. Köylüleri savundu. Sen de annen gibi nankörsün. Annen başımdan defolup cehenneme gitti. Sen de şimdi benim rezil olmam için uğraşıyorsun." (D.Ş., s.268)

Kızı tarafından suçlanan babanın kendini aklaması da oldukça ilgi çekicidir. Baba yaptığı suça hak kazandırmak için çeşitli sebepler gösterir. On yaşındaki kızının mutluluğunu istemeyen anne algısı yaratılmak istenir. Anneliği basite indirgemek, herkesin annelik yapabileceği düşüncesi, anneliğin gerçek anlamını kavrayamamak sorunun ana sebeplerinden biri olarak gösterilir. Bu da kadına olan bakış açısının doğru değerlendirilmemesine, ailede kadının, annenin önemsenmemesine bağlanır.

3.3.4. Kadının Cinsel Obje Olarak Görülmesi

Daha çok kapalı toplumlarda görülen kadın hukukunun erkeklere nazaran kısıtlanması, kadının aile dışında değil, aile içerisinde bile söz sahibi olmayışı yıllardan beri çözülmeye çalışılan ve çözülmesi en zor problemlerdendir. Kız çocuklarının doğumundan bile rahatsız olan ataerkil toplumların kadınlara sadece cinsel obje gibi bakması iç acıtan sorunlardandır. Yazar da bu konuya romanlarında yer vermiş, mücadele etmek istediği bu konuları es geçmemiştir. *Kılıç ve Kalem* romanında kan bağı olmayan kişilerin değil, tam aksine hırs, mevki uğruna babanın kendi kızına kadınlığını kullanması gibi tavsiyelerde bulunması bunun bir daha ispatıdır:

"Getibe başını babasının omuzundan kaldırıp sordu:

—Diyelim ki dediklerinin hepsi doğrudur. Benim elimden ne gelir?"

—Senin elinden her şey gelir. Bu işlerin benim istediğim bir mihver üzerinde devam etmesi için sana büyük görev düşer. Sen Doğu'nun birinci güzelisin, Emir'in kızı, halifenin torunusun. Biraz önce annene anlattım. Bu güzellik ve bu ün benim ve halifenin nüfusuna dayanıyor. Lakin ben ve halife öldükten sonra bu güzellik sıradan bir güzellik olarak kalacaktır. Bunun için de sen kendi geleceğini sağlam bir temel üzerinde kurmak zorundasın. Atabey de kötü aday değil. Gerisini kendin bilirsin, bunu hiçbir zaman babalar kızlarına öğretmezler. Akıllı kızların kendileri bunu bilmesi gerekir". (K.K., s.180)

Getibe, babasının, güzelliğini kullanarak Atabey Muhammed'i kendine âşık etme isteğine anlam veremez. Aslında bu durumdan rahatsız olur. Doğu âdetlerine göre evlilik teklifini erkekler yapar. Ancak Emir, kızının Atabey Muhammed'i kendine âşık ettirmesi ve bunun için de kadınlığını kullanmasını sıradan bir durum olarak niteler:

"—Akılsız kızım! dedi. Burada hiçbir şerefsizlik yoktur. Bazen şerefler şerefsizliğin içerisinden süzülüp gelmiştir. Senin evlenmek için teklif edememe durumuna geldikte ise bunu bana anlatma, kızlar istedikleri zaman bu teklifi etmek için yöntem bulurlar, bunu becerdiğini şairle konuşmalarınla kanıtladın." (K.K., s. 180)

Atabey'in kızıyla olan görüşmesinden etkilendiğini fark eden babanın aklından geçirdikleri, kadınlara olan düşüncesini apaçık ortaya koyar. Amacına ulaşmak için kendi kızını kullanır. Güç, mevki ve dünya malı için evladını sevmediği birine vermekten çekinmez, tam tersi kendi isteklerine kavuşma arzusuyla kızının sevgisine göz kapar:

"Şimdi ben kendi amacıma ulaştım, aleyhime olan çıkışların hepsini sabun köpüyü gibi patlatacağım. Dünyada kadın ve şehvet olmazsa, erkeklerin kalbindeki inat ve mukavemeti hiçbir kuvvet kıramaz." (K.K., s.181)

Karşılıksız sevgiye tutulan Getibe de babası gibi kendi ailesinin çıkarlarını sevgisinden üstün tutar, sevdiği şairi intikam ve mevki uğruna feda eder. Getibe Atabey'in evlilik teklifini yedi şart ileri sürdükten sonra kabul eder. Bu durum duygusallığın arka planda olduğu, çıkarların ön plana geçtiği ilişkilerde kendini gösterir. Sadece eşinin değil, kızının fiziksel özelliğini kendi yararına kullanan baba portresi çizilmiştir. Bu durum hükümdar evliliklerinde çok rastlanılan durumlardandır.

3.3.5. İhanete Ugrayan Kadınların Sorunu ve İntikam

İster köylü ister şehirli ister güzel ister çirkin olsun bir kadının gururuna dokunan ve üstesinden gelmede en çok zorlandığı durum ihanet durumudur. Ne yazık ki, bu durumda kadınların en büyük düşmanı aslında yine kadınların kendisidir. İhanete uğrayan kadın hakaretlerin en ağırıyla yüzleşir. *Kılıç ve Kalem* romanında da Getibe güzel ve zengin ailenin kızı olmasına rağmen aldatılır. İntikam duygusuyla temelini attığı ailesini, yine intikam duygusuyla sürdürmek zorunda kalır:

> "Sinirinden kızarmış gözleriyle havuzdan havaya kalkan fıskiyenin havuza dökülen damlalarına baktığı zaman, gökten yere kanlı yağmurlar yağdığını hissediyordu. Yıldızların şafağını havuzun aynasında gördüğü zaman yeryüzünün dağıldığını ve yıldızların suya döküldüğünü görür gibiydi. Uzay'ın penceresinden başını çıkarıp bakan on dört gecelik ay da onu yutmak için ağzını açan bir ejderhaya benziyordu. Ara sıra çınar ağacında okuyarak "hak hak" diyen kuşun da sesi de onu meşgul ediyordu. Dünyada hak yoktur, hakikat da yoktur, onların yerine aldatmalar, şekere bürünmüş zehirler vardır. İnsana gerçek neşeyi veren, yüreklerin daimî çırpıntısını durduran, varlıktan yorgunluk ve ümitsizlik duyan yüreklerden yılların, asırların kinli tozlarını silen ve arzuları sonuca götüren sadece intikamdır." (K.K., s. 322)

Şair Nizami'ye âşık olan Getibe, ondan intikam almak umuduyla kendisine âşık olan Atabey Muhammed'le evlenir. Ama Atabey Muhammed'in onu başka kadınla aldattığını ve o kadından çocuk sahibi olduğunu duyduktan sonra sevgiye olan güveni bir kez daha sarsılır. İntikam duygusuyla yanıp tutuşan Getibe, düştüğü duruma yeni anlamlar yükler. Aşkının paradan daha kıymetli olduğu sonucuna varır, sevginin üstünlüğüne bir kez daha inanır. Paranın mutluluk getirmediğini bir kez

daha kanıtlamış olur. İntikamının ise hükümdarın canına kıyacak kadar büyük olduğu kanaatine varır:

> "Benim en büyük düşmanım bahtımdır. Düşmanımın birinden intikamımı alamadan kaderim karşıma başka bir düşman çıkardı. Lakin önceki düşman sonraki düşmanımdan daha büyüktür. Çünkü birincisini seviyordum, ikincisi ise beni sevdi. İkincisini mahvetmek, birincisini mahvetmekten daha kolaydır. Yalan, sevgide hakikat yoktur. O beni seviyordu, yemin etmişti, söz vermişti, benden başkasıyla evlenmeyecekti çünkü o yaşça benden daha büyüktü." (K.K., s.322)

Yazar, sevgi konusunda kadınların erkeklere nazaran daha hassas olduğunu vurgular. Bu sebepten, kadınların sevgileri kadar intikam duyguları da büyük olur. *Kılıç ve Kalem* romanının kahramanlarından Getibe'nin intikamı, annelik görevini yapmaya mâni olmasa da tüm halka ve padişahlara zarar verecek kadar büyür. Eşinin ihanetiyle temiz duygulara gölge düşürülür. Sevmeyen ve sadece sevildiği için evlenen kadının intikamı da sıradan olmayacaktır. Çocuğunun kendisine benzemesi ve bu sebepten de babanın kendi çocuğuna soğuk tavır sergilemesi intikam eyleminin alevlenmesi için yeterli olur.

> "O, güzelliğe tapsaydı, yoksullar arasında benden daha güzelleri vardı. Lakin o halifeyle akraba olmak ve bu sebeple de esinlendirmek istemişti. Ben ise onun amacının aletiydim. O, benimle olan izdivacıyla bir taraftan memleketlere sahiplendi, o bir taraftan da geleceğinden hayat ve ikbal ümitleri besleyen bir kızı şehvetine kurban verdi. Halife öldü, onun bana olan sevgisi de öldü. Şimdi ise ona yeni yeni kurbanlar lazım, hem de ucuz kurbanlar. Lakin ben kendimi onun değerlendirdiği gibi değerlendirmeyeceğim. O benim hayatımı elimden aldı, bunu da kendi hayatıyla ödeyecek. O bir tek beni mahvetti, ben tüm İldeniz Hanedanını mahvedeceğim. Onun kökünü kurutacağım. Benim için kıymetli olan sadece oğlumdur. Annelik duygusunu kalpten silecek bir ilaç olsaydı ben rezil ve yalancı hanedandan nefes alacak bir kişi bile bırakmazdım. Lakin çocuk bana benziyor ve benim çocuğum. Benim olduğu için de baba sevgisinden mahrumdur. Bir zamanlar dudaklarımdan öperken 'O dudaklar benim hayat suyumdur.' diyen yalancı dudaklar bir kere bile benim çocuğumun dudağından öpmemiştir." (K.K., s.322)

Getibe aynı zamanda aldatılan diğer kadınların tepkilerini de dile getirir. Erkekler için mücadele eden kadınları küçümser. İhanet eden erkek için savaşmaya değmez.

Sevdiği erkek için sonuna kadar mücadele eden, hatta en son çareyi intiharda gören kadınları düşünür, intiharı acizlik olarak görür. Acizlik yerine başka erkeklerle planlar kurmayı tercih eder. İncinmiş gururunun iyileşeceğine inanır. İyileşme sürecinin de başka erkeklerin yardımıyla mümkün olacağını dile getirir. Çünkü şaire olan sevgisini de evleneceği erkekle iyileştirmeye çalışmıştı.

> "Kadın, acılar içinde kıvrılmak ve başkasının koynuna atılan erkeği kazanmak için çalışmak, ümitsizlik içinde verem olmaktan, intihar etmekten başka bir şey becermiyor. Lakin ben o kadınlardan değilim, verem olmayacağım: çünkü veremli kadında intikam almak kuvveti kalmaz. Ben intihar etmeyeceğim çünkü ben aciz kadınlardan değilim, intihar acizler içindir. O, beni sattı, bununla da beni manevi bakımdan öldürdü. Ben o maneviyatı başka bir erkekle de kazanabilirim. Ben şimdi ona olan sevgimi, ona olan intikam duygularıma değiştim." (K.K., s.323)

3.3.6. Kıyafetle İlgili Sorunlar: Başörtüsü Sorunu

Kıyafetin kadınların önemli bir sorunu olmasının yanı sıra, erkeklerin başı açık kadınlara olan aşağılayıcı tavırları sorunun olumlu yönde değişmesini engeller. Yazar, *Dumanlı Tebriz* romanında da önemli bir sorun olarak gösterilen kıyafet sorununu Batılı kadınların gözünden ve aynı zamanda din adamlarının kendi ağızlarıyla eleştirme gereği duyar. Yazar, ısrarla kadınların kapanmasını önemseyenlerin, açık kadınları gördükleri zaman tavırlarının müspet yönde değişmesine de dikkat çeker. Nesrulla Salam'ın "Güzel ve edepli hanım" tabirine Miss Hanna'nın verdiği tepki birçok sorunun cevabı niteliğindedir:

> "—Acaba, siz benim edepli ve güzel olduğumu nereden anladınız, diyerek kız kendi sorusundan memnunluk duyar oldu.
>
> Nesrulla Salam nargilesini içine çekip dedi:
>
> —Siz açıksınız, adabınız ve güzelliğiniz de göz önündedir.
>
> (…) Demek ki kadın açık olduğu zaman güzelliği ve adabı çabuk belirleniyor, niçin müçtehit kadınların açık gezmesine izin vermiyor?" (D.T., s.183).

Yazar, aynı zamanda roman kahramanının dilinden kadın özgürlüğü meselesine açıklık getirir. Sorunun sadece kadınları değil, erkekleri de ilgilendirmesi, başı açık

kadınları kabul edecek erkeklerin sayıca azlığı sorunun ortadan kalkmasını engelleyen etkenlerden sayılır. Aslında erkek çocuklara terbiye verenler de kadınlardır, lakin eğitim almayan, erken yaşta evlenen kadınların çocuklarına verecekleri terbiye de yeterli olmayacaktır. Erkek çocuk annelerinin kültürel seviyesindeki yetersizlik, bakış açılarının da olumlu yönde değişmesini imkânsız kılar:

> "—Ben Cenap Nesrullah Salam'ın kadın açıklığıyla ilgili fikrini bilmiyorum, dedim. Şunu söyleyebilirim ki, İran'da kadın açıklığı meselesinin yanı sıra erkekler de açık kadınlara layık bir erkek haline sokulmalıdır." (D.T., s.183)

Başörtüsü kadınlar için ağır bir yüktü. Kadınlar isteyerek değil, toplum baskısı ve eşlerin ısrarı üzerine bu yükü taşımak zorunda bırakılırdı. Aile içerisinde veya çok yakın kişilerle aynı ortamı paylaştıkları zaman, kadınların ilk işi bu yükten kurtulmak olur. Kadınlar her zaman bu yükten kurtulmak için vasıtalar arar. Başörtüsü aynı zamanda romanda, bireyler arasında yakınlık derecesini belirleyen etkenlerdendir, sonucuna da varılır. Nitekim bu durum, Nabat Hanım'la Ebülhasan Bey arasında geçen diyalogda da gözler önüne sezilmektedir:

> "Kapı açıldı, Nabat Hanım başında çarşaf içeri girdi. Ben onun çarşafını çıkaracağına hiç inanmazdım, ama yanıldığımı anladım. O çarşafını çıkarıp koltuğun üzerine bıraktı, saçlarını düzeltti, daha sonra elimi sıktı ve oturdu.
>
> —Ben sizin izniniz olmadan çarşafımı çıkardım, dedi. Affedersiniz, ben kendi kardeşimden de çok sevdiğim ve namusuna inandığım bir adamın yanında çarşaflı oturmaktan utanırım. Zaten bu çarşaf bizim için çekilmez bir yüktür, ne zaman bu ağırlıktan kurtulacağımızı bilmiyorum." (D.T., s.429)

Aslında kadınlar da başörtülerinden memnun değillerdi. Güven, ahlak, namus gibi kavramların devreye girdiği ortamlarda başörtüsünün koruyucu görevi kadına olan güvenin yokluğunu bir daha hatırlatır. Çocukluğundan beri sadece yemek pişirmek, ev temizlemek, çocuk doğurmak, eşlere hizmet emekten başka hayali olmayan kadınların kıyafet sorunu da kendilerinden bağımsız şekillenmekteydi.

3.4. Siyasi Sorunlar

3.4.1. Yönetim Sorunu

İran'da feodalizm sistemi geçerliydi. Topraklar sadece hükûmete bağlı değildi, ayrı ayrı ağaların özel alanına çevrilmişti. Toprak sahipleri ahali üzerine kendi kurallarını koyar, köylüleri da bir nevi sahiplenirdi. Romanın ilk sayfaları, İran'daki toprakların hükûmetin değil, küçük ağalarca yönetildiğiyle ilgili bilgiler verir. Bu durum *Dumanlı Tebriz'de* Nina'nın "Niçin hükumet burada medeniyet yaratmıyor?" sorusuna verdiği cevaptan anlaşılır:

> "Birincisi, bu yerler hükumetin değil. Tüm İran'da hükumete bağlı topraklar çok azdır. Topraklar kabadayıların ve hükûmetin zayıflığını kullanıp pençesini her tarafa atan toprak sahiplerinin, küçük zorbaların elindedir. İkincisi, böyle bir sistemde nasıl bir medeniyet yaratılır?" (D.T., s: 12)

Feodalizmin hüküm sürdüğü İran ve Güney Azerbaycan'da yolsuzluğa itiraz eden halk, itirazlarının karşılığını canıyla öderdi. Kendi çıkarları uğruna can almak ve halkın gözünü korkutmak o kadar da zor değildi. Bir kişinin ölümü yüzlerce köylüye ders olur ve emirlere bir müddet daha boyun eğmek için yeterli olurdu. Yazar, halkı her vasıtayla kendisinden bağımlı duruma sokan yönetim sistemini aşağıdaki örneklerle daha yakından tanıtır:

> "Ben duyduğum kadarıyla Şüca kentinin sakinleri ocak ayının sekizinde büyük bir isyan kaldırdılar. İsyanı yöneten Hakverdi, Mehemmedovlar tarafından öldürüldükten sonra isyan yatırıldı. Şu an toprak, güneş, su, hava da onların elindedir." (D.T., s. 13)

İran'daki topraklarla ilgili olayları sadece toprak sahipleri değil, aynı zamanda padişah, din adamları da durdurmaya çalışır. Çünkü sadece ağaların değil, din adamlarının da topraklar üzerinde hâkimiyetleri vardı. Halkın savaş gücü de yeterli seviyede değildi. Toprak üzerindeki savaşların Avrupa'daki savaşlarla kıyaslanmayacağı ise şöyle açıklanır:

"İran'da başka bir durum vardır ki, o da tüm toprakların hâkimi olan padişahın köy alması ve kendini mülk sahibi yapmasıdır. Bu durum da toprakla ilgili sorunların çözülmesine engel oluyor. Kimse bu konunun ortaya atılmasına cesaret etmiyor, çünkü harekâtın hiçbir yerden yardım alamayacağının farkında. Örneğin, bugünkü Mehemmedeli şahı götürürsek, sadece Azerbaycan'da elliye kadar köy almıştır. O bir taraftan padişah, diğer taraftan da büyük bir sermaye sahibidir. Bu sebepten de İran'da başlayacak isyanlara ve toprak üzerinde çıkacak her bir harekâta karşı güçlü bir kuvvet konulur: padişah, din adamları ve feodaller. Bu sebepten de İran'daki toprak meselesini Avrupa'da başlamış toprak ihtilaflarıyla kıyaslamak zordur." (D.T.,s.22)

3.4.2. Yönetim Sorunu ve Millî Olma İsteği

XII. yüzyılda Azerbaycan topraklarında savaşların uzun sürmesi, yerli hâkimlerin halkı istediği gibi yönetmesi, sömürgecilik ve ırkçılığın yaygın olması haklı olarak yerli halkın itirazına sebep olur. Halkın dil, millî medeniyet ve edebiyatıyla ilgili yaratıcılık arzusunu gerçekleştirebilmesi imkânsız olarak kalırdı. Saydığımız konulara en çok değinen romanlardan biri de *Kılıç ve Kalem* romanıdır. Romanda Azerbaycan halkını düşünen, medeniyete daha fazla önem veren ve yenileşme, reform taraftarı olan İldeniz oğullarından Kızıl Arslan'la şair Nizami arasında geçen konuşmalar dikkate değerdir. Yazar, Selçuklular zamanı Azerbaycan halkının millî mukadderatının arzu edilir şekilde olmadığını, buna sebep ise güçlü hükûmet sisteminin olmayışı gösterilir. Arap ve Fars nüfusunun çokluğu da söz konusuydu:

"Muhterem şair!

Mektubunuzu alıp gözlerime ve dudaklarıma sürdüm. Bir şairi görmüş ve yüz yüze oturup onunla sohbet etmiş kadar sevindim. Mektubun cevabı gecikti. Bunu bir itinasızlık gibi düşünmeyin. Her halde bu gecikme sizi düşündürmemiş değildir. Memleketin ve Azerbaycan halkının durumuyla ilgili yazdığınız mektubun, devlet usul idaresi bakımından büyük önemi vardır. Size yemin ederim mektubunuz benim tüm varlığımı titretti. Mektupta belirttiğiniz meselelerin hepsi sanki iki kalbin, iki düşüncenin ürünüdür. O kadar düşünceli ve o kadar medeni yazılmış mektuba cevap vermek için acele etmeğe değmez, bunu şair bilmeli. Ben sizin hükumet sistemiyle ilgili düşüncelerinizi dikkatli şekilde okudum. Zaten Selçuk hükümdarlarında belli ve güçlü hükûmet sistemi olmamıştı. Bu sebeptendir ki, onlar halkın medeni ve genel durumuyla hesaplaşamazlardı. Azerbaycanlılar Selçuk hükümdarları önüne millî mukadderat meselesini koyamazlardı. Gerçi hükümdarlar bu hukuku Azerbaycan halkına vermek isteseler bile bunu beceremezlerdi. Çünkü Selçuk hanedanının kurucusu Tuğrul Bey kendi kardeşi İbrahim Yanah'ı Azerbaycan memleketine hâkim belirlediği zaman ona belli hükûmet sistemiyle yönetmesini

söylememiştir. O zaman Azerbaycan memleketinden Fars ve Arap nüfusunu kovmak meselesi de koyulamazdı: çünkü Gaim Biemrullah Tuğrul Bey'in hükûmetini onayladığı zaman (hicri430) Hibetullah adlı bir Arabı da muavin, daha da açarsak, gözetici sıfatıyla onun yanına koymuştu. Bunun için de ne Azerbaycan ne Harezm ne de Irak ve Acem'de millî dil ve medeniyet, millî mukadderat meselesi koyulamazdı." (K.K., s:121)

Devlet adamlarının isteyerek veya zorunluluk karşısında başka milletlerle evlenmeleri, kız alıp kız vermeleri halkın durumunu olumsuz şekilde etkiler. Hükümdar evlikleri çoğu zaman yerli halkın durumunu kötüleştirir ve devlet siyasetini zorlaştırır. Yanlış siyasi sistem bazen geri dönülmez hatalara yol açar. Hükumet sisteminin reformları geçekleştirmeye yanaşmaması, yerli halkın isteklerini göz önünde bulundurmaması ağır olan durumu daha da kötüye sokar. Yenilikler devlet usul idaresince desteklenmediği zaman başarılı olma ihtimali de imkânsız olur:

"Tuğrul Bey'in Gaim Biermrullah ile iyi geçinme siyaseti memleketlerde Halife nüfusunun devam etmesine imkân yarattı. O, kardeşi Davud'un Arslan Hatun adında kızını Gaim Biemrullah'a verip, kendisi ise Gaim Biemrullah'ın kızı Seyide ile evlenmekle Azerbaycan'ın siyasi ve genel durumunu ağırlaştırdı. Siz mektubunuzda Tuğrul'dan Alp Arslan'ın Azerbaycan'daki ıslahatına işaret ediyorsunuz. Doğrudur, ben onun reform işleriyle çok yakından tanıştım. Lakin her bir ıslahat veya her bir medeni teşebbüs, hükûmet sistemine dayanmalı. Sistem medeniyete müsaade etmezse, sistem ıslahata imkân yaratmazsa ıslahat hiçbir müspet sonuç vermez." (K.K.,s:121)

Romanda Selçuklu hükümdarlarının siyasi yanlışlarından bahsedilir. Azerbaycan Atabeyleri aynı hataya düşmemek için Azerbaycan'da sabit devlet sistemi yaratmak düşüncesindedir. Azerbaycan milletinin millî duygu ve düşüncelerine saygı duymak zorunluluğu hissedilir. Azerbaycan halkının istekleri yerine getirilmediği takdirde savaş gücünü de kaybedeceğinin farkına varan Kızıl Arslan, hata yapmamakta kararlıdır. Bu sebepten de tek usul idare sistemi yaratmak isteği doğar ve bu istek rağbetle karşılanır:

"Tuğrul'dan sonra büyük ve cihangir bir hükûmet yaratmış olan Alp Arslan'da da belli bir ve köklü usul idaresi yoktu (hicri 455). O Yemen'den

> Ogsus'e kadar geniş bir memlekete hükümdar olduğu halde, memleketi kendi aile üyeleri arasında taksim etmesi ve hâkimlerin bir merkeze bağlı olmaması, Alp Arslan'ın düşündüğü reformun gerçekleşmesine imkân vermezdi. Lakin ben böyle düşünmüyorum. Biz memleket bünyesinde vahit bir usul idare ve belli hükûmet kuruluşu tatbikini gerçekleştiremezsek, yerlerin siyasi ve içtimai durumuna dayanarak her yer için ayrı ayrı usul idare teşkili konusunda düşünmeliyiz. Azerbaycan halkı bizi kendi hükûmeti gibi tanımazsa savunmaz." (K.K., s. 121-122)

Romanda Azerbaycan halkının yüzyıllardır Arapların ve Farsların işgaline maruz kalmasından, verdiği zor imtihanlardan bahsedilir. Yüzyıllardır madden ve manen zarar gören halk beklenti içerisindedir. Ancak tam tersi halk, beklentilerinin karşılığında ceza alır. Romanda hayatları savaşla geçen halkın sesini duyan, millî çıkarlarını düşünen hükûmetin yokluğundan yakınılır. Her şeye rağmen halk tüm olumsuzluklara göğüs gerer ve geleceğe umutla bakar:

> "Baceravan-Keştasfi, Mehmudabad, Berzend gibi büyük ticaret pazarları cihangirlerin at tekmeleri altında sürtülüp yerle bir oldu. Artık Batı ülkelerinden Kara deniz aracılığıyla Karabağ, Gence ve Şamahı'ya gelen tüccarların yerine, Güneyden eli kılıçlı Araplar ve Farslar gelmeye başladı. Biz Azerbaycanlılar kendi evimizde rahat yaşamak yerine dört asırdan bu yana Araplar, Farslar, Selçuklar ve başkalarıyla ölüm kalım savaşı veriyoruz. Şu an öyle bir hükûmet lazım ki Azerbaycan halkının arzularını gerçekleştirsin ve halkın kendi vatanında rahat yaşaması için imkân yaratsın. Şu anki Haneden iş başına geçtiği günden bu yana halkın arzularını hayata geçirebilecek hiçbir adım atmadı. Biz yine de köylere ve şehirlere ceza destelerinin gönderildiğini gördük, yine de aynı kamçıların ve aynı çubukların sesini duyduk." (K.K., s.135)

Halk, onlara dayatılan zoraki sistemden, kan dökmekten yorulur. Ahali, hâkim sistemin kurallarına kul misali uymak yerine; halkın istediği, genel kültürlerine uygun, onları ileriye götürecek bir sisteme muhtaçtır. Azerbaycan halkı, kendilerini aşağıya çekecek ve geçmişi tekrarlatacak usul idare yerine halkı ileriye taşıyacak, ruhlarını okşayacak, medeniyetleri ile bağdaşacak bir usul idare isterler. Halk, kardeş kanını akıtan yönetimle aynı sırada durmaktan vazgeçer, bunu millî hususiyetlerine ters sayarlar. Tek umut katillerin cezalanması olurdu.

3.4.3. Savaş

Savaşlar devletlerin veya toplulukların kendi isteklerini ve çıkarlarını kabul ettirmek için karşı karşıya gelme olayıdır. Savaşların nedenleri farklıdır. Yüzyıllar boyunca devletlerin iç ve dış siyasetlerinden, özellikle savaşlardan zarar görenler ise halk olur. En fazla görülen savaş sebeplerinden biri toprak kazanmak, yüz ölçümünü genişletmektir. Savaşlar aynı zamanda tek bir kişiyi değil, toplumun tamamını etkilemiştir. Yıkılan hayallerin, sönen genç hayatların telafisi imkânsızdır. İnsan hayatının ucuz olduğu, vicdanların buz tuttuğu savaş sahnelerine Ordubadi'nin romanlarında sıklıkla rastlanır. 1. Dünya Savaşı'nın insanlar üzerinde bıraktığı etkiler ise *Döyüşen Şeher*'de daha iyi görülür:

> "Vladimir'in bir günlüğü vardı. Günlük çok merak doğurduğu kadar da korkunçtu. Orada savaşın dehşetleri, insanların tavuk kadar değeri olmadığı ve binlerce insanın bir anda mahvedildiğini okuduktan sonra savaşa ve savaşı başlatanlara nefret etmeğe başladım." (D.Ş., 97)

Romanda Bolşevik Raya'nın sevgilisi Vladimir'in savaşa bakış açısı ortaya konur. Bolşevik bakış açısıyla savaşların çıkma sebebini özetleyen Vladimir, savaşa son koymanın yollarını sıralar. Bolşeviklerin rehberi Lenin'in çizdiği yolun takipçileri özel mülkiyeti yıkarak, emperyalistlerin hâkimiyetine son koyarak savaşların da son bulacağı düşüncesindedirler. Rusya'daki Ekim İnkılabı'na da gönderme yapılır. Proletaryanın hâkimiyeti ele geçirmesiyle ise savaşların da son bulacağı kanaatindeler.

> "Öyle yapmalıyız ki, savaş olmasın, dedi. Sonra izah etti. Her ne kadar kapitalizm ne kadar özel mülkiyet var ve hâkimiyet kapitalistlerin elindedir, savaş ve savaş dehşetleri kaçınılmazdır. Savaşa son vermek için emperyalistlerin hâkimiyetini devirmeli, emperyalist savaşlarını vatandaş savaşına çevirmeli ve bu savaşta zafer çalarak işçilerin hâkimiyetini kurmalı ve desteklemeliyiz." (D.Ş., s.99)

Romanda ister aynı cephede ister karşı cephede olsun savaşan askerlerin her zaman savaşa olumlu bakmadıkları, bazen mevcut hâkimiyetin isteğiyle savaşa

zorlandıkları gösterilmek istenmiş, savaşların çıkma nedenleri ve sebepleri açık şekilde gösterilmiştir. Romanda farklı milletlerin son nefeslerinde bile birbirine yardım etme çabası dikkatten kaçmamıştır. Bolşevik Raya'nın kardeşinin ölüm sahnesi bu açıdan oldukça etkilidir. Milletlerin kardeşlik ilişkisi de aşağıdaki sahneyle gözler önüne serilir:

> "Yaralılardan biri Rus, diğeri Türk askeriydi. Görüldüğü kadarıyla Rus askerinin diğer askerin yanına geldiği belliydi. Çünkü sürününce kanın izi kalmış. Rus askeri su kabını diğer askerin ağzına tutmuş. Demir su kabı Rus askerinin elinde, diğer askerin ise ağzında kalmış ve ikisi de orada can vermişlerdi. Kimliklerine bakıldığında birisinin Diyarbakırlı Hasan Nuri, diğerinin ise Kuzey Kafkas'tan Vasili Naumov olduğu belli oldu." (D.Ş., s.98)

Sonuç ne olursa olsun savaş demek öksüz çocuklar, kocasız kadınlar, evlatsız anneler demektir. Savaşlar, toplumları olumsuz etkiler. Savaş zamanı, insanların ihtiyaçları artar, hareketleri kısıtlanır, okullar kapanır, gıda temininde zorluklar yaşanır. Sulh ve barış içinde yaşamak tüm toplumların hakkı ve arzusudur.

3.4.4. İnkılap

1906-1911 İran İnkılabı, İran ve Güney Azerbaycan'da önemli olaylara sebebiyet vermiştir. Ahmet Bey Ağaoğlu, İran İnkılabı'nın maddi manevi sebeplerine açıklık getirmiştir. Maddi ve manevi sebeplere aşağıdakileri örnek göstermiştir. İdari uygunsuzluk, suistimal, zorlama ve zulüm, yoksulluk ve ihtiyaç, yabancı hükümranlığı. Manevi sebeplere ise İranlıların dış ülkelerle münasebetlerinin artması ve onların bir nevi Avrupalılaşması, düşünce yapısındaki değişimler, Rusya'da özellikle İran yakınlarındaki Kafkasya ve Azerbaycan'daki uyanma hareketlerini göstermiştir.[126]

Rusya'da baş veren inkılapla İran devrimi yaklaşık aynı zamanlarda baş göstermiştir:

[126] Ahmet Bey Ağaoğlu, **Seçilmis Eserleri**, Şerg-Gerb, Bakı, 2007, s.127.

> "Rusya Devrimi işçilerin grevleriyle başlamış, siyasi ayaklanmayla sonuçlanmıştır. İran'da ise hareket, itiraz ve pazarların tatil etmesiyle, vaaz ve hitabe meclislerinde başlamış, oturma eylemine başvurulmuş ve sonunda silahlı güçlerin savunma ve saldırısına kadar varmıştır. Rusya'da devrimin temelinde işçi sınıfı bulunuyor. Bu sınıf nicelik ve nitelik açısından gelişmiş burjuvazi ve özellikle emek veren sınıflarla birleşmiştir. İran'da halkı, dinî âlimlerin ardından harekete geçirense burjuvazidir. Bu hareketlerin her biri birbirinden farklı amaçlara sahipti." [127]

Gizli Bakı romanı inkılabın gidişatıyla ilgili okuruna oldukça fazla bilgi verir. İşçi ve köylüler Çar hükûmetinin zulmüne son vermek için çareyi inkılapta görürler. Çar hükûmetinin emrinde olan askerler dahi bu eylemi destekler, inkılaptan çok şey ummaya başlarlar. Ailesini istemeden bırakıp Kafkasya'ya gelen askerlerin itirazı, geride bırakılan gözü yaşlı ailelerinin zor durumu, Kafkasya'da Çarlık Rusyası'nın yanlış siyaseti inkılabın giderek genişlenmesine sebep olur. İşçiler sesli olarak itirazlarını bildirmekle yetinmez, düşüncelerini sert dille ve korkusuzca dillendirirler, artık ölüm ve sürgünden de korkmaz duruma gelirler. Farklı milletlerin benzer kaderleri onları ortak noktada buluşmaya zorlar:

> "Bu toplantı inkılapla ilgili birinci ve tarihi toplantıdır. Yoldaşlar, tüm Rusya "Def olsun Çar!" diye ayağa kalkmıştır. Çar hükûmeti durumun zorluğunu hissederek inkılapçı halkı kendi kanına boyamak niyetine düşer. Bu da halkların kardeşliğini bozmak teşebbüsünden ibarettir…" (G.B., s.81)

Jenya inkılaba önderlik eden kadın kahramanlardandı. İşçileri bilinçlendirme işi Jenya'nın önünde duran önemli görevlerdendi. Gidişatı daha da hızlandırmak, koordine etmek için toplantılara katılır, inkılabın sonuçlarını daha önceden aşılamaya çalışır. Bir nevi halkı bilinçlendirmek ve güzel geleceğe ulaşmak için elinden geleni esirgemez. Kapitalistlerin işçi sömürgesine son vereceğine inanır. Adeta, özgürlük tohumlarının meyvesini toplayacağı günlerin müjdesini verir.

[127] Bijan Cezani, **İran Meşrutiyet Devrimi, Güçl**er ve Amaçlar (1906-1911), İstanbul, 2014 s. 273.

> "Yoldaşlar, ancak inkılabın zafer çalmasıyla yüz binlerce işçi ve köylülerden ibaret askerler hisse sahibi, kibar çocuklardan ibaret Çar zabitlerinin aşağılamalarından kurtulacaklar. Sadece inkılabın zafer kazanmasıyla işçi ve köylüler özgür kalacaklar, kapitalistlerin menfaati için artık kan dökmeyecekler, kendilerini kurban etmeyecekler. İnkılabın zafer çalmasıyla Sibirya'ya ve Rusya'nın başka yerlerine sürgüne gönderilen binlerce inkılapçılar özgür olacaklar." (G.B.,s.81)

Roman, Rusya'dan getirilen askerlerin zor hayat hikâyesini, maddi sıkıntılarını, asker eşlerine yapılan hakaretleri, Çarlık Rusyası'nın çirkin siyasetini ortaya çıkarmak amacını taşır. Genç eşlerin iş bulmak için düştükleri zor durumlar, işverenlerin genç kadınlara karşı besledikleri çirkin niyetler mevcut sistemi tanıtmak açısından önemlidir. Hükûmetin sadece amacını gerçekleştirmek için aile durumunu göz önünde bulundurmadan askere yolladığı Vladimir'e, Jenya'nın inkılapla ilgili verdiği umutlar ve inkılabın yaratacağı ışıklı günlere güven bu bağlamda dikkate değerdir. Zaferle birlikte özgürlük arzusu daha da artar:

> "(…) Çar'a sadece askerin kendisi lazım. Askerin ailesi nasıl geçinir ne yer ne içer bu onu ilgilendirmez. Vladimir, kuşkusuz sen Rusya'daki grevlerden ve inkılaptan haberdarsın. Grevler ve inkılaplar halka edilen zulüm sınırlarını aştığı için başlar. Bu mübarezeler binlerce Volodyalar'ın mutsuz eşlerine özgürlük vermek içindir." (G.B.,s.79-80)

Romanlarında da sözü geçen olayların tahliline çok yer verilmiştir. İran inkılabını Rusya inkılabıyla karıştıran Nina'ya Ebülhasan Bey tarafından verilen cevap bu bağlamda dikkate değerdir. Olayların gidişatını öğrenmeye çalışan Nina İran'da baş veren olayları, savaş mekanizmlerini ve sonuçlarını anlamakta zorlanır. İnkılapçılar arasında birlik ve beraberliğin zayıflığı da bunun ana sebeplerinden sayılabilir. Soygunlar durumu daha da zorlaştırır. Ebüllhasan Bey ise İran'daki sınıflar arasındaki çatışmaya açıklık getirir:

> "—Tabii ki bu zordur, çünkü İran sanayi ülkesi değildir. Buradaki mübareze bir taraftan köylü, pazar esnafı, küçük sanayi sahipleri, küçük burjuvazi, diğer taraftan da büyük mülk sahipleri, küçük feodaller, hâkimler arasında gidiyor. Bu sebepten de mübarezenin ve çatışmanın şekli tamamen başkadır. Bu sebepten de İran'daki çatışmayı kitaptan değil, tecrübeyle öğrenmelisin." (D.T., s.136)

Tebriz'de inkılabın zafer kazanması sadece yerli hükûmeti değil, Rusya'yı da rahatsız eder. Diplomatik yollarla müstemlekesi olan Tebriz'de inkılabı püskürtemeyen Rusya şehre ordu gönderir. Gülüstan Anlaşması'nın[128]yürürlükte olması, Rusya'nın İran'ın işlerine karışma hakkını doğurur. Ruslar inkılapçıları ortadan kaldırmak için harekete geçerler, Kafkasya'dan gelen inkılapçıların işi daha da zorlaşır. İnkılap rehberlerini koruma tedbirleri başlar, böylece inkılabın şekli değişir. Settar Han artık bu durumu 'Perde iniyor, Tebriz inkılabının birinci sahnesi kapanıyor.' şeklinde yorumlar. (D.T., s.147)

İnkılaba gönül veren Setter Han, Bağır Han eşliğinde canını Güney Azerbaycan'ın istiklali uğrunda vermeye hazır olan kahramanların yanı sıra inkılabı kendi çıkarları için destekleyen din adamları, tüccarlar da vardı. İnkılap karşıtları İslamiye teşkilatında toplanırlar. Tebriz'de inkılapçı gibi gözüküp, ilk fırsatta fikrini değişenlere de rastlanır. Çar hamiliğine geçmek isteyenlerin sayı da artar. Yazar, Rus himayesine geçmek isteyenlerin düştüğü durumu renkli sahnelerle okuruna aktarır. Mührünü bulamayan, evde unuttuğunu düşünen ve koyduğu yeri de tam olarak bilmeyen heyecanlı İranlının ve İran evlerinde bulunan eşyaların da tanıtılması bakımından aşağıdaki parça dikkate değerdir:

> "—Mehmet Ağa! Koçum, eve koş, mührüm kalemliktedir, kalemlik de camahatandadır. Orada olmazsa dolaptadır, dolapta olmazsa urusunun[129] yanındaki tahçadakı mücrünün arkasındadır, çabuk ol koçum. Sakın geç kalma, gecikmek zamanı değil, kendini öldür, beni kurtar!" (D.T.,s.151)

Rus ordusunun şehre gelmesi ile inkılabın birinci devri biter, inkılabın ikinci döneminin ise gizli şekilde devam etmesi kararı alınır. Settar Han son olarak bir ziyafet teşkil eder, Rusların önüne çıkmaktan korkmadığını, savaşın sürmesinin ise inkılap karşıtlarının işine geleceğini söyler. Beşinci Yıl İnkılabı'nın İran İnkılabı'na önderlik ettiği vurgulanır. Tiflis ve Bakü işçilerinin inkılaba gösterdiği hizmetler de takdir edilir. İnkılapçıların Tebriz'den ayrılma kararı alınır:

[128] Gülüstan Mukavelesi 1813 yılı Ekim ayının 12'sinde imzalanmıştır.
[129] Urusu pencere demektir.

> "(…) Sevgili silah arkadaşlarım! Bizim savaşımız faydasızdır, çünkü ihtilaf inkılap aleyhine olanların işine gelir. Bu sebepten de inkılapta zafer çalan Tebriz'i çar ordusuna vermeğe mecburuz. Bununla inkılaptaki kazandığımız zaferin kıymeti azalmaz. Biz, Kafkasyalı arkadaşların inkılaptaki hizmetlerini, özellikle Bakü işçilerinin yardımını unutmayacağız. Kafkasyalı arkadaşlar, Bakü ve Tiflis işçilerine benim selamımı götürün! Biz Beşinci Yıl İnkılabının oğlunu büyüteceğiz. Siz benim adımdan onlara Settar'ın inkılaba ihanet etmediğini, yine de kendi yoluna devam edeceğini söyleyin." (D.T., s.154)

Yazar, tüm İran'ı yerinden oynatan, korkuya salan Settar Han'ın sadece İran'da değil tüm Kafkasya'da aynı zamanda Bakü işçileri arasında büyük rağbet gördüğüne, inkılap kahramanının her zaman sevgiyle anılacağına inanır. Tebriz birkaç ay içerisinde birçok inkılapçıların mezar yerine dönüşür. Halkın istiklâli için savaşanların çoğu artık inkılapçılar sırasında değillerdir. Arkadaşlarının mezarlarıyla vedalaşan inkılapçılar ise geçici olarak şehri terk ederler. Tebriz kurbanlarının açtıkları ateş sesleri, gösterdikleri kahramanlıklar ise inkılap karşıtlarının hafızasından kolay kolay silinmeyecek gibiydi: Tebriz! Koynuna aldığın bu ölmez simalar, bizi birinci çağrıda yine senin yardımına getirecek, onlara iyi bak! Bunların Eyneli, Zeyneli dağlarına indirdikleri bombaların sesi ebediyen İran karşıtlarının kulağında çınlayacak, onların kalplerini mahvolana kadar yiyecektir. Onları koru! Onlar genç Tebriz inkılabının kurbanlarıdır! (D.T, s.156)

3.4.5. Çok Partililik

Diğer romanlarda olduğu gibi *Döyüşen Şeher*'de de olaylar Bolşevik bakış açısıyla değerlendirilir. Romanda karşılıklı suçlamalara, parti çatışmalarına, fikir ayrılıklarına sık sık rastlanır. Partilerin düşünce yapısını ortaya koyan olay örgüleri taraftarların diliyle gözler önüne serilir. Müsavat, Es-ER, Taşnak partileri savunucuları olumsuz durumlardan kendilerine pay biçmeyi, içten içe düştükleri durumdan dolayı rakip partileri suçlamayı ihmal etmez, her fırsatta birbirlerine nefret dolu cümleler söylemekten de çekinmezler. Farklı partilerin merkezine çevrilen Bakü birbirine ters düşüncelere sahip insanlara ev sahipliği yapar:

> "Bu kız İngiliz kızı değildir" dedi. İngiliz kızı olsa ben bıyıklarımı kestiririm. Onun yüz gözünden müslümanlık yağıyor. Bundan sonra şapka koymamız bile haramdır. Milletine, istiklâliyetine hain çıkanlar bizim partimizi bu hale koymasaydı genç Müslüman kızıyla Hıristianın koluna giremezdi…" (D.Ş., s.32)

Bolşevik aleyhine seslerin yükseldiği, ara sınıfların itirazları zaman zaman fikir ayrılıklarının merkezi olan Bakü'nün karanlık günleriyle ilgili okurda fikir oluşturur. Zor zamanlardan geçen Bakü'nün geleceği kendi çıkarları için savaşan parti mensuplarının elindeydi. Bolşeviklerin Rusya'da hakimiyeti ele geçirmeleri, petrol bakımından herkesin dikkat merkezinde olan Bakü'nün de mukadderatını belirler. Bolşevik işgalinin artması Bolşeviklere nefreti de beraberinde getirir. Alışılmışın dışına çıkmak halkın yanı sıra eşkıyaların da itirazına sebep olur:

> "Bolşevikler bizde erkeklik bırakmadı. Birkaç ay bundan önce olsaydı çocuklardan birine derdim: 'Oğlum, o kapıda duran kızların üçünü de sok faytona doğru götür Maştağa'ya!', ondan sonra sorardım ki, siz kimin kızısınız, sizi kim yollamış?" (D.Ş., s.33)

Romanda sürekli Menşevikler tarafından Bolşevik fikir yapısı eleştirilir. Bolşeviklerin boş bir amaç uğruna savaştıkları, vaatlerinin hayalî olduğu, gerçekleşmesi imkânsız hükûmet yapısı için savaştıkları dile getirilir. İşçilerin bu olaylara alet edilmemesi gerektiği söylense de bunun dikkate alınmaması eleştirilir. Yazar, tezat düşüncelerle dönemin siyasi durumunu gözler önüne sermeye çalışmıştır*:*

> "Biz bu zengin ülkeyi Alman Türk ordusuna yedirmek istemiyoruz. İngilizler bizimle müttefiktir, yine de Kafkasya'yı onlara vermeyi de ittifakı devam ettirmeye çalışıyoruz. Biz onlarla çıkarlarımız için uğramaya söz verdik. Bolşeviklere işçileri siyasi çatışmaya sürüklememeyi, hayali hükûmet sözü vermemelerini önerdikse de onlar bizi dinlemediler." (D.Ş., s.42)

Romanda tüm zorlukların sebebi olarak Bolşeviklerin gösterilmesi, halkın daha çok Osmanlı ordusuna itimat etmesi, diğer partilerin artan propagandasıyla

Bolşeviklerin yalnızlaşması ve zor durumları vurgulanmış, Müsavat Partisi ağır eleştirilmiştir. Bolşeviklerin yalnızlaştığı ve sayı olarak azaldığı anlatılır. İngilizlere, Osmanlı ordusuna güvenilmemesi gerektiği söylenilir. Sovyet Rusyası'na güvenin sağlanmasının gerekliliği vurgulanır. Romanda Bakü proleterlerini aksettiren Bolşevikler, her şeye rağmen yılmayan, diğer partilerin iç yüzünü göstermeye çalışan parti konumundadır.

Romanda Türklerin rağbet gösterdiği "Müsavat Partisi"nin çok da nüfuzlu bir parti olmadığı, Bolşevikleri diğer partiler gibi korkutmadığı, sadece güçlü hükûmeti arkasına almak istediği söylenir. Halkı istismar eden grupların partisi olduğu için sevilmediği, silah gücüyle parti sıralarına geçirildiği gösterilmek istenmiş, Bolşevik bakış açısıyla partilerin tanımı yapılmıştır.

> "(…) Halk bu partinin işine rağbet göstermiyor, çünkü parti kitlenin partisi değil, belli bir grubun partisidir, daha da açarsak bir avuç bilim adamının, Beylerin, Hanların partisidir. Özellikle, köylülerle 'Müsavat Parti'si arasında uçurum vardır. Çünkü mülk sahipleri ve tüm istismarcılar 'Müsavat Partisi' rehberleriler. 'Müsavat Partisi' üyelerinin çoğu eşkıyaların tehdit ve tabanca gücüne partiye girmişler." (D.Ş., s.203)

Romanda "İttihad-i İslam Partisi"nin adı da geçer. Parti daha çok zengin kesimin rağbetini kazanır. "İttihad-i İslam Partisi"nin taraftarları daha çok eğitimciler, din adamları, eski Osmanlı edebî okulunu geçen bilim adamları ve Jön Türk matbaasının edebî okulunu geçenlerdi. (s.204)

Yazar Ermeni kızının diliyle Taşnak Partisi'nin üst mevkide çalışanlarının iç yüzünü ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar, silah gücüyle, zorla halkın arzusunu dikkate almadan gerçekleştirilmeye çalışılan başarısız planlardan okurunu haberdar eder. Ermeni halkının başına gelen felaketlerin sebebi ise partinin yanlış siyasetinde görülür. Ermeni Araratyan'ın kızı Ester'le ona âşık parti üyelerinden Avetisov arasında geçen diyalog bu bağlamda dikkate değerdir.

> "—Çünkü siz, sizinle gurur duyan Ermeni halkına ölümden, felaketten harabelikten başka hiçbir şey vermediniz. Ermenistan, Ermeni halkının mezarına dönüştü, bu sebepten de Taşnak Partisi Ermeni halkının gözünde küçüldü, Taşnak Partisi Ermeni halkının felaketi demektir. Partinin silahlı

> rehberleri çıkarcılar. Hatta insana sahiplenmek için savaşır, sevgilerini silah gücüyle Ermeni kızına kabul ettirmeye çalışıyorlar." (D.Ş., 51)

Bakü'nün partiler savaşı meydanında parçalandığı, bölündüğü görülmektedir. Herkesin kendini ön plana çıkarma mücadelesi, tuttukları yolun doğruluğunu ispatlama çabası yerli halkın ne kadar zor zamanlardan geçtiği konusunda kuşku uyandırmaz. Bolşevik penceresinden yorumlanan eser tahriflere de yol vermiştir. Yazarın, eleştirdiği "Müsavat Partisi" adının üstünkörü geçmesi akıllara dönemin taleplerini getirir.

3.4.6. Ermeni-Müslüman Çatışması

Mehmet Sait Ordubadi Ermeni-Müslüman çatışmalarının canlı şahidi olmuştur. İki millet arasında baş veren çirkin olayların iç yüzünü ortaya çıkarmaya çalışan yazar, geçmişten ders almak ve aynı hataları bir daha yapmamak arzusuyla Ermeni-Müslüman çatışmalarının tarihiyle ilgili kitap yazar. *Kanlı Seneler* kitabı 1905-1906 yıllarında Kafkasya'daki Ermeni Müslüman olaylarının tarihinden bahseder. Yazar kitabın içeriğiyle ilgili şunları söyler:

> "Her taraftan muharrirler vasıtasıyla bana yetişmiş 245 mektubun hepsi saf çürük edilmiş, içeriğine halel yetirilmeden, yalnız tarihin ve yazarın üslubuna uygun dile çevrilmiştir. Ermeniler ve Müslümanlar bilmeliler ki, her semtte lanete gelmiş bir sıra çoluk çocuk savaşı, şahsi çıkarı yahut birkaç kişinin çıkarı uğruna gerçekleşmiş hırsızlık ve cinayet amellerine bu eserde yer verilmemiştir. Fakat, bazı noktalardaki millî harekatlar, her iki tarafın zaferi veya mağlubiyeti, yaralanması ve ölümü doğru ve tarafsız yazılmıştır." [130]

Yazar, *Kanlı Seneler* kitabında Ermeni-Müslüman olayları hakkında bilgi vermiş, olayların baş verme sebeplerini otaya koymuş, gelecekte aynı olayların bir daha yaşanmamasını temenni etmiştir. Yazar, bu konuya işçilerin ihtilal tarihiyle ilgili romanlarında da değinmiştir. Bakü işçilerinin yerli halktan, İranlılar ve Ermenilerden ibaret olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra Ermeni proleterlerinin bir noktada

[130] Ordubadi, **a.g.e.**, s.6.

bileşmesindeki engelleri de dile getirmiştir. Buna sebep ise Ermeni işçilerinin kafasının karıştırıldığı, hep yanlış yönlendirildikleri gösterilmiştir:

> "Yoldaşlar! 70 yıllarından başlayarak Ermeni ahalisinin, özellikle eğitimli kişilerin dikkatini çeken Türkiye'deki 'Ermeni Olayları', Ermenistan'ın bütünlüğünün sağlanması meselesi ve bu yolda yapılan provokasyonlar olmuştur. Bu meseleni ortaya atan ve bu işle uğraşan Ermeni millî teşkilatları Hinçakist ve Taşnaklar olmuştur." (G.B., s.203*)*

Ermeni işçilerden Ayrapet'in konuşması Taşnak Partisi liderlerinin hoşuna gitmez. Lakin buna hak veren Ermeni işçiler, Ayrapet'in konuşmasını alkışlar, kendi dost ve düşmanlarını tanıma isteğine düşerler. Tarihi hatırlamaktan hoşlanmayan Taşnaklar'ın Ermeni meselesi konusunda da kötü olaylara sebebiyet verdikleri de gözler önüne serilir. Rusya'da ortaya çıkan işçi inkılaplarından hiçbir şey beklemeyen parti liderleri, her şeyi Ermenistan'ın bağımsızlığına bağlarlar. Bu da Ermeni proleterlerinin kafasını karıştırır ve işçi sınıfının bir noktada birleşmesi konusunda da olumsuz etkilere sebebiyet verir:

> "Yoldaşlar! Bu durum Ermeni köylü ve proleterlerinin sınıf mücadelesini doğru düşünmeye imkân vermiyor, gerçekleri görmekten onları mahrum ediyor. Üzülecek tek bir şey vardır ki, Ermeni millî partileri bu gerçeği görmek istemiyorlar. Taşnaklar bu son günlerdeki hareketle yine de Ermeni işçi ve köylülerini arkasınca götürmeğe, Türkiye'de Ermeni halkının başına getirdikleri felaketi Kafkasya Ermenilerinin de başına getirmeğe hazırlanıyorlar." (G.B., s.204-205.)

Yazar, aynı zamanda Taşnaklar'ın Ermeni burjuvazisinin elinde alet olmalarını eleştirir. Aslında Taşnaklar'ın yanlış siyasetleri anlaşılır ama Çar hükûmeti 1905 yılı inkılabını püskürtmek amacıyla Ermeni-Müslüman çatışmasını ortaya atar, Razi Babayev'in Ermeni biri tarafından öldürülmesiyle Ermeni-Müslüman çatışmasının sinyali verilir. (G.B., s.241.)

Döyüşen Şeher romanında yazar, Ermeni-Müslüman çatışmalarının ana sebeplerini ortaya koymaya çalışmış, iki milletin arasına düşmanlık tohumunu ekenlerin çirkin siyasetini ve pişmanlıklarını dile getirmiştir. Birbiriyle komşu olan iki milletin siyasete kurban gittiğini, geleceğini İngiliz hamiliğinde gören Taşnak

Partisi'nin halkın huzurunu bozduğu sahneleri tasvir etmiştir. Azerbaycan kadınlarının, parti üyelerinden Hamazasıb'ın hayatındaki önemi ve onlara yapılan ihanetler bu bağlamda dikkate değerdir:

> "Doktor! Ben mert ve yiğit oğlanım. Beni tüm Ermeni ve Müslüman halkı tanıyor. Ben Taşnak Partisi'ni önceden de tanımak istemezdim, çünkü partinin maksadını önceden biliyordum. Müslümanlarla yüz göz olmak istemezdim. Müslüman ailesinde büyüdüm, büyüyüp cemiyet içerisine karışmama sebep de Müslümanlardı. Müslüman kadınları arasında bana oğlum diyen, sofra açan, üzerime yorgan çeken, hastalıkta başucumda anne şefkati gösteren kadınlar çoktu." (D.Ş., s. 221)

Taşnak Partisi'ne girmeden önce Azerbaycan halkı arasında nüfuz sahibi olan Hamazasb, partiye dahil olduktan sonra hayatının nasıl değiştiğini anlatır. Nüfuz sahibi gençlerin parti üyelerince yoldan çıkarıldıkları, çeşitli vaatlerle akıllarının çelindiğinden bahsedilir. Kendi çıkarları uğruna halkın huzurunun kaçırıldığı, iyiliğe karşılık kötülük yapıldığı, ancak geç de olsa yaptıkları yanlıştan pişmanlık duydukları sahnelere de rastlanır. Hamazasb da parti kurbanlarından biri gibi yaptığı vahşilikleri anlatmaktan çekinmez:

> "Ben senin için elimi kana buladım. Taşnaklarla bileşip her iki milletin dostluğunu ve rahatlığını bozdum. Çünkü bunu sen istedin. Nihayet anne, kardeş sıcaklığı gördüğüm Azerbaycan kadınlarının evini çaldım. Sofra açan kızları bir parça ekmeğe muhtaç ettim, hastayken başucumda oturanların başını kestim, önümde kurban kesen köylülerin sürüsünü çaldım, oğullarını kestim, köylerini yaktım." (D.Ş., s.222)

Azerbaycan'da yaşayan Ermeni halkının rahatının yerinde olduğu, düştükleri tuzaktan habersiz hayat sürdükleri söylenir. İki milletin birbirine silah doğrulttuğu ve birbirinden korkacağı bir ortam hazırlanır. Planlarını gerçekleştirmek için kurbanlar seçilir. Korku, nefret, şaşkınlık içerisinde olayları takip eden halk da siyasetin kurbanına çevrilir. Olayların mahiyetini anlayan Ermenilerin de Taşnaklara nefreti iki kat artar. Hamazasb da yaptıklarının farkına varır, oyunların kurbanına çevrildiğini anlar, gerçeklerle yüzleşir:

> "Namuslu ve dinç Ermenilerin de rahatını bozdum, Taşnaklarla bileşip millî savaşlara yol açtım. İki milletin birbirini yok etmesine sebep oldum. Sonuçta her iki milletin nefretini kazandım." (D.Ş., s. 222)

Bilindiği üzere Ermeni-Müslüman çatışmasının tarihi kadimdir. Bir asır önce yaşanmış olayların günümüzde de tekrarlandığı görülmektedir. Ermenilerin Türklere olan nefret duygusu yaşanan olayların ispatı niteliğindedir. Eserde de bahsi geçen iyiliğe karşılık kötülük Ermenilerin, kötülüğe karşılık iyilik ise Türklerin millî özelliklerini akıllara getirir. Tarihî romanlarda okunan olayların günümüzde de âdeta canlı bir şahidi olmak okurla roman arasında farklı bağ oluşturur, yaşanan olayları bir daha gözden geçirmeye okuru teşvik eder.

3.4.7. Vatan Sevgisi Yoksunluğu

Vatanı için canından geçen karakterlerin zenginliği kadar Ordubadi'nin romanlarında vatan hainlerine de rastlanır, okurda onlara karşı bir nefret duygusu uyandırılır.

Dumanlı Tebriz romanında yazarın meşrutiyet, özgürlük için canından geçen karakterlerinin yanı sıra, Çar Rusyası'nın elinde alet olan Hacı Samet Han gibileri de görülür. Samet Han, İran'ın özgürlüğü, güneşli geleceği için her türlü zorluklara göğüs geren inkılapçıların listesini belirler, onlara ağır cezalar verdirir, hapse atar ve idam ettirir. Çarlık Rusyası'nı arkasına alan Samet Han korkaklığıyla da kendisini ele verir. Gözünü kırpmadan halkının kanını akıtan Azerbaycan Valisi Samet Han'a halkın adından yazılmış mektup, yaptıklarının özeti niteliğindedir:

> "Bu mektubu iyi okuman gerekir. Çünkü senin mukadderatını belirleyen meseleler bu mektuptadır. Sen on birinci yüzyılın muharrem ayında Çarlık Rusya'sının belirlediği Azerbaycan'ın önemli kişilerini idam ettirdin. Sen bugüne kadar aynı görevini yerine getirmektesin. Çar cellatlarının ellerini boyamak istemedikleri kanlar, senin ellerinle dökülmektedir.
>
> Sen birkaç gün önce dört Dilman çiftçilerini idam ettirdin. Onlar senin gibi şerefsiz ve namussuz değillerdi. Onlar, karılarının namusuna tecavüz eden Çar askerini dövmekten çekinmedi. Senin ise bir çiftçi kadar cesaretin olmadı,

çünkü sen kendi saadetini namussuzluk, şerefsizlik, korkaklık üzerinde kurmağa çalışıyorsun." (D.T., s.278)

Halkını dış devletlere satan, kanını emen, istiklâli uğurunda savaşan yüzlerce vatanseveri çıkarı için idam ettiren Samet Hanlara en güzel cevabı, İran İnkılap Komitesi verir. Tarihte de görüldüğü üzere vatanını, milletini satan kişilerin saltanatı sadece birilerine gerekli olduğu sürece devam etmiştir. Bunu Samet Han, Serdar Reşit örneğinde de görebiliriz. Artık Samet Han'a güvendiği Çarlık Rusyası da sahip çıkmaz, zor zamanlarında ona yardım elini uzatacak kimsesi de kalmamıştır.

Romanda sadece ülkesine değil, İran'a dış ülkelerden gelen hainlere de sık sık rastlarız. Onlar Rusya'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın, Almanya'nın gizli casusları ve İran'da zor olan hayatı daha da zorlaştıran, kendi çıkarları uğruna vatanlarını dahi satanlardır. Bu tür olumsuzluklar güven duygusunu sarsar, halkın manevi gücünü tüketmeye yeterli olur. Bu tür karakterler arasında Bitlisli Ebdürrezak Bey'e de rastlanır. Yazar, Ebdürrezak Bey'in kimliğini aşağıdaki cümlelerle okuruna tanıtır:

"Ebdürrezak Bey 30 yıldan bu yana Türkiye'ye karşı birçok kanlı oyunlar oynayan ve ecnebi tahrikiyle kendi vatanına ihanet eden bir canidir. O bir zamanlar İstanbul şehri komandanı Rizvan Paşa'yı öldürmüş ve İstanbul'dan kaçmıştır. Onu tüm Türkiye tanır, Bitlis Vilayeti Kürtlerinden Bedrhanpaşazade soyisimli meşhur haindir. Prens Sebahettin'in kurduğu "Adem-i Merkeziyet" Partisine girmiş ve yabancı parasıyla yaşamıştır. Şimdi ise Çar Rusya'sının koynuna atılmış ve ülkesine son bir ihanet etmeğe başlamıştır. Böylelerini ortaya çıkarmak her halde hiç kötü olmaz. Çar hükûmetinin cihangirlik siyasetine mâni olmak ve onun Dünya Savaşı'na başlayacağını halka bildirmek geç kalınmayacak önemli görevlerdendir." (D.T., s.142)

Diğer romanlarda olduğu gibi *Kılıç ve Kalem* romanında da vatan hainlerine rastlanır, Atabey Muhemmed'in Gence isyanlarını yatıştırmak amacıyla Arap, Fars ve Iraklılardan ibaret ordusunun yanı sıra, haberi duyan gönüllülerden oluşan Azerbaycan ordusu da Fahrettin başta olmakla düşmanlara karşı savaşa hazırlanır. Yazar, Atabey Muhammed'in savaş planını ve ordunun içeriğini aşağıdaki şekilde tanımlar:

> "Atabey Muhammed'in Gence isyancılarını cezalandırmak amacıyla Tebriz'den Karabağ'a hareket etmesi haberi Gence'de duyulduğu zaman Aran şehirlerinin hazır olması için haber gönderildi. Bir hafta içerisinde altı bine kadar savaş tecrübesi olan atlı, Fahrettin ve Seyit Alaattin'in etrafında toplandı. Bu ordunun dörtte biri Seyit Alaattin'le beraber Nahcivan kalesini işgal edecek ve Atabey'in ordu başçılarından İbn-İddar'ın Ziyaülmülk köprüsünden Kuzey Azerbaycan'a geçmesine izin vermeyecekti. Geri kalan iki bin kişi ise Fahrettin'le beraber Kür çayının sahillerinde bekleyip Atabey'in esas güçlerinin Gence'ye girmesine izin vermeyecekti." (K.K., s:230)

Halk, çektiği zulümlerden kurtulacağı günlerin yaklaştığına inanır, zafer kazanacakları günü sabırsızlıkla bekler. Bu sebepten de savaş hazırlıkları bayram havasından farksızdı. Yazar, halkın bayramdan farksız savaş hazırlıklarını, ruh yüksekliği ve vatana sahip çıkmanın vermiş olduğu mutluluğu şöyle tanımlar:

> "Halkta oluşan ruh yüksekliği ordu halkının manevi kuvvetini bir daha artırıyor. Ordu düşmanla karşı karşıya gelmek için acele ediyordu. Arası kesilmeden sıralı atlılar gelip Fahrettin'in ordusuna dâhil oluyor ve ordunun sayısını arttırıyordu. İsfahan köyünde ordu sayısının üç binden fazla olduğu anlaşıldı. Uzun yolun her tarafında kızlar ve gelinlerin gül demetleri, çiçekler ve rengârenk yemekler savaşa giden kahramanları karşılıyordu. Onlara öneride bulunuyorlar: 'Size iyi yolculuklar, zafer diliyoruz, sizi ancak zaferle döndüğünüz zaman çiçeklerle karşılayacak ve öpeceğiz' derler." (K.K., s.:231)

Vatana, millete olan sevgi eşlere ve sevgililere duyulan sevgiden üstün olur. Ölüme gidenler, sevgililerinden ayrılmalarına rağmen savaş sonunda kazanacakları zafer düşüncesiyle mutlu ve motive olurlar. Herkesin evinde bayram havası duyulur. Kazanılacak zaferle eşler, nişanlılar sevgilerini, onları evlerinde bekleyen hayat arkadaşlarına bir daha ispatlamış olacaklar.

> "Yüzlerce âşık sazlarının sesi duyuluyor, yüzlerce gelin ve kız dans ediyor, okuyordu. Yediler, çalıp oynadılar, nihayet gün batımında görüşüp, vedalaşıp ayrıldılar. Kızlar nişanlılarıyla, gelinler genç eşleriyle vedalaştığı zaman diyorlardı; Şimdi bakayım benim başımı yüceltmek için ne yapacaksın! Sadece zaferle geldiğin zaman sana sarılıp öpeceğim! Mızrağın ucunda düşman kafası görmezsem yüzüne bakmayacağım. Bana vereceğin ilk hediyen senin

kazandığın zafer olmalı. Düşmanı sınırdan içeri bırakırsan eve dönme." (K.K., s.231)

Yazar, gözünü kırpmadan canını vatana kurban vermeğe hazır olan Fahrettin'in yanı sıra, sadece kendi nefsini, şahsi çıkarını düşünen Hüsamettin'i sık sık okuruna hatırlatır. Getibe ve Seba Hanım'ın yalanlarına kanan Hüsamettin, saray duvarları arasında vatanının ve toplumun çektiği sıkıntılardan habersiz kalır. Hüsamettin, Getibe Hanım'ın güzelliğine kapılır, savaşta bile Getibe'nin sesini duyar, sevdiği kadın uğruna millî duygularını hiçe sayar. Fahrettin ise vatan haini Hüsamettin'e gereken cevabı verir:

"Hüsamettin'in atı, savaşan destelerin arasından kudurmuş aslan gibi çıktı. Onun gözleri önünü görmüyordu. O, sadece kalbindekini görüyordu. O, daima kalbinde Getibe'nin sesini dinliyordu. Sanki o ses, Hüsamettin'i mutlu bir hayata doğru çağırıyordu. O, dört binlik bir orduyu yitirdiğini ve kendisinin kaybedenler sırasında durduğunu dikkate almayarak atını bir galip pehlivan gibi ileriye sürüyordu. Nihayet o Fahrettin'in durduğu yere yaklaşınca başını kaldırıp karşısında Fahrettin'i gördü, atının dizginini çekti. Birkaç dakika onlar birbirilerine baktılar. Nihayet, Fahrettin söze başlayarak Hüsamettin'i kınamaya başladı: Bir ordunun başçısı gibi seni öldürmek, benim için en önemli işlerden biridir. Lakin sana kılıç çekmekten utanıyorum, çünkü kılıcımın namussuz ve edepsiz bir adamın kanına bulanmasını kendim için hakaret hesap ediyorum. Adisin, çünkü dört binden ibaret Fars ve Arap ordusunu arkana alıp kendi vatanını soymaya ve kendi vatandaşlarını öldürmeye gelmişsin. Kuzey Azerbaycan'ı soymak ve mahvetmek için gelen ordunun içerisinde senden başka Azerbaycanlı olsaydı ben sana alçak demeye cesaret etmezdim. Adisin! De bakayım, sen Nizami'nin evinde verdiğin sözü unuttun mu? Sen Azerbaycan halkının rehberlerine düşmanca yanaşmayacağına söz vermemiş miydin?" (K.K., s:233)

Vatan, istiklal, hürriyet için canından geçen kahramanlar her zaman yad edilir; ders kitaplarına, filmlere, televizyon programlarına konu olur. Üzerinden uzun yıllar geçse de tarihî kahramanların isimleri her zaman sevgiyle, saygıyla, minnetle anılır. Vatan sevdalıları gelecek nesillerin kalbinde de yerini alır, onlara örnek gösterilir. Kahramanların aksine sadece çıkarı için uğraşan, her türlü kötülüğe el atan vatan hainleri ise okurun nefretini kazanır. Ordubadi'nin romanlarındaki bu tür karakterlerin gerçek kimliği okurda merak uyandırır.

3.4.8. Vergi Sistemi ve Adalet Meselesi

Mehmet Sait Ordubadi'nin romanlarında hak ve adalet meselesi işlenmiş önemli konulardandır. Her alanda adaletli olmayı, bireyin kendi vicdanıyla hesaplaşması gerektiğini savunan yazar, devlet işlerinde de bunun önemini vurgular. *Kılıç ve Kalem* romanında gösterilen vergi sistemindeki adaletsizlik de bu bağlamda dikkate değerdir. Kızıl Arslan, Şimali Azerbaycan'ı gezdikten sonra Azerbaycan hakkında düşüncelerini kardeşi Atabey Muhammet'e yazar ve ona tavsiyelerde bulunur. Yazar, Kızıl Arslan'ı olayları daha doğru değerlendiren ve halkın değerlerine daha çok önem gösteren bir hükümdar gibi gösterir. Sorunları asgariye indirmeye çalışan hükümdarın önüne çıkan sorunlardan biri de vergi sistemi olmuştur:

> "Halk yerli hâkimden başka hükumet tanımıyor, çünkü idare ettikleri ülkenin iradesi hâkimlerin elindedir. İdam, sürgün ve başka görevlerin çoğu onlara verilmişti. Vergi işine baktığım zaman şöyle bir sonuca vardım ki, Selçuklar devrinde bundan daha düzenli, daha işe yarar şekildeymiş. Çünkü o zaman halk üç hazineye vergi vermek zorunda değildi. Sencer şahın öldüğü günden beri Azerbaycan yüz kere elden ele geçmiştir. Halk tamamen vergi vermek gücünü kaybetmiştir. Temennim budur ki, Atabey Hazretleri benim bu samimi mektubumu dikkate alıp Azerbaycan'ı birkaç yıl vergilerden kurtarmak emiri verecektir." (K.K., s:141)

Kızıl Arslan, halkın yerli hâkimlerden, soyguncular dan çektiklerinden, dert yanmalarından, ceza sistemlerinin adaletsizliği ve eşitsizliğinden söz açar. Yerli halktan toplanan vergilerin çokluğu söz konusudur. Ancak vergilerin hepsi hazineye gitmez, yerli ağalara da vergi sorulmazdı. Sesini çıkaran halk cezalandırılırdı. Romanda Şeriat Mahkemeleri'nin adaletsizliğinden ve aynı zamanda bunu yaratan sebeplerden de bahsedilir:

> "Azerbaycan Selçuklular devrinde tüm diğer memleketlere nazaran en büyük vergi vermiş bir ülkedir. Oysaki hükûmet hazinesine yetişen bu vergi halktan alınan vergilerin ondan biridir. Ceza ve rüşvetler buraya dâhil değildi. Çünkü bunlar hâkimlerin özel işleri olduğu için bizim dikkate almamız mümkün değil.

> Rüşvetin ve soygunun bu kadar genişlemesine sebep genel ceza kanunları ve hükûmet mahkemelerinin olmamasıdır…" (K.K., s.142)

Halkın sevdiği, adalet duygusu yüksek, hep adil olmaya çalışan hükümdar Kızıl Arslan, Ebubekir'i yardımcı ve aynı zamanda veliaht tayin eder. Daha çok halkın mutluluğunu düşünen ve yerli halkın sevgisini kazanmayı ilke edinen Kızıl Arslan, Ebubekir'e de aynı yoldan gitmeyi önerir. Ceza ve ödül verirken dikkatli olmayı, haksızlığa yol vermemeyi tavsiye eder.

3.5. Kültürel Sorunlar

3.5.1. Eğitim Meselesi

Eğitim, "Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gerekli bilgi, beceri ve tutumlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme, geçmişin bilgi ve deneyimlerini düzenli bir biçimde aktarma ya da kazandırma etkinliği"[131] şeklinde tanımlanır.

Eğitim insanların toplumda kazandıkları âdet ve ananelerin gelecek nesle aktarılması süreci ve aynı zamanda eylemin kendisidir. Her bir bireyin doğduğu günden ölene kadar eğitime ihtiyacı vardır. Eğitim süreci içerisindeki kişinin amaç ve isteği de önemlidir. Gönüllü olmak da bu süreçte başarıyı getiren etkenlerdendir. Toplumların gelişimindeki en büyük etken eğitimdir. Genç nesle aktarılan bilgilerin doğruluğu, önemliliği, güncelliği ve toplum hayatını olumlu yönde etkilemesi eğitimin önemini bir daha gözler önüne serer.

Dumanlı Tebriz romanının "Hacı Han" bölümünde gericiliği gözler önüne seren okul sahnesi ve eğitim yöntemleri İran'daki sosyal yaşamın göstergesiydi. Mescitte yerleşen okul, eğitim ocağından çok farklıydı. Ceza yöntemlerinden olan "kötek" ise

[131] "Eğitim", **Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü**, 2011, s.390.

çocukların korkulu rüyası hâline gelmişti. Derste anlatılanlardan ziyade cezalandırma aracı olan "çubuk" çocukların dikkat merkezindeydi.

> "Okula gittik, okul çok güzel bir mescitteydi. Fakat okula gerekli hiçbir şey burada yoktu. Çocukların döşekleri kamıştan örülmüş bir hasır üzerindeydi. Öğretmen yanımızda birkaç kişiyi dinledi. Çocukların hiçbirisi akıcı okumuyor, korkuyor, şaşırıyordu. Ders okudukları zaman bir gözleri hocanın yanındaki terbiye aletlerinde -çubuk ve falakada- olurdu." (D.T., 209.)

Mehmet Sait Ordubadi de eğitimin önemini *Kılıç ve Kalem* romanında sık sık okuruna hatırlatır. Romanın isminin *Kılıç ve Kalem* olması da tesadüfi değildir. Kalemin gücü, bilgi, eğitim en keskin kılıçtan hiç de geri kalmaz. Romanda kılıç; kesmek, bitirmek, kazandırmak eylemini gerçekleştirse de kalem; neyin, nasıl ve ne zaman yapılacağı kararını verir. Kılıçla kalemin ittifakı zaferleri de beraberinde getirir:

> "Gruplar ilerliyordu. Herkes ileri geçerek Fahrettin ve Nizami'yi görmekte acele ediyorlardı. Birisini savaş meydanında, diğerini de edip ve yazarların, şairler ve bilim adamları meclisinde izlemeli." (K.K., s.99)

Yazarın düşüncelerini Azerbaycan şairi Genceli Nizami'nin diliyle okuruna aktarması hiç de tesadüf değildir. Nizami Gencevi'nin eğitime verdiği önem herkese malumdur. Daha XII. yüzyılda yaşamış şairin Azerbaycan medeniyetine bıraktığı eserler güncelliğini korumakta ve şairin eserleri hâlâ sevilerek okunmaktadır.

Ordubadi, aynı zamanda her insanın kendine has özellikleri ve yetenekleri olduğunu, yetenekleri doğrultusunda ilerlemesi gerektiğini vurgular. İstek ve hırs ise başarının garantisi olarak gösterilir. Aynı zamanda rekabet duygusunun insanlara mahsus olduğunu, üstün olma hissinin her şeye sahip kişilerde devam ettiğini savunur. Aslında yazar, başarının evrelerini ve geçtiği yolları bir anlamda okuruna aktarır:

> "—Dünya bir yarışmadan ibaret. Sanki doğa insanları bunun için hayat sahnesine atmış. İnsanların içerisinde de sanatkâr olmayan ve kazanmak hırsı taşımayan kimse yoktur. Hatta akılsızlarda, mecnunlarda bile üstünlük düşüncesi vardır. Kol kuvveti güçlü olan pehlivanlarda, yürekli ve cesur kahramanlarda, az veya çok sermayeye malik tüccarlarda da bunların yanı sıra özgür insanlarda bile bu düşünce, yani üstünlük duygusu vardır. Bunların hepsi istekli, arzularına yetmek için uğraşır ve uğraşları sonucunda da sanatkâr olur. Demek isterim ki, istek kazanmanın garantisidir. Eğer Getibe Hanım bir musiki sanatçısı veya şair, edip olmak arzusundaysa, bu başarının başlangıcıdır…" (K.K., s.86)

Yazar, şair, sanatçı, yazar veya güç sahibi insanları kıymetlendirir. Ancak bu saydıklarının daha üstünde olanlar da yok değildir. Onlar fikir ve düşüncenin yüceliğine inanan kimselerdir. Onlar insanlığı ve dünyayı önemseyen, yaşadığımız hayatı öğrenmeye çalışan ve insanlığı boş düşüncelerden kurtaran asıl sanatkârlardır:

> "(…) Lakin bizim burada saydıklarımızdan farklı insanlar da var. Lakin o tür şahsiyetleri doğa çok az yaratır. Bu tarz insanlar ne kol kuvveti ne de cesaretli pehlivan ve kahramanlardır. Onlar sanat ve zaferi ticaret ve hırsızlıkta değil, fikir, düşünce ve aklın gücünde aramaktadırlar. Onlar eşyanın doğası ve içeriğini aramağa çalışıyorlar. Siz her ne kadar şiir ve musikiyi seviyorsanız bilim insanları da eşyanın içeriğini bulmağı ve yaşadığı dünyayı öğrenmeyi seviyor. Bu tür insanlar, dünyaya gözü kapalı gelip gözü açık yaşamak isteyenler, bana göre insanların en dikkatlisi ve sanatkârı gibi ne şair ne yazar ne tüccar ne de kahramanlardır. Dünyanın en meşhur insanları, bizim varlığımızı sınırları içerisinde öğrenenler, insanların düşünce ve zihinlerini boşluktan kurtarabilen ve beşeriyete gerçek yolu gösterenlerdir." (K.K., s.86)

Yazar, daha çok inkılapla ilgili bilgi verdiğinden okulla ve eğitimle ilgili bilgilere daha az yer ayırmıştır. Bu sepeptendir ki romanlarda okul ve ders sistemiyle ilgili az bilgiye rastlanır.

3.5.2. Doğu-Batı Sorunu

Gizli Bakı romanında millet farkı gözetmeksizin halkların arkadaşlıkları dikkate değer unsur olarak görülebilir. Aynı kaderi yaşayan işçi sınıfının ortak noktada birleşmeleri, birbirlerine olan güven duygusu, örf ve adetlere bağlılıkları çıktıkları

yolda başarı oranını artıran etkenlerdendir. Doğulu erkeklerin yardımseverliği ve özellikle fiziksel olarak kendinden zayıf olan karşı cinse olan merakı hemen hemen yazarın tüm romanlarında önümüze çıkar. Bayılmış Ermeni kızına yardım etmekten çekinen askere Vasya'nın cevabı bu bağlamda dikkate değerdir:

> "Söylediklerin doğru değildir. Bırak ne derlerse, desinler. Yardım ettiğimiz kızın kendisi bizden memnun kalsın başkalarının ne dediği bizi korkutmaz. Sen Doğulusun, Doğu'da kadınlar nüfuz sahibiler. Al faytona, bu kızı bu durumda bırakıp gitmek Doğulu erkeğin şanına yakışmaz." (G.B., s.243)

Zor durumda yaşayan işçilere rağmen işverenlerin lüks yaşam şekilleri de dikkat çekmektedir. Yazar, *Gizli Bakı*'da okuduğu roman kahramanlarına benzemek için para ve mesai harcayan burjuva eşlerinin Doğu'nun gösterişli yaşam tarzına ayak uydurma çabalarını tasvir etmiştir. Şark salonlarının gösterişli havasını yansıtmak için kullanılan tablolar bu bağlamda dikkate değerdir:

> "Hanım'ın sipariş verdiği tabloları gözden geçirmek için Hacı aynalı odaya gelmişti. Şark salonu yapmak için meşhur ressam Benon'un rehberliğiyle düzelmiş komisyon, salona ait tasarı ve manzaranın kara kalemle çizimlerini getirmişti. Aynalı odada, *Bağdat Dünyası* isimli kitaptan alınmış saten perdeler, elvan kandiller asılmıştı." (G.B., s.211)

Yazar, aynı zamanda Doğu'nun meşhur eserlerine gönderme yapar, okurunun dikkatini ve merakını farklı yönlere çekmeyi becerir. Macera meraklısı Hanım'ın yaşam mücadelesi veren hayatlara inat renkli yaşam şekli romanı tek düzelikten uzaklaştırır. Doğu'nun meşhur eserlerine ve kahramanlarına merakı olan Hanım, Bağdat Dünyası eserinin Zübeyde Hatun'una benzemek için özel ders alır. Hayatına heyecan getirmek ve güçlü kadın kahramana benzemek için salonunu Bağdat sarayına benzetir:

> "Hanımın birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dersleri çok başarılı geçti. Altıncı ders çok zor geçti. Bu dersi birkaç kez tekrar etmeliydi. Hanım kalın kadife döşeğin üzerinde uzanmış, başını da her iki tarafından ponponu

sallanmış sarı yastığa koymuştu. Saten halının üzerine konulmuş nargile kamışını ağzına alıp sömürüyordu.” (G.B., s.213)

Halkın zorlu hayat mücadelelerine rağmen Hanım’ın ciddi olmayan işlerle uğraşması Hacı’yı da kızdırır. Hanım ise Zübeyde Hatun’un hayatını birebir kendi hayatına uyarlamak için elinden geleni esirgemez. Uzak geçmişi yaşamına uyarlamaya çalışan Hanım, yanında çalışanları da oyununun bir parçasına çevirir. Müzik aletlerinden olan utlar, tavus kuşu yelpazeler ise Doğuyu hatırlatan unsurlardan sayılır. Hanım, eşine olan tavrını bile Zübeyde Hatun’a benzetmekten çekinmez:

“Hanım hastadır, yanına kimseyi almayacaktır. Bu karar, Hacı’nın kendisine de aittir”.

Sona Hanım (G.B., 215)

Mehmet Sait Ordubadi Doğu'yu iyi tanıyan ediplerdendir. O, sadece romanlarında değil diğer eserlerinde de Doğu’nun kendine has özelliklerini ince detaylarına kadar vermeye çalışmıştır. Doğu ile ilgili yanlış düşünceleri düzeltme ve Doğu’nun güzel taraflarını gösterme çabası, *Dumanlı Tebriz* romanının daha ilk sayfalarında kendini gösterir. Avrupa’dan İran’a gelen kızların duydukları ile şahit oldukları arasındaki tezat açık şekilde kendini gösterir. Hayal edilen ile yaşamak zorunda bırakılan hayat tarzının çatışması komik durumlara da sebep olur. Romanda tasvir edilen İran evlerinin dış görüntüsü içerisini olduğu gibi yansıtmadığı gibi, insanların dış görüntüsü de yaşam tarzlarını ve karakterlerini yansıtmaz:

“—Şark evlerinin içerisi, dışarısından yüzde yüz güzeldir, dedi.

Ben birkaç defa kızların Doğu hakkındaki sözlerini duymuştum. Onun için de cevaplarını vermeye acele ettim:

—Doğrudur, dedim. Genel olarak doğuluların dış görüntüleri birçoğunu korkutuyor. Lakin onların huyları güzel, zengin ve hileden uzaktır. Doğuda duyduğunuz menfi özelliklerin yanı sıra başka, birçok müspet işlere de rastlayacağınızı tahmin ederim.” (D.T., s:11.)

Yazar, İran evlerini zengin boyalarla tasvir eder. Zenginliği kadar eksikleri de dikkatten kaçmaz. Elektrik ışıklarının yokluğunun yanı sıra oldukça büyük ve ışıl ışıl avizelerin varlığından söz edilir. Gösteriş meraklısı İran zenginlerinin evlerinde Doğu'dan her vasıtayla faydalanmaya çalışan Avrupa müesseselerinin ürünlerine daha çok rastlanır.

> "Salonda elektrik ışığı yoktu. Lakin lamba elektrik ışığından daha ışıklıydı. Meraklı batı müesseseleri İran'da elektrik ışığı olmadığını iyi bilir. Bu sebepten de onların salonunda güzel lambalar, laleler, gösterişli avizeler her gün bir az daha artmaktadır." (D.T., s.11)

Romanda zaman zaman Abbasiler devrinden başlayarak Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz şehriyle ilgili bilgiler de verilir. Tebriz'de defnedilen Türk, Arap, Fars bilim adamlarının yanı sıra Doğu'nun tanınmış simalarının adı geçer, okurlara tanıtılır. Zengin toprakları, tarihi mimarisiyle dikkatten uzak kalmayan Tebriz şehri, bir nevi Doğu'nun simgesine çevrilmiştir. (D.T., s.32)

İran'da erkeklerin kadınlara soğuk davranmalarının yanı sıra sarı saçlı kadınlara olan ilgileri de dikkatten kenarda kalamazdı. Güzel veya çirkin olsun kadınların eşlerini kıskanmaları için hemcinslerinin saç ve ten rengi en önemli etkenlerden sayılabilirdi. Daha çok siyah saçları, karakteristik mimikleri, konuşmaları, göz şekli ile seçilen İran kadınları arasında bulunan bizzat da yabancı dilde konuşan sarışın kadınlara olan merak halk arasında Batı'ya olan merakın ilkin tezahürü gibi yorumlanabilir.

Dumanlı Tebriz romanı, okuruna İran'la ilgili zengin malzemeler sunar, birçok yerle ilgili bilgi vermenin yanı sıra, günümüzde de kullanılan kıyafetlerin, yaygın ziynet eşyalarının isimlerini tanıtmak açısından da ehemmiyetlidir. Romanda İran inkılabında önemli yeri olan Settar Han'ın yaşam tarzı, eşlerinin alışkanlıkları, birbirileri ile olan iletişimleri bu bağlamda da dikkate değerdir:

> “Doğu’nun nefis satenleri, Kirman, Saragun kıymetli halıları, Kaşan’ın kadifeleri ile süslenmiş odaya girdiğimizde Settar Han’ın ilk karısı döşek üstünde oturup nargile içiyordu. Saten bağlamaya yaslanıp oturan kadın, bizi görür görmez ayağa kalktı. İran âdetince elimizi sıktı. Bizi sandalyelerde oturttu… Onun nargile ve sigaradan dişleri kararmıştı.” (D.T., s.89)

Yazar, Doğu'yu sadece Avrupalıların değil aynı zamanda Doğuluların da iyi tanıyamamasından yakınır. Sadece yazılı edebiyattan ve kulaktan duyma bilgilerden değil, gerçek anlamda öğrenmeye muhtaç kalışını eleştirmiş ve bunun üzüntüsünü dile getirmiştir. Eskiye dayandığımız, ileriye adım atmadığımız, sahip olduğumuz cevherlerin değerini bilmediğimiz sürece hep yanlış tanımaya ve yanlış tanınmaya devam edeceğimizin mesajını vermiştir:

> “—Birçok Avrupalı, hatta kendimiz de Yakın Doğu'yu *Bin Bir Gece* masallarından öğrenmişiz. Lakin bu doğru değildir. Bir memleketi destanlardan öğrenmek veya yeni bir ülkeni eski tarihiyle mukayese etmek yanlıştır:
>
> —Ne yazık ki Doğu'yu her kes böyle tanıyor. Kendisinin Doğu'nun en yakın dostu olduğunu söyleyen Pier Loti de burayı gereğince tanıyamadı. O, bu sevdiği ülkeleri 1902'de gereğince gezip geri döndü. Yine de Rus şairin şiirini tekrar etmekten başka yeni bir söz diyemedi.
>
> (…) Güzel demiş. Fakat bu söz şimdi güzelliğini yitirmiş. "Rengarenk koltuğa yaslanmış Tehran, inci fiskiyelerin karşısında oturup nargilenin tütsüsüyle uyukluyor. Zaten birçok Doğu bilimciler İran'ı böyle tanıyorlar. Onlar Doğu'yu ne kadar gezerse gezsin, yine de Batı’ya döndükleri zaman yeşil kubbeli mescitler, ince ve uzun minareler, tağlar, kapalı pazarlar ve açık mezarlıklardan başka bir şey anlatamıyorlar. Lakin bugünkü Doğu'yu eski kitaplardaki minyatürlerle ölçen ve seyyahların yazıları ile öğrenmek isteyen insanlara gülmek gerekir”. (D.T., s.12)

Daha sonra Avrupalı kızın bile fikirlerinin değiştiğinin, ön yargılarının yavaş yavaş kırıldığının şahidi oluruz. Doğulu erkeklerin kadınlara karşı sıcaklığı, Batılı erkekler arasında yaygın olmayan birçok hususiyetlerin Ebülhasan Bey’de toplanması olumsuz düşüncelerin olumlu yönde değişeceğinin habercisi olarak düşünülebilir. Nina’nın ön yargılarının bu kadar kolay kırılmasına sebep, önüne çıkan ilk erkeğin güzel karaktere sahip olmasının yanı sıra her şeyi güzel gösteren aşkın gücü de gösterilebilir.

> "Ben son zamanlarda Batılılarda çok az rastlanan hususiyetlere Doğulularda rastladım. Doğulular genelde kadınlara karşı kendilerini yüksek tutmuyorlar. Ben bu durumu birinci defa sizde tecrübe ettim. İmkân oldukça sizden uzaklaşmayacağım. " (D.T., s.12)

Yazar, aynı zamanda Batı'nın her zaman medeniyet aşılamak siyasetini, Doğu'yu aşağılayıcı tavırlarını eleştirmiş, işgalci siyasetlerine giydirdikleri kılıfı meşrulaştırma çabalarını ortaya koymuştur. Doğu'yu müstemlekeye çevirmenin en kolay yolu onu vahşi, medeniyetten uzak göstermekti. Bu durumda kurtarıcı pozisyonunda olan her zaman haklı taraf sayılırdı:

> "(…) Cihangirler Doğu'yu müstemlekeye çevirmek için onu vahşi, ihtilalci, medeniyet düşmanı göstermek zorundadır: bu da onlara 'medeni Avrupalıları' ve Doğu'da yaşayan 'medeni milletleri' savunma bahanesiyle Doğu'nun işgal olması imkânını sağlıyor. Tebriz'in durumu da bunu ispatlar. Tebriz'de hangi Avrupalı'nı öldürdüler?" (D.T., s.292)

Yazarın *Dumanlı Tebriz* romanında İran'ın karanlık dönemlerden geçmesine rağmen mutlaka ışıklı günlere çıkacağına kuşkusu olmadığını, okurların en zor zamanlarda bile karamsarlığa düşmemesi gerektiğini, her zaman kahraman ve mücadeleci ruhlarını korumaları gerektiğini söyler. Romanın esas kahramanlarından olan Ebülhasan Bey'in diliyle düşünce yapısını zaman zaman apaçık ortaya koyar:

> "—İran'ı o kadar karanlık bilmeyiniz. Burada da ışıklı günler göreceksiniz. Güzel etkileşim olacaktır. Sizi de sevecekler, siz de seveceksiniz. Burası Doğudur. Her ne kadar burası destanlar, *Bin Bir Geceler* Doğusudur, her ne kadar esrarengiz Doğuysa, o kadar da yeni ve savasçı Doğudur." (D.T., s:13).

Millet farkı gözetmeksizin doğru yol gösterenin ve eğitimli birinin yanında bulunmak her zaman iyi sonuçlar doğurur. Yazar, Ebülhasan Bey karakteriyle arzularını dile getirmiş olur. Yazar İran'da sorunların çözüleceğine inanır. Latış kızının Türk kadınlarının düşüncelerine tercüman olmasını ve değişmeleri için

yardımda bulunmasını olumlu karşılar. Yazar, vatanı ve halkı için yapılması gerekenlerin az da olsa hayata geçmesine sevinir:

> "Ben evde tavus kuşu gibi süzen ve varlığını kara örtükten çıkaran bu üç Tebriz kızına baktığım zaman Doğu'nun şimdiye kadar varlığı göze çarpmayan örnek kadınlığını düşünürdüm. Bu manzara çoktandır beslediğim arzumu bir daha hatırlattı. Tebriz'de kadın özgürlüğü, uğrunda çalışmak için gizli cemiyet teşkili beni çok düşündüren meselelerden biriydi. Benim hayal olarak kalan bu arzumu bir Latış kızının, Türk kadınları ile hiçbir alakası olmayan Nina'nın gerçekleştirmesine hem seviniyor, aynı zamanda haset ediyordum. 'Kız ne kadar becerikli kızdır-diye şaşırırdım." (D.T., s.249)

Yazar Doğuyla Batının sentezini merak uyandıran sahnelerle vermiştir. Fikir bakımdan Avrupa'ya benzemeye çalışan üst sınıfın değişim çabalarını, kıyafetlerinin yanı sıra, bozuk Rusça konuşmalarıyla göstermiştir. Ayrıca yazar, Alman çorapları, gümüş redikuller gibi yabancı motifleri de alafrangalık göstergesi olarak kullanmıştır.

3.5.3. Dil Sorunu

Güney Azerbaycan'da yıllardır çözülmeye muhtaç sorunların en başında dil sorunu gelir. Yıllardır Farsçanın revaçta olması, "Fars dili şiir dilidir." şiarının sürekli kullanılması, Türkçenin kısıtlanması Türk dilinde yazılan eserlere ihtiyacı da artırmıştır. Dilin siyasete kurban edilmesi halkın geleceğini etkilemiştir. Hâkim devletin yürüttüğü düşmanlık siyaseti de halklar arasında nefret ve düşmanlığı beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda Türk dilinin aşağılanması söz konusu idi. Farslaştırma siyaseti hakimdi. Okullarda Türk dilinin öğretilmemesi ise bu sorunun ana sebeplerinden sayılır:

> "Bunu birçokları böyle açıklar: güya Fars dili edebiyat ve şiir dili olduğu için yazarların kendileri Farsça yazmak istemiştir, lakin bu katiyen doğru değildir. Fars dili, şiir ve edebiyat dili olsa da yine de Farslar içindir, çünkü Türklerin geniş kitlesi bu edebiyatı kendi edebiyatı yerine koyamaz. Bir taraftan Türk okulu olmayan ve Farslaşma siyaseti güden bir ülkede Türk edebiyatına değer verilmemesi, diğer taraftan Türk edip ve şairlerinin saray içerisine bırakılmaması, hatta Türkçe yazılan eserlerin basılmaması İran'daki Türklerin Farsça yazmasına sebep olmuştur. Bu sebepten İran'da daima Farslaştırma, hatta

> Fars-Türk kavgası yaratmak siyaseti güdülüyordu. Bunun sonucunda Türk edipleri, Türk şairleri öz millî dil, millî edebiyat ve medeniyetinin düşmanı kesildi, hatta Türk olan padişahın gözü önünde Fars müteessübleri 'Türk xare' yani 'Türk'sün eşeksin' meselini yarattılar. Türk yazarlarından *Ateşgede* eserinin yazarı Azer takma isimli zatın kendisi Türk olmasına rağmen şairlerin özgeçmişini topladığı zaman sadece Farsça olan şiirleri toplamıştır. Farsça şiiri olmayan şairlerin birisinin de adını çekmemiştir. Hanım kız! Farslaştırma siyasetinin başlıca sebepleri bundan ibarettir. Gacar Hanedanı 150 yıl boyunca İran'ı yönettiyse de bu müddetçe ancak birkaç Türkçe eser yayınladı. Onlar da *Hüseyin Kürt* hikâyesi, *Selebiyye* adlı tilki masalı ve başkalarından ibarettir. Mersiye kitaplarına geldikte ise mesele değişir. Çünkü halkın dini hurafalarla uğraşması hükûmetin işine gelirdi. Komşu Anadolu halkı, başlamış düşmanlıkta büyük önem arz etti. Nihayet, Müzeffereddin şah veliaht olduğu zaman Hüseyin *Kürt* ve *Selebiyye* kitabının da okunmasını yasakladı. Bunların yerine Gacar hanedanı 'Tek Vatan', 'İrancılık', 'İran dostluğu' şiarını savundu." (D.T., s.177)

Yazar, yaşamı boyunca halkın bilinçlenmesini, eskiden kurtulup yeni hayata adapte olmasını, yeniliklerden haberdar olmasını arzulamıştır. Bu yolda elinden geleni esirgememiştir. 1906 yılında yayımlanan ilk kitabı *Gaflet* de bu bağlamda önemlidir. Ömer Faik tarafından esere yazılmış mukkaddimede şöyle denir: "Bu durumda halkı okumaya heveslendirmenin en kısa yolu, anlaşılır dille yazılan küçük kitaplardır". [132]

Dilin sadeliği konusu da her zaman tartışılır konulardan olmuştur. Yazar bu tür kitaplarla halkın bilinçlenmesine, sanat zevki sahibi olmasına, tembellikten vazgeçip emeğe alışmasına çalışmıştır. Bu da halkın anlayacağı dille yazılan eserlerle gerçekleşebilirdi.

Dil sorunu sadece Güney Azerbaycan'da değil, Kuzey Azerbaycan'da önemli sorunlardan biri olmuştur. Yazar, *Kılıç ve Kalem* romanında Emir İnanç sarayının şairlerinden Zehir, İlyas ve Ebül-Ula'nın arasında geçen diyalogda dil sorunundan etraflı bahsetmiştir. Farsçanın şiir dili olması fikrini savunan Zehirle İlyas'ın diyaloğu bu bağlamda önemlidir:

[132] Aydın Halilov, "M.S. Ordubadi Eserlerinin Neşri Tarihinden", **Kitaplar Aleminde**, No: 2, 1972, s.53.

> “Kendi dilinde şiiri olmayan halkın nesi olabilir? Bir halkın medeniyetini yaradan onun edebiyatıdır. Şair hem şairdir hem de kendi halkının konuştuğu dilin savunucusudur, dilin varlığını koruyan askerdir.
>
> Emir İnanç saray şairlerinden Zehir, İlyas ve Ebül-Ula’nın dediklerine itiraz edip dedi:
> —Ben sizin dediklerinizi kabul edemem. Bir kere anlamak lazım, şiir ve edebiyatta kullanılan dil başka, normal dil, yani halkın konuştuğu dil başkadır. Şiir ince ve yüksek fikirlerin ürünüdür. Bu sebepten de onu yüksek adamların malı etmek gerektir. Yüksek mevki sahiplerinin aile dilleri yüksek dildir, yani fars dilidir, çünkü fars dili hem edebî, yüksek bir zenginlik taşıyor, hem de hükûmet dilidir, resmi dildir. Gerçi böyle olmasaydı Gence tarihini yazmak için Emir İran’dan cenap Kemaleddin’i buraya davet etmezdi.” (K.K., s.22)

Şair olmak için sadece kendi diline hâkim olmak yeterli değildir. Dilin güzelliği şiiri etkilediği gibi, şairin de yetenekli olması bütünü tamamlamak açısından önemlidir. Yazar, her dilde şiirler yazıldığını, bunun millet veya dille bağlı olmasının yanı sıra sanatkârın yetenek ve duygusuyla da pekiştiğini vurgular:

> “Eserin inceliği her ne kadar dilin inceliğiyle alakadarsa bir o kadar da şairin yeteneği ve ustalığına bağlıdır. Yetenekli şair her dilde yazabilir, usta olmayan şair ise kendi dilinde de yazamaz. Acaba fars dilinde yazan şairlerin hepsi sanatkâr mıdır? Yahut da Arap şairlerinin hepsi, Umreülgeys, Ebunevvas ve Ebületahiye gibi usta şairler midir?” (K.K., s.21)

Yazar, aynı zamanda sanat toplum içindir ilkesini de savunmuştur. Şairlerin ilkin görevi halkın isteklerini görmek, duymak ve dertlerine tercüman olmaktır. Şairler sanatlarını sadece yüksek kimselerin beğenisi için yazmazlar. Halklar sanatın, şiirin güzelliklerinden mahrum edilmemeli. Nasıl vatan için canlar feda edilir, dil için de aynı hassasiyet gösterilir.

3.5.4. Yabancı Hayranlığı

İran’da yirminci yüzyılın başlarında erkeklerin kadınlara olan bakış açısı hiç de iç açıcı değildi. Kapalı toplumda yaşayan erkeklerin açık kadınlara olan ilgisi başörtülü

kadınlara olan ilgiden çok daha farklıydı. Kendi kadınlarına ilgisiz erkeklerin başı açık kadınlara, daha doğrusu yabancı kadınlara gösterdikleri ilgi kadınları rahatsız edecek derecedeydi. Temas etmeseler bile kaba davranışları ve bakışları kadınları rahatsız etmeye, korkutmaya yeterdi. Kadınlarla konuşmaktan çekinen ve özgüven eksikliği yaşayan erkeklerin ihtirasları ise büyüktü. Bu durum *Dumanlı Tebriz'de,* Avrupa'dan İran'a gelen kız kardeşlerin başlarından geçen olaylarda kendini gösterir. Mevcut durumu kızlar gericilik, medeniyetsizlik ve aç gözlülük olarak nitelendirirler:

> "—Tabii ki, ben tüm İran'ı beş on kişiyle kıyaslayamam. Lakin bugün gördüğüm erkekler *Bin Bir Gece* de okuduğum erkeklerden o kadar da farklı değil. Bugünkü erkeklerin davranışları beni oldukça fena etkiledi. Bunların dili vardır, düşünceleri de gözleri de vardır, ancak tüm bunlara rağmen ne kadını konuşturmağa ne kadını anlamayı ne de kadına insan gözüyle bakmayı beceriyorlar. Bu erkekler tamamen kadın düşkünüler. Onlar bize gerçekten de temel insanlardan daha geride olduklarını gösteriyorlar. Erkekler az kalsın bizi gözleriyle yiyeceklerdi. Ellerinde olsa belki de götürüp kaçarlardı. Bu ise medeniyetsizliktir. Niçin Han gibi eğitimliler bununla savaşmıyor?" (D.T., s.14)

Ebülhasan Bey'e sorulan bu soruya cevap yine de yabancı hayranlığını akıllara getirir. Yabancı kadınlar Doğuluların dikkat merkezindelerdi. Sadece yirminci yüzyılda değil, günümüzde de sarışın kadınlara olan rağbet hissedilir derecededir. Sarı saç, kıyafet farkı Doğulu erkeklerin ilgisini çekmek için yeterli sebeplerden sayılırdı. Kendi kadınlarında göremedikleri cazibeyi kıyafet farkı olan yabancı kadınlarda gördükleri aşikârdı:

> "—Söylediklerinizi doğru. İranlı erkekler kadınları çok severler. Daha doğrusu, Doğulular bu konuda sıcakkanlılar. Onlar açık ve sarışın kadınları severler. Bunun önemli bir sebebi vardır. Doğuda kadınlar açık değildir. Erkekler kendi kadınları ve kızlarından başka kimseyi görmüyorlar. Özellikle Avrupalı kadınları gördüklerinde merakları artıyor. Lakin şunu da bilmeniz gerekir, onlar her kadına bu kadar ilgi göstermezler. Bu duruma en güzel ve sevimli kızları gördükleri zaman rastlanır." (D.T., s.14)

Romanda yabancılara olan merak sadece kadınlara olan ilgiyle sınırlı değildir. Dış devletlere olan ilgi ve onları kurtarıcı olarak gören yaklaşım şekli sorunların

çözümünü daha zorlaştırır. Yaşam kalitesi düşük olan halkın inkılabın başlamasıyla daha da zorlaşan hayatı herkeste farklı tepkilere sebep olur. İnkılap zamanı genelde en çok zarar gören alan ulaşım olur. İnkılabın amacını tam anlamayan halk günlük aktivitelerinden mahrum oldukları için lanetler yağdırır. Olayların nereye varacağını kestiremeyen halk, çıkarlarını düşünen din adamları, tüccarlar düştükleri durumdan kurtulmanın tek yolunu dış devletlerde görür. Olumsuzlukları dine bağlar, her şeyi Allah'ın gazabı olarak nitelendirirler. Kendi halkına güveni olmayanlar, çareyi Ruslarda ve İngilizlerde görür:

> "—Vallah ben bu devletlerin işine şaşarım. İşe karışıp dört beş kabadayıyı susturamıyorlar. İnkılap bizim nemize lazım? Sanki, biz şimdiye kadar özgür değil miydik? Ticaret durmuş, alışveriş, gidiş geliş kesilmiştir.
>
> —Canım, inkılap nerede? Hepsi dinsizlik… Hepsi yasa dışı. Buyurun, daha güçlü inkılap olmadan bu durumdayız. Yağmurun altında kararıyoruz. Yemin olsun Kur'an'a! Yemin olsun çağırdığım Hüseyin'e. Bunlar medeniyeti bozacaklar. Ne din adamı biliyorlar ne helal ne haram.
>
> —Bunların cezasını Allah verecek. Nemize lazım meşrutiyet? Bir şey ki Kur'an'da yok. Kime gerektir?!" (D.T.,s.6-7.)

Yazar, sadece kendi çıkarını düşünen küçük burjuvanın da dış güçlere sırtını dayama alışkanlığını eleştirir. Ticaretin durduğu, ulaşımın kesildiği, ekmek kıtlığının yaşandığı zamanlarda yazar, her şeye rağmen halkın savaş ve zorluklardan kaçmadığını görür, vatana sahip çıkma gücünü gördüğü zaman da alkışlar ve bunu her fırsatta dile getirir.

3.5.5. Mezhep ve Tarikat Meselesi

Din meselesi toplumların mukadderatını belirleyen önemli etkenlerdendir. İran inkılabı zamanı halkın düşüncelerinin değişmesinde ve fikir ayrılıklarının oluşmasında din adamlarının rolü küçümsenmeyecek derecede büyüktü. Yazar, *Dumanlı Tebriz* romanında İran'daki din adamlarının kişiyi zihnen ve manen etkileme güçlerinin varlığının yanı sıra inkılap aleyhine kullanma sebebine de açıklık getirir:

> "(…) Bu sebepten de Tebriz halkına dinsizlik, güneş ve su gibi gerekir. Hocalar, müçtehitler, din adamları mahvedilmeyene, nüfusu temelinden kırılmayana kadar İranlıları vahit bir fikir etrafında toplamak mümkün değildir. İran'da inkılap yaratmak için ortaya çıkan yeni rehberler, köylülerin inkılaba katılmaması sebeplerini de ruhanilerde aramalıdır, çünkü İran ruhanileri ruhani olmanın yanı sıra büyük toprak sahibidir."(D.T. s.50)

İran'daki inkilabın sürmesi, yerli halkın siyasi fikirlerinin daha da güçlenmesine sebep olmaktaydı. Çarlık Rusyası ve yerli yönetim inkılabı boğmak, halkın dikkatini dağıtmak için elinden geleni yapmaya başlar. İran'da, özellikle Azerbaycanlılar diğer halklara rağmen daha bilinçlilerdi, buna sebep ise Rusya'da baş veren olayların Tebriz halkının gözü önünde baş vermesiydi. Yerli feodallerden bıkan halkın, onlara karşı savaşma gücü de artmaktaydı. Lakin her şeyden üstün tutulan batıl inançlar karşısında insanlar acizlerdi. Bunu iyi bilen dış güçler ve yerli hâkimler dinin yayılmasında aktif rol oynarlar. *Dumanlı Tebriz*'de de din konusu şöyle tasvir edilmiştir:

> "Çar hükûmeti ve yerli feodaller inkılapla ilgili fikirleri ve güçlenmekte olan siyasi bilinci Azerbaycan halkının zihninden çıkarmayı beceremedi. Bu sebepten de onlar, Tebrizlilerin bu hislerini söndürmek için yeni bir silah kullanmak istiyorlar. O silah dincilikten, bidat ve batıl inançlardan ibarettir. Son zamanlar çar ve İngiliz müstemlekecileri din ve boş inançlar aleyhine her zamandan fazla dikkat veriyorlar. Çar konsolosu Hacı Samet Han'a bu konuda ciddi talimat vermiştir." (D.T.,344)

Yazar, *Kılıç ve Kalem* romanında Babek döneminden[133], isyanlar ve onların sebeplerinden de bahsetmiştir. Romanda Kızıl Arslan'ın tarikatlara karşı yapmış olduğu siyasetteki tereddüdü dikkate değerdir. Kızıl Arslan, Babek'in geçtiği yolu araştırma ihtiyacı duyar. Yaptıklarından ders çıkarır, yapmış olduğu hataları görmeye çalışır. Daha önce yapılan hataların bir daha yapılmamasına özen gösterir ve halkın beynini dini kullanarak yıkayanları nasıl yok edeceğinin planlarını yapar:

[133] Babek (816-38), Babek'in hükümdarlığıyla Azerbaycan halkının İslam dini, Arap esareti ve feodal zulmüne karşı savaşı; orta asırlarda Yakın ve Orta Doğu'da en kudretli feodal karşıtı (…) Tarihte Hürremiler Harekatı adıyla meşhur olan bu büyük harekat Azerbaycan'da başlamış, Hemedan, İsfahan, Rey vb. yeleri de sarmıştır. Bu dönem Cavidan'ın adıyla bağlıdır. Hürremiler'de islamı inkâr etme, köylüleri feodal esaretinde kurtarmak, eşitlik sağlamak düşüncesi hakimdi. Sehl İbn Sumbatı'ın iihaneti sonucu Araplar Babek'i ele geçirir, Samire şehrin'de işkenceyle idam ederler. Bkz. ASE, c.1., Bakı, 1976, s. 522-523.

> "Halife kütüphanelerinde tutulan bu yazılar ne kadar tahrif edilmişse de yine de Babek isyanının maddelerini tamamen kapatmayı başaramamışlar. Yazıların her bir sayfasında Babek'in esas fikirleri parlamaktadır. Babek, halkların birliğini yaratmak için dine, tarikata ve mevhumlara hücum etmekten başka bir yol seçememiştir." (K.K., s.122)

Yüzyıllardır hâkim yönetimin halkı dini kullanarak kendine bağlaması meselesi güncelliğini korur. Halkı istedikleri gibi yönetmenin en kolay yolu ise insanları olağanüstü güçlere inandırmakla mümkün olurdu. İnsanların inançları silah gibi kullanılırdı. Din insanların gözlerini kör etmişti. Bilim ve medeniyet ise halkların ufkunu açar, bilinçlenmesini sağlardı. Bu da yöneticilerin işini zorlaştırırdı.

> "Bağdat'tan getirilen vesikalar içerisinde çok kıymetli ve tarihi vesikalar vardır ki, onlar birinci Memun halifenin yazılarıdır. Bu el yazılarının mühim bir kısmı Memun'un Babek isyanına dair yazdığı özetleridir. Memun'un özetlerinde Babek isyanındaki yanlışların sebepleri aydınlaştırılıyor. Aynı zamanda, Memun Beni Abbas Halifelerinin ihanetlerini sayarak yazıyor ki, onlar halkı, ilim ve medeniyet aracılığıyla değil, din, mezhep, tarikat, mevhumlar aracılığıyla kör edip kendilerine bağlamak istiyorlardı." (K.K., s.122)

Yazar, Babek döneminde de mezhep çatışmalarının merkezi olan Azerbaycan'dan bilgiler aktarmıştır. Mezhepler aleyhine açılan savaşların kısa sürede sonuçlanmadığı söylenir. Babek'in mezhep ve tarikatlar aleyhine yürüttüğü siyasetin yanlışlarından söz edilir. Mezhep çatışmaları savaşların en tehlikelisiydi. Tarikatların kendi kendilerini yok etmelerini sağlamak ise en iyi yöntemlerden biri olurdu. Dine açılan savaş dinin incelikleri dikkate alındığı takdirde daha iyi sonuçlar verirdi. Dinin inceliklerini öğrenmek, zararlı kısımlarını çıkarmak daha faydalı olurdu. Dine doğrudan savaş açmak o kadar da kolay değildi:

> "Özellikle Azerbaycan memleketi Gedriyye, Cebriye ve Mötezile tarikat ve mezheplerinin meydanına çevrildi. Bu sebepten de Babek isyanından haber tuttuğum zaman kalben sevindim, lakin bu isyan büyüdükten sonra Babekçiler'in bıraktıkları büyük yanlışlar beni düşündürmeğe başladı. Babek ve onun etrafındakiler savaşı tarikat ve mezhep aleyhine değil, din aleyhine

başlattılar. Ama onlar bu tarikatı diğer tarikatın eliyle mahvedebilirlerdi. İsyan dini ve teorik temellere dayanarak kurulmalıydı. Lakin Babek bunu kılıç ve ordu gücüyle kurmak istedi. Babek taraftarları her bir tarikat ve mezhebin kendine has felsefesi olduğunu ve bu felsefelerin halkın bilincinde kök attığını düşünmediler. Buna ben çok üzüldüm. Çünkü tarikat ve mezhepler temizlendiği zaman din devlet yapısı şeklinde kalırdı ve aklı başında halifeler onun medeniyet için yararlı olmayan taraflarını kısmen meydandan çıkarabilirlerdi." (K.K.,s.123)

Kızıl Arslan'ın önünde duran en zor meselelerden birisi de tarikatlarla ilgiliydi. Kardeşi Atabey Muhammet'e gönderdiği mektuptaki önerilerinden birisi de tarikatları yok etmek arzusuydu. Halkı eğitime, medeniyete hazırlamak, bakış açılarını ilme yönlendirmek atılacak en faydalı adım olabilirdi. Problemlerin ana sebepleri dile getirilmişti. Aynı zamanda yazar, Kızıl Arslan aracılığıyla Arapların ve Farsların yürüttükleri siyasete de açıklık getirmiş:

"Önümüzde duran önemli meselelerden biri de tarikatlara açacağımız savaş meselesidir. Azerbaycan'ı yeniden kurmak, halkın bilincini yeniden medeni maarif sahasına çevirmek için birinci tarikatları kökünden yok etmeliyiz Şunu da söylemem gerekir ki, tarikatçılık ve müritlik yuvası Şirvan şahlığıdır. Azerbaycan'a mezhep tartışmaları, mezhep savaşları daima Şirvan yoluyla gelmiştir." *(*K.K, s.143*)*

Halkın Emir İnanç'ı öldürdükten sonra bulduğu mektuplarda Halife siyasetinin iç yüzü oraya çıkar. Arap olmayan halkların yönetilmesinin zorluğunu fark eden Halife başka yöntemler arar. Azerbaycan halkının musikiye, şiire olan merakı herkese malumdu. Medeniyete meraklı halkın gözünü, bilincini kör etmek o kadar da kolay değildi. Silah zoruyla halkın gözünü korkutamayacağının farkında olan Halife, dinin nüfuzunu artırmayı emreder:

"Ahalisi Arap olmayan memleketlerde Halife nüfuzunu korumak için silah kullanmanın zamanı geçmiştir. Bu memleketlerde dinin nüfusunu yükseltmek halifenin nüfusunu savunmak demekti. Halifenin nüfustan düşme sebebini ancak dinin nüfustan düşmesinde aramanız gerekir.

(…) Yazdığınız gösterir ki, din, tarikat ve mezhep işleri ile halk o kadar çok ilgilenmiyor. Bu sebepten de vakitlerini şiire, musikiye ve millî medeniyet işlerinin inkişafına harcıyorlar." (K.K.,s.218)

Romanda İslam âleminin en çok zarar gördüğü Sünni-Şii olaylarına da değinilmiştir. Sünni Şii olayları günümüzde de problem olarak kalmaktadır. Sünni-Şii olayları Doğu ülkelerinde sivil savaşlarının ortaya çıkmasına sebep olur, insanların kardeşçe yaşama şanslarını ellerinden alır; ayrımcılık, düşmanlık tohumları serper. Kardeş kardeşin düşmanına çevrilir. Kızıl Arslan'ın da tarikat ve mezhep savaşında en çok zorlandığı olaylardan biri Sünni-Şii meselesi olmuştur. Bu sebepten de Sünni-Şii ayrımını yapanlar en ağır cezalara çarptırılıyor, Kur'an-ı kendi hayrına kullananlar da Kızıl Arslan'ın cezasından kurtulamıyordu:

"Tarikat ve mezhep savaşlarında Kur'an'ı bir silah gibi kullananları siyasi suçlular gibi cezalandırmak gerekir. Tarikat ve mezheplerin genişlenmesi için Kur'an'da delil arayanlar İslam düşmanı gibi takip edilecektir. Şii-Sünni tartışmaları başladığı zaman ülkelerin halk için yeni ceza kanunları tatbik edilecektir. Minberlerde mezhep ve tarikat meselelerini yayan Vaizlerin ve Hatiplerin minbere çıkma gibi sorumlulukları ellerinden alınacaktır." (K.K.,s.386)

Aslında Kızıl Arslan'ın asıl amacı dini ortadan kaldırmak değil, din ile devlet işlerinin ayrılması, dinin devlet usul idaresine karıştırılmamasıydı. Bu ise Halife Emirelmömin'i Kızıl Arslan'la karşı karşıya getirir. Kızıl Arslan'ın ilericilik, reform siyaseti Bağdat Halifesini rahatsız eder. Dinin nüfuzunun düşmesi Kızıl Arslan'a kâfir damgasını vurmak için yeterli sebep olarak gözükür. Emirelmömin'in Kızıl Arslan'a yolladığı mektupta yazılanlar ve Kızıl Arslan'ın cevabı bu bağlamda dikkate değer:

"Müslüman olmayan, İslam dinini ayakaltına atıp basanlar, dini kendi maksatları için alet edenler, İslam dininden olan halkın ırz ve namusuna tecavüz eden bir memleket arayıp da gitmek istersem, o zaman yine de halife hazretlerinin oturduğu Bağdat şehrine gelmeğe mecbur kalacağım. Çünkü İslam ülkelerini mahvetmekte olan tüm felaketlerin Halife payitahtından geldiğini tahmin ederim." (K.K., s. 392)

3.6. Ekonomik Sorunlar

İşçi sorunları, *Gizli Bakı* romanında işlenmiş önemli konulardandır. Yoksulluğun üst seviyede, hayat kalitesinin ise düşük olduğu dönemlerde işçilerin seslerini duyurma çabaları romanın ilk sayfalarından hissedilir. Sesini duyurmakta zorluk çeken işçiler, romanın sonlarına doğru kendilerini ifade etme gücünü kazanırlar. Bireysel şikâyetler daha sonra yerini toplu itirazlara, grevlere, yürüyüşlere bırakır. Fabrikalarda başlayan itirazlar, daha sonra diğer çalışma alanlarında da yaygınlaşır. Günlük yevmiyelerin azlığı, iş saatinin uzun olması, hastalık ve kaza durumunda işçilerin hiçbir sağlık sigortasından yararlanamamaları itirazların ısrarlı şekilde devam etmesine sebep olur.

3.6.1. İşsizilik Sorunu

Rusya'dan, İran'dan petrol şehri Bakü'ye gelenlerin sayı her gün bir az daha artmaktaydı. İşçi sayısı arttıkça iş imkânı azalırdı. Kadınların yapabilecekleri işlerden birisi de ev hizmetçiliği idi. Zengin evleri karın doyurmak, eline maaş geçirmek, ailelerine yardım etmek açısından cazipti. Bir kişilik iş ilanı için toplananların sayısı oldukça fazla olurdu. Yazar *Gizli Bakı* romanında işsizlik sorunu yaşayan, hizmetçi olmak için yarışan kızların içler acısı durumunu gözler önüne serer:

> "Jenya her ne kadar ofise gelmemişti işe alınacağına umutluydu, lakin ofise girdiği andan umudu kırıldı, morali bozuldu, çünkü koridor iş için gelen kızlarla dolup taşıyordu. Hepsinin elinde 'Kaspi' gazetesi vardı. Kızlar heyecanla ilana bakıyor, koridorda geziniyorlardı. Jenya bir onlara bir de kendisine bakıyor, ter döküyordu. Hizmet için gelenlerin hepsi pahalı elbise ve ayakkabı giymişti. Başörtüleri de modası geçmiş örtülerden değildi." (G.B.,s. 124)

Tek bir ilan için toplananların sayısı oldukça çoktu. Sayının çokluğunun yanı sıra işe alınma prosedürü de ilginçti. Binlerce işsiz varken, hanımın dolabını düzenlemek ve kıyafetleriyle ilgilenmek için işçi arayışına girmek israfa ve tüketim alışkanlıklarındaki yanlışlara işaretti. Bu, Ordubadi'nin özellikle vurgulamak istediği konulardandı. Dolap düzeninden ve hanımın kıyafetinden sorumlu olacak kızın

fiziksel açıdan güzel olması, yazısına bakılması, çıplak şekilde bedeninin kontrol edilmesi kadına olan bakış açısının değişmediğini hatırlatır:

> "Kadın Jeynya'yı bir odaya götürüp dedi:
> —Elbiseni çıkar. Hanıma hizmetçi olmak isteyen her kese bakılmalı.
> Rus kadını Jenya'nın sağlığını kontrol ederken Jenya dört yıl bundan önce okuduğu 'Kızlar ve Erkekler dünyası' romanının birinci kısmını yeniden okuyordu. Jenya tüm bu manzarayı hayalinde canlandırırken Rus kadını da onun vücudunu muayene edip bitirdi." (G.B.,.s.129)

İşe alınma olayının gidişi bizlere bir daha insana biçilen değerin seviyesini, hele işçiye olan muamelenin hiç de iyi olmadığını bir kez daha hatırlatır. Çok az maaşa çalışacak kadının gördüğü muamele onu incitse de işsizlik sorunu onun bu duruma boyun eğmesi için yeterli sebep olarak kalır. Aile bireylerinin yaşamaması şartı ise onu tam gün kimseye bağlı olmadan çalıştırmak anlamına gelir. Rus kadının Jenya'yı kontrol ettikten sonra Hanım'a verdiği bilgi ise işçiye verilen değerin bir daha tezahürü olarak görülebilir:

> "—Çok iyi kontrol ettim. Vücudu çok sağlamdır. Hiçbir yerinde yarası falan yok. Göğüslerinden de kadın olmadığı anlaşılır. Ağzını kokladım, hiç kokusu yok. Dişleri de temiz ve sağlıklıdır. Çoraplarını çıkarıp ayaklarını kontrol ettim, kötü koku duymadım. Koltuk altlarından da koku gelmedi." (G.B., s:130)

3.6.2. Açlık-Yoksulluk Sorunu

Yoksulluk sorunu Mehmet Sait Ordubadi'nin özel hayatında yaşadığı ve küçüklüğünden etkisi altında kaldığı konulardandır. Babasının ekmek parası için birilerine şiirler yazması, zaman zaman emeğinin karşılıksız kalışı veya aşağılanması yazarı yaralamıştır. Yoksulluk içerisindee geçen çocukluk hikâyesi ve aynı zamanda dönemin portresi onun bu konuya sıklıkla değinmesine sebep olmuştur. Sadece belirli kişilerin değil toplumun büyük bir kesiminin yoksullukla savaşı dönemin- Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde olan Bakü'nün sıkıntılarını gözler önüne sermektedir. *Gizli Bakı* romanı maddi ihtiyacın alın yazısı olarak görüldüğü işçi sınıfının çektiği sıkıntıları, insan yerine konulmayışlarını, ezik muamelesi

görmelerini ve en önemlisi düşünce ve ifade özgürlüğünden menedilişlerini konu eder:

> "—Daha bu dünyada bizden de aşağılık birisi yoktur, dedi. Eğer varsa o da köklülerin tabirine göre biz işçileriz. Eğer bir köpek- köpeklerin en iğrenci, en hastalıklısı- bugün rastladığımız Rus aristokratına rastlasaydı, kuşkusuz ona acırdı. Sözüm ona siz bunları unutmayınız, işinizi sağlama alınız ki, Çar köpekleriyle olan mübarezeden sağlam çıkasınız." (G.B., s.26)

Romanın başkahramanlarından olan işçi Pavluşa'nın da yoksullukla ilgili düşünceleri hayli ilginçtir. Yaşlı işçilerden Sergey Vasiliç oldukça fakirdir. Pavluşa onun bu durumuna üzülür ve kimsenin onun kadar fakir olamayacağını düşünür. Bir anda kendisinin ondan daha fakir olduğunu hatırlar. Kendisinin yatacak yeri dahi olmadığını, yoksul bireyin yine yoksul birine muhtaç oluşu, durumun vahimliğini gözler önüne serer. Yoksulluğa rağmen aile olmak, yardımlaşmak ise Ordubadi'nin romanlarında içleri ısıtan olay olarak görülür.

> "Odaların birinde Jenya ve annesi, diğerine ise Sergey Vasiliç uyuyordu. Pavluşa aileyi gözden geçirerek kendine soru sordu: 'Acaba tüm Bakü'de SergeyVasiliç gibi fakir ve sessiz bir adam var mı?' Pavluşa çok düşündü, nihayet cevabını yine kendisi verdi. Evet, var, dedi.-En yoksul birisi odur ki, Sergey Vasiliç gibi bir yoksulun evinde yaşıyor, o da benim. Hiçbir şeyim yok. Bu yoksul ev benim varlığımla daha da yoksul gözüküyor." (G.B.,s.36-37)

Sadece yatacak yer değil, yiyecek, aynı zamanda giyecek kıyafet ve ayakkabı bulmak da kolay değildi. İşçiler yırtık ayakkabılarla çalışırdı. Yeni kıyafetler almak neredeyse imkânsızdı. Kıyafetlerinin yırtık olması ise onlara dilenci gözüyle bakılmasına, aşağılanmalarına sebep olur. Jenya'nın gazetede gördüğü ilan, hayat şartlarının değişmesi ve aynı zamanda zengin evinden haber sızdırmak için elverişli bir imkândı. Gazetede ilanı verdiren yerli burjuvazi, dönemin zenginlerinden Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in karısıydı. Hasta babasına bakmak için iş ilanı Jenya için fırsattı. Fakat ilanda yazılan adrese gitmek için giyecek yeni kıyafeti yoktu. Bu da temel ihtiyaçlardan yoksun insanların yaşam seviyesini gösteren önemli özelliklerden biri sayılır:

> "İlan Jenya'yı sevindirdi. Hacı'nın evine hizmet için girmeği hayal ediyordu. Milyoner evini öğrenecek, hem de aldığı maaşla anne-babasını geçindirecekti. Lakin Jenya'nı üzen bir mesele daha vardı. O da kıyafetinin yokluğuydu. Eski kıyafetlerle Hacı'nın evine bırakılmayacağından korktu." (G.B.,s.124)

Mehmet Sait Ordubadi kendi hayatında da yoksulluk, işsizlik ve açlık gibi ağır durumlarla karşılaştığı için romanlarında da bu konulardan sıkça bahsetmiştir. Romanlarında sık sık ihtiyaç içinde olan fakir toplumun veya fakir kişilerin dik durma çabalarından da bahsetmiştir.

3.6.3. İşçilerin İfade Özgürlüğü Sorunu

İşçiler arasında kendini ifade edebilenler oldukça azdı. İşçileri bir araya toplamak, ortak düşüncede bileştirmek hiç de kolay değildi. *Gizli Bakı*'nın Pavluşa'sı diğer işçilerden korkusuzluğu, kendini ifade etme yeteneği ve arkadaşlarını etkileme bakımından ayrılmaktaydı. Bu da burjuvazinin ve yandaşlarının işine gelmezdi. Toplu halde dolaşmak bile burjuvazinin korkulu rüyası şeklinde yorumlanır:

> "Çok burnu dik birisidir; dili çok acıdır. Lakin nedense tüm işçiler onu seviyor. İşçiler bir lafını iki etmiyorlar. Bugün öğle arası işten önce Ayrapet, Asker, Memet ve Vasya yine de onun etrafında toplanmışlardı. Dudak altından konuşmaları, kuşkulu sözleri vardı. Hırsız ve kuşkucu birisi gibi konuşuyorlardı. Bana kalırsa bu grubu dağıtmak gerekir, çünkü onlar atölyeyi zehirlemişler." (G.B.,s.3)

Zor durumda olan ve İran'dan Azerbaycan'a çalışmak için gelen köylüler fabrika sahiplerinin daha çok işine gelirdi. Sadece karınlarını doyurmak için hiçbir talepte bulunmayanları çalıştırmak yerli ahaliyi çalıştırmaktan daha avantajlıydı. Yaşanan krizi fabrika sahipleri ve onların yandaşları fırsata çevirmişlerdi. İtiraz eden işçileri kapı arkasına koymak o kadar da zor değildi. Bu durum şöyle açıklanmaktadır:

> "—Sizin dilinizi keseceğim, ekmeği onu hak edene vereceksin. Siz yaramaz adamlarsınız, size ekmek haramdır. Ben hafiye değilim, maaş aldığım için iş sahiplerinin çıkarlarını savunuyorum. Sizin yüzünüzden İran'dan Bakü'ye bir parça ekmek için gelenler de atılacaklar. Sizi Yaroslavl, İvanovo-Voznesenski işçileri gibi sokağa atmazsam, vatandan kovdurmazsam haram olsun bana. Yaşadığımız yer İran'ın komşuluğundadır. Burası aç, muhtaç, medeniyetsiz Doğu'nun kapısıdır. Bugün haber yollarsak tüm gününü dört yüz gramlık ekmeğe çalışmak isteyen binlerce İran köylüsü koyun sürüsü gibi Bakü'ye gelirler. Onlar ne iş saati ne maaşın miktarı ne de iş ortamını anlayan adamlardır. Onlar gün çıkmadan işe gelir, gece de işten giderler." (G.B.,s.9)

Artık hiçbir tehlike işçilerin gözünü korkutmaz. Avrupa'da, Rusya'daki olaylar Azerbaycan'da da etkisini gösterir. Rusya'dan gelen işçilerin çoğalması, işsizlik sorununu artırır. Yaranmış durumdan faydalanan fabrika sahipleri, müdürler işçi haklarını bir kez daha görmezden gelir. Kendi kazançlarını artırmak için ellerine düşmüş her fırsatı işçilerin aleyhine kullanırlar. Bu durum işçilerin sabrını tüketir, iç konuşmaları dışa vurmanın zamanı gelindiği düşünülür, bir olup mübareze usullerinin şeklini değiştirme kanaatine gelinir:

> "Ben meyhanelerde derdini şarap şişelerine söyleyen işçilerin, bundan sonra dertlerini arkadaşlarına söylemelerini, dertlerine beraber derman aramalarını isterim. İşçiler dertlerini meyhanede konuşmak yerine, bilinçli şekilde işverenlere ve müdürlere söylesinler. Sarhoş olmak ve bunun etkisinden içindekileri dökmek usulü mübareze usulü değildir." (G.B.,s.13)

Düşünce ve ifade özgürlüğü daha ilkokuldan bireyde yaratılmak istenen özelliklerdendir. Her bir bireyden arzu ve isteklerini korkmadan dile getirmesi istenir. İçinde bulunduğumuz toplum ve ailelerin hâli, bu durumu etkileyen ana sebeplerdendir. Ne olursa olsun susmamak, hakkını talep etmek, doğruluktan vazgeçmemek öğrenilmesi istenen prensiplerdendir. Toplum böyle şekillenir, genç nesle devredilir. Yazar da hakkını talep eden halkın geçtiği zor hayat yollarını okurun dikkatine yetirmiştir.

3.6.4. Grevler

Yazar işçi yaşamlarını geniş şekilde okuruna aktarır. *Gizli Bakı*'da adı geçen ve inkılap merkezi olan Bakü'nün belirli yerlerindeki itirazlar, daha sonra ilçelerde de etkili olur. Rusya'da olan işçi hareketlerinden haberdar işçilerin cesaret ve kararlılığı da bu konuda oldukça etkilidir. İşçi gücünün etkisiz hale dönüştüğü, taleplerini gerçekleştirmek amacıyla hayata geçirdikleri eylemlerden en önemlisi ise grevlerdi. Grevler bazen gün içerisinde taleplerin yerine getirilmesiyle sonuçlanırdı.

> "Mart'ın ikisinde olan yürüyüş işçi sınıfının gözünü açtı. Bu yürüyüşün önemli hususiyetlerinden biri de Bakü işçilerinin birliği idi. Yürüyüşten sonra tatil komisyonunun işi yavaş yavaş hafifliyordu. Çünkü en geride kalmış işçiler bile grevden korkmamağa başladılar. Paskalya Bayramı arifesinde muavinler ve sürücüler greve başladılar. Greve başlayanlar iş gününün azaltılmasını talep ediyorlardı." (G.B., s.104)

Romanda sadece Bakü'deki işçilerin feryadı değil, Çarlık Rusyası askerlerinin de isteksiz ve ailesinden uzakta görevini yerine yetirme zorunluluğundan da bahsedilir. Özgürlük tohumlarının ekildiği, iş imkânlarının arttığı, görev seçme konusunda esnek davranılacak hayatın hayali kurulur. Eşinden ayrı düşen Rus askerinin mutsuzluğu, eşinin çektiği sıkıntılar Rusya'daki grevlerin ve inkılabın sebeplerini bir kez daha gözler önüne serer:

> "—Evet, dedi. Hükûmet hiçbir zaman yoksul evlerden giden askerlerin medeni durumunu dikkate almıyor. Çar için yalnız askerin kendisi lazım. Askerin ailesi nasıl geçiniyor, ne yiyor, bu onu ilgilendirmiyor. Vladimir, hiç kuşkusuzu sen Rusya'daki grevlerden ve inkılaplardan haberdarsın. Grevler ve inkılaplar halka edilen zulüm arttığı için ortaya çıkmıştır. Bu mübarezeler binlerce Volodyalar'ın eşlerine özgürlük kazandırmak içindir." (G.B., s. 79-80)

Grevler ilk zamanlar işçi sınıfının kırmadan, dökmeden en masum ve aynı zamanda en etkili itiraz yöntemi sayılabilirdi. Grevler aynı zamanda küçümsenen işçi sınıfının önemini bir daha hatırlatır. Binlerce fakir ve sokakta yaşayan kimsesizlerin de umut ışığına dönüşür. İşçi gücünün azalması veya yokluğu maddi gelir bakımından kendini üstün tutan sınıfın işçilere olan bağımlılıklarını bir daha hatırlatmış olur:

> “Yedi kişi nutuk söyledi. Onlar, konuşmalarında grevin ve siyasi savaşın burjuvazi istismarına karşı en keskin silah olduğunu belirttiler. Kaza reisi, zabit, birkaç yüz Kazak da orada bekliyolardı. Konuşmalar iki saat devam etti.” (G.B., s.112)

İşçilerin 1903 yılının haziran ayında Hatisov fabrikasındaki grevleri, birçok istekleri de beraberinde getirir. İşçi taleplerinin göz önünde bulundurulmaması, iş bölümündeki esnekliğin sağlanmaması, temel ihtiyaçların giderilmemesi, sadece tek bir fabrikanın değil, kuralların ve ihtiyaçların aynı olduğu fabrikaların grevleriyle sonuçlanır.

SONUÇ

XX. yüzyılın başlarında edebi faaliyette bulunan yazar, Mehmet Sait Ordubadi dönemin zor sosyal siyasi şartlarında yazıp yaratmıştır. Bolşevik yönetimi, Stalin'in diktatörlüğü gibi ağır şartlarda edebiyatın ideolojik araç olarak kullanılması gerçek sanat eserleri vermeyi zorlaştırıyordu. İşte böyle zor şartlarda Mehmet Sait Ordubadi ve meslektaşları kalemleriyle güce, adaletsizliğe savaş açmışlardır. Sosyal realist bir yazar olan Mehmet Sait Ordubadi de sanatın temel ilkesi olan toplumdaki gerçeklikleri eserlerinde yansıtmıştır. Yazar, Sosyal hayatta var olan toplumun ilerlemesine, aydınlanmasına engel olan unsurları eserlerinde devlete ters düşmeyecek şekilde ustaca ortaya çıkarmıştır. Toplumdaki gericilik, cehalet ve buna sebep olan yöneticilerin acımasızlığı neredeyse bütün eserlerinde görülmektedir. Yazar, bir toplumun eğitimle, milli mefkureyle yükseleceğinin bilincinde olduğu için eserlerinde cehaletten fazlaca söz açmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Mehmet Sait Ordubadi'nin hayatı, çocukluğu, gençlik yıllarından bahsedilmiştir. Yazarın sanatçı kişiliğinin oluşumunda İran döneminin etkileri anlatılmıştır. İran İhtilali'nde iştirak eden yazar, İran'ın sosyal siyasi manzarasını daha sonralar makalelerinde, romanlarında aksettirmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde yazarın eserlerinden ve sanatçı kimliğinden bahsedilmiştir. *Gaflet, Vatan ve Hürriyet, Kanlı Seneler, İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati, Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab, Endülüs'ün Son Günleri yahut Garnata'nın Teslimi* eserlerine bu bölümde değinilmiştir. Yazar, eski ve zararlı geleneklerin toplumdan uzaklaştırılması için halkı gaflet uykusundan uyanmaya, inkişafa, ilme seslemiştir.

Mehmet Sait Ordubadi, eserlerinde sosyal ve tarihi konulara ağırlık verdiği için toplumun her dönemine özgü güncelliğini koruyan eserler yazmıştır. Azerbaycan Türklerinin kanayan yarası olan Ermeni Müslüman sorununa yazar, *Kanlı Seneler* eserinde teferruatlı şeklide değinmiştir.

Çarlık Rusyası, Kafkasya'yı işgal ettikten sonra bölgede siyasi dengeyi korumak amacıyla Ermenileri bölgede yerleştirilmeye başladı. Halkın Çarlık Rusyası'na karşı itirazlarına farklı anlam yüklemek maksadıyla her fırsatta Ermeni Müslüman olayları alevlendirildi. Çatışma sahnelerinin üzerinden bir asırdan fazla zaman geçmesine rağmen tekrarlanması, geçmişe dayanan düşmanlık hikâyesinin günümüzde de alevlenmesi Ordubadi'nin yazmış olduğu eserlerinin güncelliğini bir kez daha kanıtlamaktadır.

İki Çocuğun Avrupa'ya Seyahati eseriyle yazar, okurunu Avrupa'yı dolaştırır, mektup tekniğiyle Doğuyla Batının farkını canlı sahnelerle okuruna aktarır. Yazarın bu eserlerinde cehaletin, çaresizliğin, korkunun toplum hayatındaki etkenlerinin şahidi olunur.

Çalışmamızda yazarın İhtilal önceki eserleriyle, İhtilal sonrası eserlerindeki değişiklikler dikkatimizi çeker. İhtilal önceki eserlerde yazarın İslam, Müslümanlık, dinle ilgili bakışı İhtilalden sonraki eserlerinde değişir. Yazarın İhtilalden sonra yazdığı eserlerinde ise Bolşevik düşüncesinin tebliği daha fazla kendini göstermiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Mehmet Sait Ordubadi'nin romanlarında toplumsal sorunlar araştırılmış, dönemin sosyal-siyasi manzarasına tanıklık edilmiştir. *Gizli Bakı, Döyüşen Şeher, Dumanlı Tebriz, Kılıç ve Kalem* romanları bu bağlamda incelenmiştir. Gericiliğin hüküm sürdüğü, kadının önemsenmediği, aile ilişkilerinde kopukluk, kadın erkek eşitsizliği, iççi sorunlarının dile getirildiği bu romanlar günümüzle de kıyaslanmış, ortak ve farklı yönler ortaya çıkarılmaya çalışılmış, günümüzde değişim göstermeyen sorunların uzak geçmişe dayandığının bir daha şahidi olunmuştur. Aynı eserde iki farklı dünyaların çarpışmasını realist boyalarla oraya çıkarmaya çalışan yazar, gelecek nesle ışık tutmuş, gericiliğin, ilimsizliğin, çaresizliğin nelere sebep olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Yazarın 1964-1967 yıllarında eserlerinin önemli kısmı sekiz ciltte yayınlansa da AMEA'nin arşivinde Ordubadi'nin yayınlanmayan onlarca eseri beklemektedir. Yazarın Sovyetler döneminde yayınlanmış çoğu eserleri ise Kiril alfabesiyle yayınlanmış, Latin alfabesine dönüştürülmemiştir. Çalışmamızda incelediğimiz

Dumanlı Tebriz, Gizli Bakı, Döyüşen Şeher romanları Kiril alfabesinden Türkçeye, *Bedbaht Milyoner yahut Rızakulu Han Firengimeab ve Endülüs'ün Son Günleri yahut Garnata'nın Teslimi* eserleri ise eski yazıdan Türkçeye uyarlanmıştır. Bağımsızlık devri Azerbaycan edebiyatı için Yavuz Ahundlu'nun *Mehmet Sait Ordubadi Hayatım ve Muhitim monografisi* ise Ordubadi'nin eserlerini araştırmak açısından önemli bilgiler vermektedir.

Mehmet Sait Ordubadi, Azerbaycan halkının eğitilmesi, aydınlanması ve bu süreçte kadınları da toplum hayatında daha etkin kılabilmek için mücadele vermiştir. Mehmet Sait Ordubadi bir milletin kökü, geçmişi olmadan var olmayacağını bildiğinden eserlerinde Azerbaycan halkının geçmişine ayna tutmuştur. Tarihi konulara eserlerinde çokça değinmiş yazar, gelecek nesillere dönemle ilgili zengin sosyal toplumsal miras bırakmıştır. Mehmet Sait Ordubadi'nin romanları aslında dönemin birer sosyal portresidir biz de bu portrenin detaylı çözümlenmesini yapmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

Ağayev, E: Tarihi Romanlar Müellifi", **Edebiyat ve İncesenet** Gazetesi,14 Mayıs 1955.

Ağaoğlu, Ahmet Bey: **Seçilmis Eserleri**, Şerg-Gerb, Bakı, 2007.

Ahundlu, Yavuz: **Edebi Portreler**, 2. b., Bakı, ADPU Neşriyatı, 2008.

Ahundlu, Yavuz: **Mehmet Sait Ordubadi (Hayatı, Muhiti ve Yaradıcılığı),** Bakı, Sabah Neşriyatı, 1997.

Babek Harekâtı: "Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası", 1976, C.1., s. 522-523.

Bağırova, Nuride: **Mehmet Sait Ordubadi ve Tarihi Roman Janrı, (Dumanlı Tebriz)**, Bakı Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1988.

Bedelbeyli, Efresiyab: "Musigi ile Döyünen Ürek", **Edebiyat ve İncesenet**, 18 Kasım 1972.

Beşiroğlu, Eşir: **Hamının Sevimlisi (H.Z.Tağıyev),** Bakı, Teknur, 2012

Bijan, Cezani: **İran Meşrutiyet Devrimi**, **Güçler ve Amaçlar (1905-1911),** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Binyazar, Adnan: **Toplum ve Edebiyat**, İstanbul, Sinan Yayınları, 1972.

Eflatun (Saraçlı), Memmedov: **Azerbaycan Bedii Nesri** (XIX. Esrin Sonu XX. Esrin Evveli), Bakı, Elm Neşriyatı, 1983.

Esgerov, Bahtiyar: **Mehmet Sait Ordubadi Dramaturgiyası Tarihinden** Bakı, "E.L." NPŞ", 2013.

Eğitim: **Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü**, 2011, s.390

Halilov**,** Aydın: Mehmet Sait Ordubadi Eserlerinin Neşri Tarihinden, **Kitaplar Aleminde,** No:2, Bakı, 1972, s. 53-55.

Halilov, Gulu: **Azerbaycan Romanının İnkişaf Tarihinden**, Bakı, Elm Neşriyatı, 1973.

Hebibbeyli, İsa: **Büyük Edebiyat Nehengi Mehmet Sait Ordubadi**, Bakı, Elm ve Tehsil, 2012.

Hebibbeyli, İsa: **Celil Memmedguluzade, Muhiti ve Muasirleri,** Nahçıvan, 2009.

Heseneliyev, Neriman: "Unuda Bilmirem"**, Edebiyat ve İncesenet,** 18.11. 1972.

Handan, Cafer**:** **"**Edibin Hayat ve Yaradıcılığı", **İnkılap ve Medeniyet**, N.14, s.121.s.118-127

Hüseyin, Mehdi: **Edebiyat ve Sanat Meseleleri**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı, 1958.

H. Mehdi: "Azerbaycan Şura Nesrinin Vazifeleri", **İnkılap ve Medeniyet**, 1934, s.29.

Hüseyin, Mehdi: "Kılıç ve Kalem Hakkında Bazı Geydler", **İnkılap ve Medeniyet,** Bakı, Azerbaycan Sovyet Edebiyatı Neşriyatı, s.155-156.

İbrahimov, Mirze: **Helgilik, ve Realizm Cephesinden**, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1961.

Kastrati Babaşova, Jale: R**epressiya Dönemi Azerbaycan Yazarı Hüseyin Cavid**, Ankara, Bengü Yayınları, 2019.

Kazımoğlu: "Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab", **İgbal** Gazetesi, 18 Nisan 1914, No: 630.

Meftun, Ekber. "Onun Poeziyası", **Edebiyat ve İncesenet,** 18 Kasım 1972.

Mir Celal: "Büyük Edibin Yaradıcılık Yolu", **Edebiyat Gazetesi,** No:9, 27 Mart 1947.

M. Arif: **Edebiyat Gazetesi,** 4 Kasım 1972.

Nahçıvan: Türk Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, C:32, Istanbul, s. 294-297.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Bedbaht Milyoncu yahut Rızakulu Han Firengmeab**, Bakı, Orucov Gardaşları Metbeesi, 1914.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Gaflet**, Tiflis, Gayret Matbaası, 1906.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Gizli Bakı,** Bakı, Uşaggenç Neşriyatı, 1961.

Ordubad, Mehmet Sait: **Dumanlı Tebriz**, C.1., Bakı, Yazıçı,1985.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Dumanlı Tebriz**, 3c., Bakı, Yazıçı, 1986.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Döyüşen Şeher**, 2.bs., Bakı, Uşak ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı, 1960.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Endülüsün Son Günleri yahut Garnata'nın**

Teslimi, Bakı, Orucov Gardaşları Matbaası 1914.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Hayatım ve Muhitim,** yay.Haz., İsa Hebibbeyli, Ecemi Neşriyat Poligrafya Birliği, Nahçıvan, 2012.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Hayatım ve Muhitim** (1872 yılından 1972 yılına kadar) Bakı, Nurlan, 2000.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Kanlı Seneler,** Bakı, Garabağ'a Halk Yardımı Komitesi,1991.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Kılıç ve Kalem**, 2 c., Bakı, Ganun Neşriyatı, 2018.

Ordubadi, Mehmet Sait: "Settarhan" **Vatan Uğrunda Dergisi,** No:2, 1942, s:38-41.

Ordubadi, Mehmet Sait**:** **Vatan ve Hürriyet**, Tiflis, Gayret Matbaası,1907.

Ordubadi, Mehmet Sait: "Bizde Tenkit ve Tebliğ Tiyatroları", **Kommunist**, No:230, 11 Ekim 1923.

Ordubadi, Mehmet Sait: **Nisvan-i İslam ve Madam Olga,** Bakı, Seda Matbaası,1911.

Ordubadi'nin Defni: **Azerbaycan Gençleri**, 4 Mayıs 1950.

Refili**,** M**:** **"**Bolşevik Yazıçı", **İnkılap ve Medeniyet**, Azerbaycan Sovyet Yazarları İttifakı Neşri, 4 Nisan 1947, s 112-115.

Refili**,** M: **Nizami Hayat ve Yaradıcılığı**, Azerbaycan Sovyet Yazıçıları İttifagı Neşriyyatı, Bakı, 1939,

Rüstemov, Tofig: **Alovlarda Berkiyen Gelem**, Bakı, Yazıçı, 1981.

Samedova, Naile: **Mehmet Sait Ordubadi Arşivindeki Mektuplar**, Bakı, Nurlan Yayınları, 2002.

Sadıkov, Ramin: "Mehmet Sait Ordubadi'nin (1872-1950) Azerbaycan Milli Kültür ve Sosyal Siyasi Hayatındaki Yeri", doktora tezi, İstanbul, 2009, s.154.

Tagizade, Leyla Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt 3, sayı 4, 7-24.

Talıbzade, Kamal: **"**Bedbaht Miyoncu Povesti", **Edebiyat ve İncesenet,** 14 Mayıs 1955.

Tekin, Mehmet: **Roman Sanatı**, 15.bs., Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 2017.

Vezirova, Feride: **Mehmet Sait Ordubadi**, (monografi), Bakı, Gençlik, 1970.

Veliyev, T.T. v.d. **XX Asır Azerbaycan Tarihi**, ed.. T.T.Veliyev, C.2., Bakı, 2009.

Zamanov, Abbas: "Hemişe Bizimle", **Edebiyat ve İncesenet,** 18 Kasım 1972.

Zeynallı, Atıf: "Görkemli Edip", **Edebiyat ve İncesenet,** 4 Ağustos 1962.